

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'AN-I KERİM'DE HELAL VE HARAMLARIN
TESPİTİNDE FAYDA-ZARAR İLKELERİ (GIDA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet YOLCU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'AN-I KERİM'DE HELAL VE HARAMLARIN
TESPİTİNDE FAYDA-ZARAR İLKELERİ (GIDA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET YOLCU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Mehmet YOLCU tarafından hazırlanan “Kur’an-ı Kerim’de Helal ve Haramların Tespitinde Fayda-Zarar İlkeleri (Gıda Örneği)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Kurumu	İmzası
Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul	☒	Red	☐
Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT		Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul	☒	Red	☐
Doç Dr. Aydın KUDAT		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul	☒	Red	☐

Tez Savunma Tarihi: 16/12/2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 16.12.2022

Mehmet YOLCU

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecimde bana yol gösteren, destek ve emeklerini esirgemeyen, beni yüreklendiren, öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyacağım tez danışmanım, Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK hocama, ilmi birikimlerinden istifade ettiğim, değerli katkılarıyla yolumu aydınlatan Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT ve Doç Dr. Aydın KUDAT hocalarıma, manevi desteğini hep hissettiğim eşime, gözümün nuru çocuklarıma, çocukluğumdan beri tüm eğitim serüvenimde dualarını üzerimden eksik etmeyen anne ve babama, çeşitli vesilelerle bana yol gösteren, ufkumu açan ve destek olan herkese çok teşekkür ederim.

Mehmet Yolcu

Aralık -2022

ÖZET

İnsanoğlunun yaratıldığı ilk günden itibaren en önemli ihtiyacı, beslenmedir. Diğer canlılar gibi beslenme, dolayısıyla gıda maddeleri insan için en hayati önem arz eden tabii ve temel ihtiyaçların başında yer almaktadır. Bu kadar önem arz eden gıda konusunda birçok bilimsel çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Bu arada gıda konusu ilahi olsun beşerî olsun tüm dinlerin ilgi alanına girmiştir. Doğal olarak beslenmenin kaynağı, elde edilme şekli, tüketilmesi, beden ve ruh sağlığına etkileri kamu hakkını ve sosyal düzeni ilgilendiren bir konu olması hasebiyle İslam dininin ilgi alanı olmuştur.

Kur'an, kâinatta var olan nimetlerin insanın istifadesine sunulduğunu birçok ayette zikretmiştir. Helal ve haram konusunda itidalli bir yol izleyen Kur'an, geniş bir helal dairesi çizerek bu nimetlerden haram olanları sınırlamıştır. İnsanlar bu geniş serbestlikle beraber helal ve haram hassasiyetinde titiz olmalarını da istemektedir. Kur'an'da gıdaların haram kılınırken, Yahudilikte olduğu kadar katı bir tutum olmamakla birlikte, Hristiyanlıktaki gibi her şeyi mubah gören bir anlayış da kabul edilmez. Zaruret halinde haram gıdaları helal kılan ayetlerde bile insanlar, haddi aşmama noktasında uyarılır. Bu durum helal ve haram konusunda hassasiyet gösterilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Helal ve haramların tespitinde, nass, taabbudilik, temiz-necis olma, boğazlama şekli, israf ve kamu zararı, zarûret, fayda-zarar gibi bazı ilkeler benimsenmiştir. Bu tezimizde helallerin ve haramların tespitinde, fayda-zarar ilkelerini tefsir literatürü açısından inceleyeceğiz.

Tezimiz bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde helal ve haram kavramlarının tarifini açıkladık. İkinci bölümde Kur'an'a göre helal ve haram konusuna, diğer dinlerdeki helal ve haram kavramlarına, ilkelerine ve bu dinlerin haram kılma yetkilerine ve hikmetlerine değindik. Üçüncü bölümde helal ve haramın tespitinde fayda-zarar ilkeleri konusunu tefsir literatürü bağlamında ayrıntılı bir şekilde inceledik. Ayrıca haram kılmanın hikmetleri nelerdir? Diğer dinlerde haram uygulaması var mıdır? Tefsir literatürü bağlamında fayda-zarar ilkeleri nelerdir? gibi sorulara cevap aradık.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Helal, Haram, Fayda, Zarar, Helal Gıda

ABSTRACT

From the first day of creation, the most important need of human beings is nutrition. Like other living things, nutrition, and therefore foodstuffs, is one of the most vital natural and basic needs for human beings. Many scientific studies have been made and continue to be done on food, which is of such importance. In the meantime, the subject of food has entered the field of interest of all religions, whether divine or human. Naturally, the source of nutrition, the way it is obtained, its consumption, its effects on physical and mental health have become the field of interest of the Islamic religion due to the fact that it is an issue related to public rights and social order.

The Qur'an has mentioned in many verses that the blessings in the universe are offered to human use. The Qur'an, which follows a moderate path regarding halal and haram, has drawn a wide circle of halal and limited those blessings that are haram. Along with this wide freedom, he also wants people to be meticulous in their halal and haram sensitivity. While food is forbidden in the Qur'an, it is not as strict as in Judaism, but an understanding that sees everything as permissible is not accepted as in Christianity. Even in the verses that make haram foods halal in case of necessity, people are warned not to exceed the limit. This situation reveals the importance of being sensitive about halal and haram. In the determination of halal and haram, some principles such as nass, taabbudi, being clean-najis, the way of slaughtering, waste and public harm, necessity, benefit-harm have been adopted. In this thesis, we will examine the principles of benefit and harm in the determination of halal and haram in terms of tafsir literature.

Our thesis consists of an introduction, three sections and a conclusion part. In the first chapter, we explained the definition of halal and haram concepts. In the second chapter, we have touched on the subject of halal and haram according to the Qur'an, the concepts of halal and haram in other religions, their principles, and the powers and wisdom of these religions to make haram. In the third chapter, we have examined the benefit-harm principles in determining halal and haram in detail in the context of the tafsir literature. Also, we searched for answers to questions such as; what are the wisdoms of making haram? Is there a haram practice in other religions? What are the benefit-harm principles in the context of Tafsir literature?

Keywords: Tafsir, Qur'an, Halal, Haram, Benefit, Harm, Halal Food

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	vi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu ve Kapsamı	1
Takip Edilen Yöntem	2
Bu Alandaki Çalışmalar	2
Konuyu Seçmemizin Sebebi	3
İstifade Edilen Kaynaklar.....	3
Çalışmanın Amaçları ve Hedefleri.....	4
İKİNCİ BÖLÜM.....	5
ŞER'İ KULLANIM AÇISINDAN TEMEL KAVRAMLAR	5
2.1. Helal ve Haram Kavramları	5
2.1.1. Helal.....	5
2.1.2. Haram.....	11
2.1.3. Zaruret.....	14
2.2. Fayda ve Zarar Kavramları.....	17
2.2.1. Fayda.....	17
2.2.2. Menfaat	17
2.2.3. Metâ'	19
2.2.4. Zarar.....	21
2.3. Hüsün ve Kubuh Kavramları.....	22
2.4. Tayyib ve Habis Kavramları.....	24

2.4.1. Tayyib	25
2.4.2. Habis	26
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	28
KUR'AN'DA HELAL-HARAM.....	28
3.1. Kur'an'da Helal ve Haramın Yeri ve Önemi.....	28
3.2. Bir Şeyi Haram Kılmanın Amacı ve Hikmetleri	31
3.3. Kur'an'a Göre Helal ve Haram Kılma Yetkisi	36
3.4. Kur'an-ı Kerim'de Haram Olduğu Bildirilen Yiyecek ve İçecekler.....	40
3.4.1. Meyte (Leş).....	41
3.4.2. Kan.....	44
3.4.3. Domuz.....	45
3.4.4. Allah'tan Başkası Adına Kesilenler.....	47
3.4.5. Hamr (Şarap).....	52
3.5. Diğer Semavi Dinlerde Haram Kavramı ve Haram Kılınan Yiyecekler	54
3.5.1. Yahudilik.....	55
3.5.2. Hristiyanlık	57
3.6. Kur'an'da Helal ve Haramların Tespitindeki Temel Etkenler	60
3.6.1. Fayda ve Zarar	60
3.6.2. Hakkında Nass Bulunması.....	62
3.6.3. Taabbudilik	63
3.6.4. Ma'kul-ul Mana	65
3.6.5. Tayyib veya Habis Olma	65
3.6.6. Boğazlama Şekli	67
3.6.7. İsrâf ve Tebzir	68
3.6.8. Zaruret Hali	71
3.7. Helâl ve Haramların Tespitinde Genel İlkeler.....	73
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	75

HELAL VE HARAMLARIN TESPİTİNDE FAYDA-ZARAR İLKELERİ.....	75
4.1. Tefsir Literatürü Bağlamında Fayda-Zarar İlkeleri	75
4.1.1. Klasik Dönem Tefsir Kaynaklarında Fayda-Zarar İlkeleri.....	75
4.1.2. Çağdaş Dönem Tefsir Kaynaklarında Fayda-Zarar İlkeleri.....	79
4.2. Helal ve Haramların Tespitinde Hadislere Göre Fayda-Zarar İlkeleri	87
4.3. Kur'an'da Bahsedilmeyen Gıdalarda Fayda Zarar İlkeleri.....	89
4.4. Tefsir Literatürü Bağlamında Helal Gıdanın Önemi.....	91
4.4.1. Gıdalardaki Haramlık Sebebi.....	91
4.4.2. Helal Beslenme	92
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	98

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi selam
b.	: bin, ibn (oğlu)
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
md.	: Madde
öl.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhâ.	: Radıyallahu anhâ
r.anhûm	: Radıyallahu anhûm
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kur'an'da, yeryüzünde ne varsa hepsinin insanın yararına yaratıldığı ve insanın emrine verildiği belirtilmiş,¹ diğer alanlarda olduğu gibi yiyecekler konusunda da ancak gerekli ve istisnaî hallerde yasaklama getirildiği ifade edilmiştir. Bu, İslâm'ın rahmet ve kolaylık dini olmasının tabii sonucudur. Nitekim Kur'an'da, *“De ki; bana vahyolunanda ölmüş hayvan (meyte), akıtılmış kan, domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum.”*² buyrulurken haram kılınan et türü yiyeceklerin dört kalem olduğu belirtilmiştir. Bu sınırlama başka âyetlerde de teyit edilmiştir.³ Bir başka âyetle⁴ yenmesi haram kılınan on ayrı maddeden söz edilmekle birlikte bunlar yukarıda zikredilen dört grubun örneklendirilmesi mahiyetindedir. Yine Kur'an'da iyi ve temiz şeylerin (tayyibât) yenmesinin helâl, pis ve kötü (habâis) şeylerin yenmesinin ise haram olduğu belirtilmiştir.⁵ Hz. Peygamber (a.s.) de bu konuya açıklama getirmiş ve bazı belirleyici ölçüler koymuştur.

Bu bağlamda gıda konusu; dini, etnik ve sosyal gruplarla etkileşimi sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Dünya genelinde insanlar, hangi dine, mezhebe veya gruba mensup ise hatta hangi diyeti uyguluyorsa onun kuralları çerçevesinde tükettikleri gıdaları önemsemektedirler. Örneğin, Müslümanlar tükettikleri gıdaların helal olduğundan, Yahudiler Koşer'e uygun olduğundan, vejetaryenler ise yedikleri ürünlerin içeriğinin diyetlerine uygun olduğundan emin olmak istemektedirler.⁶

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Kur'an'da haram olduğu açıkça zikredilen meyte (leş), kan, domuz, Allah adına kesilmeyenler ve sarhoşluk veren içkiler hakkındaki haram hükmünün gerekçeleri incelendiğinde bunların aynı zamanda insan sağlığına da zararlı olduğu görülmektedir. Yine

¹ Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), el-Furkan 25/3.

² el-En'am 6/145.

³ el-Bakara 2/173.

⁴ el-Maide 5/3

⁵ el-Bakara 2/172; el-Maide 5/4; el-A'raf 7/157.

⁶ Hasan Yetim – Zeynep Güneş, “Helâl Gıda Üretimi ve Tüketimi”, *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle* 2/2 (Aralık 2020), 71.

bunların haram kılınma sebeplerini araştırdığımızda insan sağlığı üzerinde birçok zararın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah adına kesilmeyen hayvanın haram kılınmasının taabbudi olduğu veya hadislerde zikredilen bazı yiyeceklerdeki haram kılınma sebebinin farklı olduğu durumlar söz konusu olsa da bunların da kişiye uhrevi açıdan zararları dokunmaktadır. Kur'an'da helal ve haram konusu geniş olduğundan biz tezimizi, Kur'an'da zikredilen helal ve haram yiyecek ve içecekler ile sınırlayarak haram kılınan gıdaları, fayda ve zarar kriterleri açısından inceledik.

Takip Edilen Yöntem

Çalışmamızda bilimsel araştırma tekniklerine bağlı kalınmıştır. Lisansüstü akademik çalışmalarda uyulması gereken temel kaidelerin yanında, tümden gelim yöntemi kullanılmıştır. Tezimizin yöntemi kısaca araştırma, tespit ve analiz şeklinde ifade edilebilir.

Bu Alandaki Çalışmalar

Ülkemizde, tefsir alanında helal ve haramları belirlemede fayda-zarar ilkeleri ile ilgili spesifik bir çalışmaya rastlayamadık. Bununla birlikte tefsir alanında helaller ve haramların toplumsal düzlemdeki etkilerine değinen, Fatih Karazeybek'in "Kur'an'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı"⁷, Mehmet Efe'nin "Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı"⁸ Doktora tezleri çalışılmıştır. Helallik ve haramlık kriterleri konusunda yapılan çalışmaları incelediğimizde hüküm bildirme açısından genellikle, konunun İslam hukuku alanında çalışıldığını gördük. Bu bağlamda Yüksel Çayiroğlu'nun "İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu"⁹ ve Ahmet Ünsal'ın "İslam Hukukunda Fayda"¹⁰ isimli doktora tezleri; Oğuzhan Özdemir'in "Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri"¹¹, Fatma Yüksel'in "İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal Haram

⁷ Fatih Karazeybek, *Kur'an'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁸ Mehmet Efe, *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007).

⁹ Yüksel Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

¹⁰ Ahmet Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

¹¹ Oğuzhan Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

Kavramı Açısından Gıdalar”¹², Seyit Mehmet Uğur’un “Fıkıh Usulünde Haram Kavramı”¹³ ve İsmail Yalçın’ın “İslâm’da Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar”¹⁴ isimli yüksek lisans tezleri çalışılmıştır. Bizim tezimiz, Oğuzhan Özdemir’in zikredilen tezinden farklı olacaktır. Özdemir konuyu İslam Hukuku alanında hüküm bildirme açısından incelemiştir. Biz tezimizde tefsir açısından, makasidü’ş-şeria bağlamında inceledik.

Konuyu Seçmemizin Sebebi

İslam’da helal gıda ile beslenmek ve haramdan uzaklaşmak insanın hem dünya huzuru hem de ahiret kurtuluşu için önem arz etmektedir. Helal ve haram konusu bir Müslümanın beslenme alışkanlıkları başta olmak üzere yaşayış biçimini etkilemektedir. Helalde fayda, haramda ise zarar vardır. Tefsir alanında yapılan çalışmaları incelediğimizde, helal ve haramın fayda-zarar çerçevesinde yeterince çalışılmadığını gördük.

Tezimizde yiyecek ve içeceklerin helal ve haram kılınmasının hükmi boyutuna girmeden, Kur’an’da helal ve haram mantığı üzerinde durduk. Özellikle haram kılınan şeylerin aslında fitrata da uygun olmadığını ve zararlı olduğunu ortaya koyduk. Çalışmamız, özellikle yiyecek ve içeceklerin haram kılınması konusunda yapılan benzer çalışmalardan önemli bir yönüyle ayrılmaktadır. Diğer çalışmalar bunların helal mi yoksa haram mı olduğunu tetkik ederken biz, tefsir ilmi çerçevesinden Kur’an’daki haram ile ilgili ayetleri incelemeye, helal ve haram kılınanların fayda ve zarar yönü üzerine yoğunlaşmaya ve haramların faydasından çok zararı olduğunu anlatmaya (ispatlamaya) çalıştık.

İstifade Edilen Kaynaklar

Araştırmamızda başta klasik ve çağdaş tefsir kaynakları olmak üzere, bu alanda hazırlanmış kitap, ansiklopedi, makale, tez ve araştırmalardan yararlandık. Bunlardan bazıları; yukarıdaki mezkûr tezlerin yanı sıra, Süleyman Uludağ’ın “İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti”, İmam Gazzali’nin (ö. 505/1111) “Helaller ve Haramlar” ve “İhyâü ulûmi’d-dîn” Hayreddin Karaman’ın “Helaller ve Haramlar” isimli kitaplardır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 26-28 Kasım 2011 tarihlerinde Afyonkarahisar’da

¹² Fatma Yüksel, *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal Haram Kavramı Açısından Gıdalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

¹³ Seyit Mehmet Uğur, *Fıkıh Usulünde Haram Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹⁴ İsmail Yalçın, *İslâm’da Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

gerçekleştirdiği “Günümüzde Helâl Gıda” konulu “Güncel Dini Meseleler İştişare Toplantısı” kitabı çalışmamıza ışık tutmuştur.

Çalışmanın Amaçları ve Hedefleri

Tezimizin amacı, Kur’an’da helaller ve haramların tespitinde fayda-zarar ilkelerinin, klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarını inceleyerek, Kur’an’ın helal ve haram mantığındaki önemini ortaya koymaya çalışmaktır.

Bununla birlikte diğer semavi dinlerin helâl ve haram bakış açısına değinerek, ülkeler arası küresel ilişkilerin ve ticaretin arttığı günümüzde Müslümanlarda helal beslenmenin önemi hakkında bir farkındalık oluşturmayı amaçlıyoruz. Helal gıda konusunun önemi günümüzde gittikçe artmakta olduğundan bu çalışmamızla daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı hedefliyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ KULLANIM AÇISINDAN TEMEL KAVRAMLAR

Konumuz, Kur'an'da helallerin ve haramların tespitinde fayda-zarar ilkeleri olunca öncelikle helâl ve haram kavramlarının, daha sonra da helal ve haram ile ilintili olan fayda-zarar, hüsün-kubuh, tayyib-habis ve zaruret kavramlarının tahlilinin yapılmasının uygun olacağını düşündük.

2.1. Helal ve Haram Kavramları

Tezimizde yiyecek ve içeceklerdeki helal haram konusunu işlemiş olsak da helal ve haram sadece bu alanla ilgili değildir. Aslında, bir Müslümanın her hareketi bu iki kavramdan birinin kapsamına girmektedir. Yani yapılan fiil ya helaldir ya haramdır. Bir Müslümanın hayatı helal ve haram hassasiyeti üzerine bina edilmiştir denilse yanlış olmayacaktır. Bu itibarla ilk önce helal ve haram kavramlarını şer'i kullanım açısından açıklamaya çalışacağız.

2.1.1. Helal

Sözlükte mastar halinde “mubah, caiz olmak, ruhsat vermek, Harem'den veya ihramdan çıkmak” gibi anlamlara gelen helal kelimesi haramın zıttıdır. Helal, yasak olmayan ve yapılmasında serbestlik olan sahayı ifade eder.¹⁵ Helal mübâh sınırında sona erer. Ondan sonra mekruh ve haram gelir.¹⁶ Helal, yapılması dinen serbest olan ve hakkında herhangi bir yasaklama bulunmayan fiildir.¹⁷ Caiz ve mübah gibi terimler her ne kadar helal yerine kullanılsa da aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Mübah, dini literatürde mükellefin yapıp yapmamakta serbest bırakıldığı davranışları ifade eder.¹⁸ Seyyid Şerif Cürçani (ö.

¹⁵ Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dar'ul Kütübi'l İlmiyye, 1983)"helal" md.; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1994/1414)"hl"md.; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, Thk. Abdülalîm et-Tahâvî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1987)"Helal" md.

¹⁶ Hayreddin Karaman, *Helaller ve Haramlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 14.

¹⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/253.

¹⁸ Kürşat Demirci, "Helâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/173.

816/1413) de helal kelimesinin *hill* kökünden geldiğini ve Allah'ın yapılmasını serbest bıraktığı, yapılması halinde ceza gerektirmeyen her şey şeklinde tarif etmektedir.¹⁹

Helal, fitrata uygun ve insan için faydalı olandır. Haram ise fitrata uygun olmayan ve zararlı olandır. Bazı hadis külliyatında mi'rac olayından bahsederken Hz. Peygamberin süt ve şaraptan, sütü tercih etmesi sebebiyle Cebrail'in (a.s.) kendisine fitrata uygun olanı seçtiğini söylediği zikredilmektedir.²⁰

Bu bağlamda Kur'an'da helal ile birlikte temiz yani tayyib kavramı yer almakta, iman edenlerin helal ve temiz olanları tercih etmeleri emredilmektedir. “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiye.”²¹, “...size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiye...”²² “Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiye.”²³ Bu âyetler, hakkında haram kılındığına dair bir delil bulunmadığı müddetçe insanın yararlanabileceği şeylerin kural olarak helâl olduğunu ifade eden “ibâha-i asliyye” ilkesi için güçlü bir dayanak da oluşturmaktadır.²⁴

Helal konusu diğer ilahi dinlerde de yer almaktadır. Hristiyanlıkta helal beslenme konusuna dair önemli bir hassasiyet bulunmamakta ancak Yahudilikte helal gıdalar ile ilgili önemli kurallar yer almaktadır. Diğer semavi dinlerde, İslami literatürde olduğu gibi sistemli bir helal anlayışı geliştirilmemiştir. Buna rağmen Yahudilerin yiyeceklerdeki uygulamalarındaki helal ve haram anlayışı, İslam'ın bu konudaki anlayışına çok yakın görülmektedir. İbranicede temiz ya da helal olan yiyecekler koşer (caiz) kökünden gelen kaşrut kelimesi ile ifade edilmektedir.²⁵ Yahudiler helal konusunda titiz davrandıklarından özellikle Avrupa'da yiyeceklerde ve içeceklerde helal gıda anlamına gelen koşer damgası kullanılmaktadır. Hatta Avrupa ülkelerinde, ziyaret ettiğimiz bazı Müslümanların koşer damgası olan ürünleri tercih edebildiğine şahit olduk.

¹⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 92.

²⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahih* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987) “Enbiya”, 24, “Tefsîru'l-Kur'ân, tefsîru sûre”, 17, 3, “eşribe”, 1; et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa (ö. 279/892, *Süneni't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garibi'l-İslami, 1996) “Tefsîru'l-Kur'ân, tefsîru sûre”, 17, 1; en-Nesai, ebu Abdurrahman b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî* (Kahire: Mektebetu't-Tarihyyetu'l-Kübra, 1986) “Eşribe”, 41.

²¹ el-Bakara 2/168.

²² el-Bakara 2/172.

²³ el-Maide 5/88.

²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/330.

²⁵ Demirci, “Helâl”, 17/173.

Kur'an'da helal kelimesi elli defa birçok türevi ile birlikte zikredilse de,²⁶ helal olarak zikredilen şeylerin sayıca az olmasından anlıyoruz ki Kur'an'ın hedefi helal olan her şeyi listelemek değildir. Asıl amacın, bazı örnekler sunularak haram ilkelerinin belirlenmesi ve helal olduğu halde insanların batıl inançları sebebiyle kendilerine haram kıldıklarının helal olduğunun hatırlatılmasıdır. Bunun dışındaki hususlar “eşyada aslolan ibahadır”²⁷ prensibi gereği zaten helalin kapsamına dahildir. “O’dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.”²⁸ ayetinde ve “*Helâl Allah’ın kitabında helâl kıldığı şeyler, haram da Allah’ın kitabında haram kıldığı şeylerdir. Hakkında hüküm belirtmediği hususlar ise sizin için affettiği şeylerdir.*”²⁹ Hadis-i şerifinde helal dairesinin geniş olduğu ifade edilmektedir. “Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir.” Ayetinin tefsirinde Mücahid (ö. 103/721), muhkem olanlardan kasıt helaller, haramlar ve bunun dışında kalanlardır demiştir.³⁰

Bir şeyin helal olması, hakkında nass bulunması, haram olduğuna dair hüküm bulunmaması veya zaruret halinin mevcudiyeti ile mümkündür. Bunu kısaca açıklayacak olursak;

a) Hakkında bir nassın mevcudiyeti ile : “*Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.*”³¹ ayetinin işaret ettiği helallik bu şekilde anlaşılır.

b. Zaruret hali olması ile: “... *kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur.*”³² Ayette haram olduğu açıkça ifade edilen kan, leş, domuz eti ve Allah adına kesilmeyen hayvanların zaruret halinde haddi aşmayacak kadar yenmesi helal kılınmıştır.

c. Haram olduğuna dair hüküm olmaması ile: İslam hukukçularının geneline göre eşyada asıl olan ibahadır. Yani helal olmasıdır. İslam hukukunun ana kaynakları olan

²⁶ Abdullah Kahraman, “İslam’da Helal ve Haram’ın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 46.

²⁷ Es-Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Mebsut*, çev. M.Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 24/77; Abdülvehhab Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh* (Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2002)115; Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001)23/376; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/254.

²⁸ el-Bakara 2/29

²⁹ İbn-i Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l Arabi, 1952), 2/1157.

³⁰ Ebü'l-Haccâc Mücahid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsir-i Mücahid*, thk. M. Abdüsselâm Ebü'n-Nîl (Kahire: Dârü'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410/1989), 248.

³¹ el-Maide 5/5.

³² el-Bakara 2/173.

Kur’ân’da ve Sünnet’te bir şey yasak edilmeyen konuda asıl olan mubahlıktır. Dolayısıyla Haram olduğuna dair hakkında hüküm bulunmayan şeylerin helal olduğuna hükmedilir.

İslam dinine göre; tüketilmesine izin verilen gıdalara helal gıda denilmektedir. Helal gıda, bir ürünün üretimine başlandığı yerden sofraya gelinceye kadar geçen süreçteki tüm işlem aşamalarının İslami kurallara uygun olmasını ifade eder.³³ Kişinin yemek seçiminde tabii olarak yaşam tarzı, sosyo-kültür, din, diyet, beslenme alışkanlıkları ve özellikle de sağlık endişeleri etkilidir. Müslüman bir tüketicinin, bir yiyeceği diğerine tercih etmesindeki en önemli etken, onun helal olma durumudur.³⁴ Tefsir literatürü bağlamında helal gıda konusu ayrıca inceleneceğinden ayrıntıya girmeyeceğiz.

Helal kavramı ile doğrudan bağlantılı olan iki kavram, mubah ve caiz kavramıdır. Şimdi bu iki kavramı bu bağlamda açıklayacağız.

2.1.1.1.Mübâh

Sözlükte “açık olmak: açığa çıkarmak” anlamlarındaki *b-v-h* kökünden türetilen ve ibâhanın ismi mef’ûlü olan mubah kelimesi “*serbest bırakılan, müsaade edilen, yasaklığı kaldırılmış olan*” demektir.³⁵ Dini terminolojide, Şâri’in mükellefi yapması veya yapmaması konusunda serbest bıraktığı fiiller³⁶ anlamında kullanılmaktadır. Şâtibî’ye (ö. 790/1388) göre mubah, hakkında medh ve zem olmayan bir şeyin, yapılması veya yapılmaması hususunda kulun muhayyer bırakıldığı şeylerdir.³⁷ Gazzali ise mubah kavramını; “yapana ya da terk edene herhangi bir övgü veya yerginin, zarar veya yararın söz konusu olmadığı, yapılıp yapılmamasını Allah’ın müsaade ettiği şey” olarak tanımlamaktadır.³⁸ Yani mubah olan şeylerin ne yapılmasında sevab, ne de terkinde günah vardır.³⁹ Helâl ve câiz terimleri de genelde aynı manada olup, mükellefin yapip yapmaması durumunda herhangi bir övgü

³³ Selman Türker, “Helal ve Güvenilir Gıda”, *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 87.

³⁴ Cemalettin Sarıçoban – Hasan Yetim, “Helal ve Sağlıklı Et ve Et Ürünleri Üretimi”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2020), 55.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab* “Bvh” md; Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 196.

³⁶ Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 231.

³⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvafakat*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Kahire: Dâr-u İbn Affân, 1997), 1/172.

³⁸ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız (Medine: Camiatü’l-İslamiyye, Ts), 1/214.

³⁹ Mehmet Dikmen, *İslam İlmihali* (İstanbul: Cihan Yayınları, 2005), 34.

yahut kınamanın olmadığı fiilleri belirtir. Bununla birlikte helal maddesinde de zikrettiğimiz gibi aralarında bazı küçük anlam farklılıkları da bulunmaktadır.

Vâcip ve mendup, yapılması gereken veya yapıldığı takdirde sevap kazanılan fiilleri, haram ve mekruh ise yapılmaması gereken veya yapıldığında cezayı gerektiren fiilleri ifade ederken, mubah ise bu iki gruba da dahil olmayıp yapılıp yapılmaması yönünde hüküm bulunmayan her şey anlamına gelmektedir.⁴⁰ Genel olarak mübâh tariflerinden, mübâhın teklif ve sorumluluk anlamı içermediği anlaşılmaktadır.

Yiyeceklerde ve içeceklerde aslî hüküm ibâha olup haramlık bazı sebeplerden kaynaklanır. Bunlar da yiyeceklerin ve içeceklerin zararlı, habis, fitrata aykırı, sarhoşluk verici veya taabbudi sebeplerden olmasından kaynaklanabilir. Dolayısıyla insanın beden ve ruh sağlığına zararlı olmayan yahut dinen necis sayılmayan gıdalar helaldir diyebiliriz.⁴¹

İslam alimleri, helalliğin belirlenmesi konusunda aslolanın eşyada ibaha olduğu görüşünü, yani helal ve mübâh olduğu ilkesini esas almışlardır. Kur'an'da Allah tarafından haram olduğu zikredilenler dışında haram bulunmadığını belirtmişlerdir. Buna göre Kur'an'da yasaklanan, leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar ve Hz. Peygamberin hakkında haram hükmü bildirdiğinin dışındakiler helaldir. İbaha ilkesi temel olmakla birlikte Hz. Peygamber tarafından *tayyibâtın* helal *habâisin* haram kılınacağı belirtilmiş, özellikle hayvanların helalliğinin ve haramlığının belirlenmesinde Kur'an ilkeleri çerçevesinde Hz. Peygamber'in yetkili olması⁴² sebebiyle peygamber tarafından Kur'an'da hakkında hüküm bulunmayan şeylerin temiz olanları helal, necis olanları haram kabul edilmiştir. Bu sebeple yenilmesi mübâh veya haram görülen çok sayıda hayvan, hadislere konu olmuştur.⁴³

“Eşyada aslolan ibahadır”⁴⁴ kuralı gereği hakkında açık bir yasağın bulunmadığı ya da bilinen bir zararının tespit edilemediği şeylerde öncelikle mübâhlık ilkesinden hareket

⁴⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, "Mubah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/339.

⁴¹ İsmail Yalçın, "Yiyecek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/555.

⁴² el-A'raf 7/157

⁴³ Nejla Hacıoğlu, “Yenilmesi Mübah Görülen Hayvanlar ile İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi”, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (2019), 193.

⁴⁴ Serahsî, *Mebsut*, 24/77; eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdü'l-fuhul ilâ tahkiki'l-hakkı min ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts), 284; Zekiyüddin Şa'ban, *Usûlü'l-Fıkıh, İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 189.

edilir. Kâinatın insanın emrine musahhar kılındığını bildiren ayetler⁴⁵ bu konunun bir delilidir.⁴⁶ İslam hukukçularının çoğunluğuna göre eşyada aslolan mubah olma ilkesidir. Kur'an'ın genel ifadelerinden ve hadislerden de anlaşıldığı üzere hükmü bilinmeyen bir şeyin helal olduğuna bir delil bulunması istenmez. Bilakis haram olduğuna dair bir delil olup olmadığı sorgulanır. Haram olduğuna dair bir delil olmadığı sürece helal hükmü verilir.⁴⁷

İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre mubah, yapılması dinen serbest olan şer'î bir hüküm olup teklife dâhil olmadığı gibi emredilmiş de değildir.⁴⁸

2.1.1.2.Caiz

“Geçip gitmek, mümkün, geçerli ve serbest olmak” anlamlarına gelen, *cevâz* kökünden türemiş bir isim olan *caiz* kelimesi, İslâm hukukunda dinî veya hukukî esaslara uygun olan bir söz ve davranışın, yapılmasının serbest olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.⁴⁹ Cevaz, bir şeye izin verme, müsaade etme, hoş görme, uygun bulmak, mümkün ve münasip olma gibi anlamlara gelir.⁵⁰ Câizin, anlam açısından mübah ile yakın ilişkisi vardır. Hatta Gazzali dahil bazı usulcülere göre câiz mubah ile eş anlamlıdır.⁵¹ Mubah kelimesi gibi kişinin, yapıp yapmama hususunda dinen serbest bırakıldığı fiilleri ifade eder. Yapılması dinen yasak olmayan şeydir. Bu kelime, bazen sahih, bazen de mübah yerine kullanılır.⁵²

Kur'an'da birtakım fiilleri yapmanın serbest olduğu farklı kelimelerle bildirilmişse de serbestlik için câiz kelimesi kullanılmamıştır. Hadislerde ise caiz kelimesi terim anlamıyla yer almıştır.⁵³ Örneğin, Hz. Peygamber “*Bir haramı helal, veyahut bir helâli haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir*”⁵⁴ hadisinde caiz kelimesini terim anlamıyla kullanmıştır. Yine ince bir elbise ile Hz. Peygamberin yanına gelen Hz. Ebubekir

⁴⁵ İbrahim 14/32-34; en-Nahl 16/14-16; Lokman 31/20; el-Câsiye 45/12-13.

⁴⁶ Saffet Köse, “Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2020), 9.

⁴⁷ İsmail Yalçın, “Hz. Peygamberin Yiyecekler Konusundaki Müsamahalı Yaklaşımının İzleri”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 2/2 (Aralık 2016), 194–195.

⁴⁸ Emrullah Dumlu, “Hukukî Serbest Alan: Mubah”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 184.

⁴⁹ Ali Bardakoğlu, “Câiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/27.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, “Cvz” md, 7/326.

⁵¹ Bardakoğlu, “Câiz”, 7/27.

⁵² Dikmen, *İslam İlmihali*, 140.

⁵³ Ebu Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût – M. Kâmil Karabelli (Beyrut: Dar'ur-Risaletu'l-Alemiyye, 2009) “Akziye”, 12; “Dahâyâ”, 6; İbn-i Mace “Ahkâm”, 23.

⁵⁴ Tirmizî “Ahkâm”, 17; Ebu Dâvûd “Akdiye”, 12.

(r.a.)'in kızı Esmâ'yı giyiminin uygun olmadığını ifade etmek için "(yüz ve ellerine işaret ederek) şundan ve bundan başka bir şeyin görünmesinin câiz olmadığını biliyor musun?"⁵⁵ diyerek caiz kelimesini terim anlamıyla kullandığını görüyoruz.

Çoğu zaman helal yerine de kullandığımız caiz kelimesinin her ne kadar Kur'an'da zikredilmemiş olsa da hadislerde "helal olan" veya "helal olmayan" anlamında kullanıldığını anlıyoruz. İslam alimleri tarafından da haram ve helal yerine "caiz" veya "caiz değil" şeklinde kullanılmıştır.

2.1.2. Haram

Haram kelimesi Türkçemizde de kullanıldığı gibi yasak anlamına gelmektedir.⁵⁶ Sözlükte masdar anlamıyla "bir şey bir kimseye yasak olmak", isim anlamıyla da "yasaklanan, helâl olmayan şey" olarak ifade edilmektedir.⁵⁷ Haram, dinî bir terim olarak, "Açık, kesin ve bağlayıcı bir ifade ve üslûpla yapılması şer'an yasaklanmış olan tutum ve davranış" anlamlarına gelmektedir.⁵⁸ Arapçada, farklı türevleri olarak, *hürmet*, *hurman*, *tahrim*, *ihram* kelimeleri, engel olmak, yasaklamak, mümkün olmamak, saygı duyma, mahrum bırakmak, yasaklamak, haram saymak şeklinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. *Tahrîm* karşılığında *hazr* ve haram karşılığında *mahzûr* terimleri de kullanılmıştır.⁵⁹ Haram, mükelleften yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifade eder.⁶⁰ Ayrıca Mekke ve Medine'ye, içerisinde canlılara ve bitkilere zarar vermenin yasak olması sebebiyle "harem" denilmekte, "haram ay" veya "harim" tabirleri de "yasaklama, engelleme, mahrum bırakma" anlamlarına gelmektedir.⁶¹

Hak veya batıl tüm dinler, müntesiplerine yiyecek ve içecek konusunda inançları gereği bazı yasaklar getirmiştir. İslam dininde de haram dediğimiz yasaklamalar söz konusudur. İslam dini, genel olarak pis ve zararlı (habis) şeyleri yasak/haram, temiz ve güzel (tayyib) şeyleri de serbest/helal kılmıştır. Bazı yasaklamalara dünyevi, bazı yasaklamalara

⁵⁵ Ebu Dâvûd, "Libas", 32.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*"hrm" md.

⁵⁷ Rağîb el-İsfahanî, *Müfredât*, çev. Güneş, Abdulkaki - Yolcu, Mehmet (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), hrm md.

⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/519.

⁵⁹ Kürşat Demirci, "Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/98.

⁶⁰ Ferhat Koca, "Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997)16/100; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003)54.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*"hrm" md.

da uhrevi cezalar öngörmüştür. Ancak Kur'an'da haram kılınan yiyecekler ile ilgili olarak sadece uhrevi cezalar getirilmiş, dünyevi bir ceza öngörülmemiştir. Çünkü yırtıcı hayvanlar gibi yenmesi haram kılınan hayvanların fitratında tiksindiricilik özelliği bulunduğu ve bunlar insanın nefesine hoş gitmeyen şeyler olduğundan sadece yasaklanmakla yetinilmiştir.⁶² Haram kelimesi ve çeşitli türevleri Kur'an'da seksen üç yerde zikredilmiştir.⁶³

Hadisi şerifte; “*Şurası muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Dikkat edin, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Dikkat edin, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa, cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Dikkat edin, bu et parçası kalptir.*”⁶⁴ buyurularak harama girmenin Allah'ın koruluğunu yani hududullahı ihlal etmek olduğu belirtilmiştir. Hadisi şerif harama götüren yollardan da uzak durmamızı bildirmektedir. Bu anlamda şüpheli şeylerden sakınmak kişinin imanının güzelliği, ihlas ve samimiyetinin bir delilidir. Şüpheli şeyler haramın sınırı olunca, şüpheli şeyleri yapan kişi harama yaklaşmış ve harama girme ihtimali artmıştır. Hz. Peygamber “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğini yap.”⁶⁵ diyerek ümmetini uyarmıştır.

İslam'da toplumsal hayatı düzenleyen kurallar açısından haram ve helal kavramlarının çok önemli yeri ve rolü bulunmaktadır. Kur'an'da birçok ayette geçen,⁶⁶ tefsirlerde üzerinde önemle durulan “*haram*” kavramı birçok ilmi disiplinde yer almaktadır. Hadis ve fıkıh külliyatında hatta ahlâk kitaplarında bile bu konu geniş bir yer bulmuştur. Helal ve haram konusunun yelpazesinin çok geniş olması hasebiyle ilk hadis mecmualarında helal ve haram konulu hadisler müstakil bir bölüm olarak değil de ilgili konular içinde yer almıştır.⁶⁷

⁶² Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 43.

⁶³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Darü'l-Hadis, 2007), 197/199.

⁶⁴ Buhârî“İmân”, 39; “Büyü”, 2; Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en- Nisâbü'rî b. Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. M.Fuad Abdulbaki (Kahire: Matbaa İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955)“Müsâkât”, 107-108.

⁶⁵ Tirmizî“Kıyâme”, 60; Buhârî, “Buyu”, 3.

⁶⁶ el-Bakara 2/85-144- 173-275; el-Al-i İmran 3/50-93; en-Nisa 4/23-160; el-Maide 5/3- 42-62-63-72-87-96; el-En'am 6/138-140-143-144-145-146-148-150-151; el-A'raf 7/32-33-50-157; et-Tevbe 9/29; Yunus 10/59; en-Nahl 16/35-115-116-118; el-İsra 17/33; el-Hac 22/30; el-Furkan 25/68; et-Tahrim 66/1.

⁶⁷ Koca, “Haram”, 16/104.

Yapıldığında ceza ve müeyyideyi gerektiren dini yasakların, insanlığın başlangıcından itibaren mevcut olduğu bilinmektedir. Bazı günümüz modern toplumlarında veya ilkel toplum ve kültürlerde yasak anlamında “tabu” kavramı yer almıştır. Bu kavram, düzenin korunmasında ve haram düşüncesinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tabu kavramı gibi tüm dinlerde, uyulması gereken yasaklar sistemi mevcuttur. Yasaklanmış olan şeyi ifade eden haram ve tabu kavramı kutsal veya kutsal dışı (profan), tayyib ve necis kavramlarıyla sıkı bir ilişki içindedir.⁶⁸

Ancak Kur'an'da yasakların çok fazla olmadığını helal dairesinin daha geniş olduğunu görüyoruz. Bu anlamda İslam'ın yasakçı bir zihniyet getirmediğini “De ki: *“Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum.”*”⁶⁹ ayeti güzel bir şekilde izah etmiştir. Hatta zaruret halinde yasak sayılan bu gıdaların bile haddi aşmamak kaydıyla kullanabileceği bildirilir.⁷⁰ Kur'an'da yasakların birçok amacı olmakla birlikte esas amacın fitrata uygunsuzluk ve zarar olduğunu görüyoruz. İçki, kumar, dikili taşlar, fal ve şans oklarının bir pislik olduğu zikredilerek kurtuluşa ermek için bunlardan uzak durulması gerektiği vurgulanır.⁷¹

Haram konusu ilmiyelerde, aslen haram olanlar (li-aynihi) ve sonradan haram olanlar (li-ğayrihi) şeklinde genellikle iki gruba ayrılmıştır.⁷²

2.1.2.1.Haram li-Aynihi

Geçici bir sebebe dayanmayan bizzat kendi varlığının veya varlığındaki bir çirkinlik sebebiyle şâriin doğrudan haram kıldığı fiillerdir.⁷³ Haram olmasının sebebi, yasaklanan şeyin bizatihi özünde olan bir sebep dolayısıyla “haram li-aynihi” adı verilmiştir. Hırsızlık yapmak, adam öldürmek, zina etmek, içki içmek veya domuz eti böyledir.⁷⁴ Kısaca haram

⁶⁸ Demirci, "Haram", 16/98.

⁶⁹ el-En'am 6/145.

⁷⁰ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, 54.

⁷¹ el-Maide 5/90.

⁷² Ali Bardakoğlu – İrfan Yücel, *İslam İlmihali, İman ve İbadetler* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 175; Dikmen, *İslam İlmihali*, 138–139; bk.Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*; Lütfi Yazıcı – Seyfettin Şentürk, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 384.

⁷³ Bardakoğlu - Yücel, *İslam İlmihali*, 41.

⁷⁴ Abdullah Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, *Günümüzde Helal Gıda*, ed. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 41.

kılınan şey, kendinde bulunan bir zarar ve pislik sebebiyle haram kılınmışsa buna “*li aynihi haram*” denir.⁷⁵

2.1.2.2. Haram li-Gayrihî

Aslında meşrû ve serbest yani helal olduğu halde, haram kılınmasını gerektiren geçici bir durumla ilgili olan şeydir.⁷⁶ Haram kendi tabiatından ya da kendi vafından dolayı değil de kazanma şekli ve yolu gibi harici bir sebep dolayısıyla haram kılınmışsa buna *li gayrihi haram* denir.⁷⁷ Meselâ, bayram günlerinde oruç tutmak böyledir. Orucun kendisi meşrû hatta tavsiye edilen ve ibadet olan bir fiildir. Fakat sevinç günleri olan bayram gününde oruç tutulması haram kılınmıştır. Çünkü bugünde kullar Allah'ın misafirleri sayılırlar. Bayram gününde oruç tutmak ise, böyle bir misafirliği kabullenmekten kaçınmak anlamına gelir ki, bu davranış Müslümana yakışmaz. Cuma namazı vaktinde alış-veriş yapmak, başkasına ait bir mülkte izinsiz namaz kılmak da böyledir.⁷⁸

2.1.3. Zaruret

Zaruret lügatte, insanı kendisine zarar verecek şeye zorlayan durum anlamına gelmektedir.⁷⁹ İsfahânî zarar maddesini açıklarken zaruri olan şeyi üç kısma ayırarak; 1- Rüzgârın ağaçları sallaması gibi, isteyerek değil, zorlama ile olan şey 2-Bedenin ihtiyacı olan gıda gibi, onsuz yaşanmayan şey 3- Aynı anda iki ayrı yerde olmak gibi aksi imkânsız olan şey⁸⁰ olarak tanımlamaktadır. Büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı anlamlarına gelen zaruret kelimesi terim olarak, kişiyi dinî yasakları ihlâl etmeden savuşturamayacağı ciddi bir özür halini ifade eder. Dini yasağa uyulması durumunda hayat hakkı başta olmak üzere, *zarurat-ı hamse* denilen beş temel haktan biri veya birkaçının ortadan kalkması ya da telâfisi mümkün olmayan bir zarar görmesi söz konusu olacaktır.⁸¹

Kur'an'da haramın sınırlarının veya haram olduğu nitelenen şeylerin çerçevesinin oldukça daraltılmasının yanında, geçici olan bazı hayati zaruretler meydana geldiğinde bu

⁷⁵ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 138.

⁷⁶ Bardakoğlu - Yücel, *İslam İlmihali*, 175.

⁷⁷ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 15.

⁷⁸ Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 12.

⁷⁹ El-İsfahani, *Müfredât*, "dr" md.

⁸⁰ El-İsfahani, *Müfredât*, "dr" md.

⁸¹ Halit Çalış, "Zaruret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/141.

çerçevenin sınırları kaldırılarak veya daha da daraltılarak zaruret ölçüsünde haramın askıya alındığını görüyoruz.⁸² Canı, malı ve aklı korumak için bazen haramlar muvakkaten helal olur. Hayatı ve sıhhati korumak İslam'da çok önem arz eder. Önce sıhhat, sonra taat ve ibadet esastır. İslam, ibadet ile ebedi kurtuluş olan ahiret hayatına verdiği önem kadar sağlığa da büyük önem vermiştir. Sağlığı yerinde olmayan bir kişi ne dünya ne de ahiret işlerini yürütebilir. Bu konuda Süleyman ULUDAĞ'ın "İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti"⁸³ adlı kitabından yararlandığımız kadarıyla helal ve haramların fıkıh ilmindeki illet boyutu gibi makasidü's-şeria bağlamında hikmet boyutu bulunmaktadır.

İslâm dininin temel amacı, kişinin dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak olduğundan hem birey hem de toplum yararını gözetmekte, zararların engellenmesi ve giderilmesi için de ruhsat vermektedir. Kur'an kişiye sorumluluklar yüklerken, hayati zaruretlerde imtihan yükünü hafifletmekte ve kişinin emniyetini sağlamaktadır.

Özellikle konu ile ilgili olarak; *"Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*⁸⁴ ayeti İslâm'daki kolaylığın ve zaruretlerin mahzurları ortadan kaldırdığının en sarih delilidir. Bir haramı helal kabul etmemek ve haddi aşmamak şartıyla bazen zaruret miktarınca, haram olan şey helal olabilir. *"istismar etmemek, saldırmamak ve sınırı aşmamak"* yani, Allah'a isyan konusunda huruç etmemek şartıyla ona ruhsat vardır. Bir kişi ölüm tehlikesi ile karşılaşır, ayette sayılan haram yiyeceklerden yemeye mecbur kalır da yemez ve sonra da ölürse büyük bir günah işlemiş olur.⁸⁵

*"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*⁸⁶ ayetinde de ifade edildiği gibi Allah kullarına zorluk istemez bilakis kolaylık ister. İnsan yaratılışı itibarıyla zayıftır, günlerce açlığa susuzluğa dayanma imkânı da yoktur. *"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."*⁸⁷ ayetinde buna vurgu yapılmaktadır.

⁸² Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 114.

⁸³ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 129-130.

⁸⁴ El-Bakara 2/173

⁸⁵ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrül'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Daru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1999), 3/131.

⁸⁶ el-Bakara 2/185, Maide 5/6.

⁸⁷ en-Nisa, 4/28.

Kur'an'da zaruret kelimesi beş âyette geçmiş, bunlardan Neml Suresi 62. ayetinde Allah'ın bunalan, zorda kalan kişinin imdadına yetişeceğinden söz edilirken diğer dört âyette⁸⁸ haram olduğu belirtilen yiyecekler zikredildikten sonra zaruret halinde, haddi aşmamak şartıyla haram sayılan bu yiyeceklerin geçici olarak tüketilmesinde herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Bayraktar Bayraklı En'am Suresi 119. ayetinden açıklıktan ölme ruhsatı gibi zaruret halinde domuzdan insana organ naklinin caiz olduğuna dair hüküm çıkarılabileceğini söylemektedir.⁸⁹

Geçici ve istisnâî bir durum sebebiyle haramın kullanılması mübâh hatta vacip hâle gelse de zaruret miktarının aşılması şarttır. Aksi takdirde haram işlenmiş olur, asgari zaruret miktarını aşan kullanım veya tüketimde haram hükmü devam eder. Bu durum Mecelle'de "Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunur"⁹⁰ şeklinde formüle edilmiştir. Ayrıca "Bir özür için câiz olan şey o özrün zevâliyle bâtil olur"⁹¹ kuralı zarurete bağlı tehlikenin kalkmasıyla, zaruretin de kalkacağını beyan edip haram ve yasağın geri döneceğini bildirmektedir.⁹²

Zaruret halinde haramın kullanılmasının şartı, zarurat-ı hamse denilen beş temel haktan biri veya birkaçının ortadan kalkması ile kişinin telâfisi mümkün olmayan bir zarar görmesinin söz konusu olmasıdır. Çünkü bunlar zarar görürse, dünya işleri yolundan çıkar, fesat ve kargaşa doğar hatta kişi canından olabilir. Aynı şekilde ahiret işleri de rayından çıkar; kurtuluşa erme imkânı da ortadan kalkar, sonunda insan apaçık bir hüsrana maruz kalabilir. Bu yüzden İslam dini, dinin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunması için had ve sınırlar koymuştur. Bu beş hususun korunması aslında bütün dinlerde de emredilmiştir.⁹³

⁸⁸ el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3; el-En'am 6/119, 145; en-Nahl 16/115

⁸⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002), 6/491.

⁹⁰ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm (Şerhul-kavâ'idü'l-küllîye)* (İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tibaat, 1330r.), md.22.

⁹¹ Mecelle, md.,23

⁹² Çalış, "Zaruret", 44/144.

⁹³ Eş-Şâtîbî, *el-Muvafakat*, 2/6.

2.2.Fayda ve Zarar Kavramları

2.2.1. Fayda

Fayda, “bir hazzın elde edilmesi veya bir zarar ve elemin uzaklaştırılması” anlamına gelmektedir.⁹⁴ Tayyibat dediğimiz temiz ve faydalı olanı almak, *habais* dediğimiz zararlı ve pis olandan sakınmak, insanın yaratılışında yani fıtratında var olan bir özelliktir. Bu sebeple Allah, insan için necis, çirkin ve zararlı olan şeyleri yasaklarken, temiz ve faydalı olan her şeyi de serbest bırakmıştır. Hatta İslâm hukuku, gayesini açıklarken faydaların elde edilmesi ve zararların terk edilmesinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Çünkü İslâm faydalı, temiz ve helal olanı emretmiş, ancak önce zararlı yasaklamıştır. Mecelle’de kötülüğün giderilmesi, menfaatin elde edilmesinden önceliklidir anlamına gelen “Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır”⁹⁵ sözü bunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Kur’an’ın gönderilişinin ve insanın yaratılışının hikmeti de Allah’a kulluk edilmesidir. İyi bir kul olmak da dünya ve ahirette faydalı olanı kazanmak demektir. Dünyadaki fayda, huzur ve mutluluk, ahiretteki fayda ise kişinin cenneti ve Allah’ın rızasını kazanmasıdır ki Kur’an ve Sünnetin bu konudaki vurgusundan anlaşılan da budur.⁹⁶

Kur’an-ı Kerim’de fayda kavramı, genellikle *menfaat* (*nef*) ve *metâ* kelimeleri ile zikredilmektedir. Her ikisi de fayda anlamına gelse de menfaat (*nef*) kelimesi maddi faydayı ifade ettiği kadar dini ve uhrevi faydayı da ihtiva etmektedir. Meta ise daha çok maddi faydayı ifade etmektedir. Tezimiz açısından önemli bir kavram olan fayda ile ilintili kavramları tahlil edeceğiz.

2.2.2. Menfaat

Lügatte “*fayda*” anlamında, *nef* kökünden türeyen menfaat (çoğulu menâfi) kelimesi “fayda, hayır, insanı iyi olana ulaştıran şey” mânasına gelir.⁹⁷ Fiil olarak, “*faydalı olmak, kâr etmek*” gibi anlamalara gelen menfaat, zararın zıddı olarak kullanılmaktadır.⁹⁸

⁹⁴ Er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefatihü'l-Ğayb* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), 6/146.

⁹⁵ Mecelle, mad., 30.

⁹⁶ Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda*, 107.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "N-f-a" md.

⁹⁸ Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 767.

Mesela nef' (نَفْعًا) kelimesi zarar kelimesi ile birlikte Furkan Suresinde “kendilerine fayda ve zararları dokunmayan”⁹⁹ şeklinde, yine Maide süresinde ; “De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz?”¹⁰⁰ şeklinde geçmektedir. İki zıt anlamdan bahseden ayette nef' kelimesinin tam olarak faydadan bahsettiğini anlıyoruz. Buradaki putların maddi faydası kadar dini ve uhrevi faydasının da olmadığına vurgu yapılmaktadır. Menfaat sözlükte, bir şeyden elde edilen maddî ve manevî bütün faydalar için kullanılır.¹⁰¹

Kur'an'ı Kerim'de menfaat anlamına gelen “نَفْع” kelimesi ve bu kelimenin türevleri sıkça geçmektedir.¹⁰² Bu ayetlerde maddi faydadan ziyade insan için ahiret hayatında kendisine faydalı olacak durumlardan, Allah'ın af ve mağfiretinden, imanın faydasından ve küfrün insana fayda vermeyeceğinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de dünyevi fayda anlamında da kullanılmıştır.¹⁰³ Aynı şekilde birçok hadiste¹⁰⁴de menfaat kelimesinin kökü olan nef' kelimesinin türevleri fayda anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamberin meşhur duaları olan; “Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden, huşu duymayan kalpten, kabul olunmayan duadan, doymayan nefisten sana sığınırım.”¹⁰⁵ ve “Allah'ım, fayda vermeyen namazdan sana sığınırım.”¹⁰⁶ Hadislerinde nef' kelimesi menfaat anlamında yani fayda olarak kullanılmasına örnektir. Ayrıca Hz. Ömer'in Ka'be'yi tavaf ederken Haceru'l Esved'in yalnızca bir taş olduğunu ve faydası olmadığını söylediğini zikreden, “Âbis İbni Rabîa şöyle demiştir: Ben, Ömer İbni Hattâb'ın Hacerülesved'i öptüğünü gördüm. O esnada diyordu ki: “Ben senin taş olduğunu, bir fayda ve zarar vermeyeceğini biliyorum. Şâyet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem' in seni öptüğünü görmeseydim, ben de öpmezdim.”¹⁰⁷ Bu hadiste menfaat kelimesi yine fayda anlamında kullanılmıştır. Hz. Ömer (r.a.) ibadetler tevkîfî olduğunu, yani mâhiyeti ve hikmeti tam anlaşılmasa bile, Allah'ın emrettiği ve Hz. Peygamber'den görüldüğü şekilde yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiş olmaktadır. Çünkü arap topumu şirk inancından yeni kurtulmuş iken Hz. Ömer

⁹⁹ el-Furkan 25/3.

¹⁰⁰ El-Maide 5/76.

¹⁰¹ Ali Hafif, *Buhûs ve makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 179.

¹⁰² el-Bakara 2/123; el-Maide, 5/119; el-En'am 6/71; Yunus 10/98; et-Taha 20/109; eş-Şu'arâ 26/88; es-Sebe' 34/23; el-Mümtehine, 60/3.; Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 714–715.

¹⁰³ en-Nahl 16/5; Yasin 36/73; el-Mü'min 40/79-80; el-Hadid 57/25.

¹⁰⁴ Buhârî, "Hac", 49, "Tevhid", 32 Ebu Dâvûd, "Menasik", 46, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 1/354 (h.no. 229).

¹⁰⁵ Müslim, "Zikr", 73.

¹⁰⁶ Ebu Dâvûd, "Salat", 365.

¹⁰⁷ Buhârî, "Hac", 49.

gibi birini bir taşı öperken gördüklerinde yanlış yorumlama ihtimalleri olacaktır. Buna meydan vermemek için Hz. Ömer'in açıklama yaptığını anlıyoruz. Bu hadis, *nef* kelimesinin yine fayda anlamında kullanıldığının bir örneğidir.

Fayda teorisini savunan Batılı filozoflar da hukukun gözetmesi gerektiği en önemli gayenin fayda olduğunu öne sürmüşler, ancak faydayı belirleyen merciin ne olduğu sorusuna net bir cevap verememişlerdir.¹⁰⁸

2.2.3. Metâ‘

Meta‘ kelimesi “*mütû*” masdarından isim olarak, sözlükte “*gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme*” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁹ Terim anlamı olarak insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddî değer ve ihtiyaç maddesi demektir.”¹¹⁰ “*Meta‘*” kelimesi kökünden gelen çeşitli kelimeler bulunmakta olup, içerisinde fayda anlamını barındırmakla birlikte farklı anlamlara da gelmektedir.

Rağıb el-İsfahânî (ö. 416/1025) eserinde, *Meta‘* kelimesine genişçe yer ayırmaktadır. O'na göre, dar anlamda dünyalık geçici fayda sağlayan gıda maddesi, giyim kuşam, kap kakak, alet edevat için kullanılır. Bu kullanım daha çok maddi fayda üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak farklı kullanımları da bulunmaktadır. Örneğin; erkeğin kadına ödeyeceği mehir, belli bir maddî faydalanma karşılığında gerçekleştirdiği sınırlı süreli evlilik (*müt‘a nikâhı*), umreyi ve haccı ayrı niyet ve ayrı ihramla yapmak (“*temettu‘ haccı*”) bu anlamlardan bazılarıdır.¹¹¹

Metâ‘ kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de biri çoğul şeklinde olmak üzere otuz beş âyette geçmektedir.¹¹² *Metâ‘* bu ayetlerde genel olarak dünyevi şeylerden yararlanma anlamında kullanılmıştır.¹¹³ Özellikle peygambere karşı çıkan Mekkeli müşriklerin malları ile övünmesi veya Müslümanları maddi olarak zayıf ve hakir görmelerine karşılık olarak,

¹⁰⁸ Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda*, 269.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "Meta" md.; el-İsfahânî, *Müfredât*, 985–987.

¹¹⁰ Mustafa Çağrıncı, "Meta'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/398.

¹¹¹ El-İsfahânî, *Müfredât*, 986.

¹¹² el-Bakara 2/36-241; el-Al-i İmrân 3/185; en-Nisa 4/77; el-A'raf 7/24; et-Tevbe 9/38; en-Nur 24/29; el-Ahzab 33/53; Hûd 11/3; el-Hadid 57/20; er-Ra'd 13/26. Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, 658–659.

¹¹³ Yunus Araz, “İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Şubat 2016), 83.

“Dünya hayatı aldatıcı bir metâ’dır”¹¹⁴ veya “Dünyanın metâi azdır, Allah’a karşı saygısı olanlar için âhiret daha hayırlıdır.”¹¹⁵ ayetleri ile müminlere müjde, müşriklere tehdit şeklinde meta‘ kelimesi kullanılmıştır.

Kur’an’ın mesajının ve Hz. Peygamber’in amacının insanlara faydalı olmak olduğu vurgulanmakta dünya hayatının geçici olduğu ifade edilmektedir. Kur’an’da hoşumuza gitmeyen veya bize zor gelen bazı şeylerin bizim için daha hayırlı olduğu, hoşumuza giden bazı şeylerin ise bizim için kötülük barındırabileceği şeklinde uyarılarda bulunulur.¹¹⁶

Âl-i İmran sûresinde, “Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının (metâi) geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”¹¹⁷ buyurularak insanın hoşuna giden arzu ve isteklerden özellikle kadınlar, oğullar, altın ve gümüş, soylu atlar, sağmal hayvanlar ve ekinlerin insana çekici kılındığı belirtildikten sonra bunların dünya hayatının bir metâi yani geçimliği olduğu, bunlara bel bağlamanın doğru olmadığı ve insanın esas gayesinin Allah katında edineceği üstün mertebenin olduğu bildirilmektedir. Bu ayet *metâ’* kavramının içeriğine çok güzel bir biçimde ışık tutmakta ve insanın maddî değerler karşısında takınması gereken tavrın ölçüsüne işaret edilmektedir.

Keza bazı hadislerde¹¹⁸ de, dünyada iken bazı hayırlı ameller işlemiş ancak başkalarının hakkını gasp etmiş veya onlara zulmetmiş kimselerin âhirette asıl ziyana uğrayacak olanlar olduğu “ellerinde parası ve metâi kalmamış müflisler” olarak tanımlanmışlardır. Bu ayet ve hadisler bize metâ’nın maddi fayda, az bir geçimlik ve dünyevi bir kazanç olduğunu anlatmaktadır. İmtihan dediğimiz olay da bu geçici faydaları niyet ve ahlakımıza yansıtarak kalıcı faydaya yani ahiret kazancına çevirmektir. Geçici dünyalıklara dalarak ahireti unutanlar Kur’an’da zemmedilmiş ve mü’minlerin onlara imrenmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ el-Al-i İmrân 3/185; el-Hadid 57/20

¹¹⁵ en-Nisa 4/77; et-Tevbe 9/38; er-Ra’d 13/26

¹¹⁶ el-Bakara 2/216; en-Nisa 4/19.

¹¹⁷ el-Al-i İmrân 3/14.

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, 2/303,334,372; Müslim, “Birr”, 60.

¹¹⁹ et-Tevbe 9/55.

Bu tezimizde özellikle haram ve helal tespitinde fayda ve zarar ilkelerine değineceğimiz için menfaat ve metâ' kelimeleri bizim için önemli iki kavram olacaktır.

2.2.4. Zarar

Sözlükte zarar kelimesi, *darr* şeklinde mastar ve *durr* şeklinde isim olarak iki kökle ilişkilendirilir. Kötü hâl anlamına gelir.¹²⁰ Masdar olan *darr* kelimesine “yarar” anlamındaki nef' ile karşıt anlam verilerek tarif edilir.¹²¹ *Durr* kelimesi ise belâ, hastalık, fakirlik, darlık, tehlike gibi anlamlara gelmekte olup insanı derinden etkileyen sıkıntılı durumları, Zarar, kendisi için defedici bulunmayan şeyden nazil olandır.¹²² mâruz kalınan zararın mahiyetini ve türünü gösterecek şekilde ifade eder. *Darr* lafzında zarar verme, *durr* lafzında ise zarar görme anlamı hâkimdir.¹²³

Zarar ile aynı kökten türeyen *zarûret* ise kişinin mâruz kaldığı ağır zarar ve tehlike durumudur.¹²⁴ Helal ve haramların tespitinde zaruret konusu haramı helal kılmada önemli bir etkidir. Zarar kelimesi dilimizde de kullanıldığı anlamda, kişinin uğradığı maddî veya mânevî kaybı anlatır. İnsan hayatında pek çok sıkıntılı durum söz konusu olduğundan birçok âyet ve hadiste zarar kelimesi geçmektedir. *Darr* lafzının farklı türevleri Kur'an'da yetmişten fazla yerde geçmektedir.¹²⁵

Kur'an'da zarar kelimesi dünyalık maddi veya manevi kayıp olarak kullanıldığı gibi,¹²⁶ metâ' kelimesinin zıttı şeklinde, asıl zarar eden kimsenin ahiretini kaybeden kimse manası da birçok ayette vurgulanmaktadır.¹²⁷ Bu bağlamda zararlı olan tutum ve davranışlar haram kılındığı gibi maddi veya manevi olarak insana zarar veren gıdalar da Kur'an'da haram kılınmıştır.

¹²⁰ İsfahanî, *Müfredât*, "Drr" md. ,613.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "d-r-r" md.

¹²² Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, "Zaruret" md.

¹²³ Bilal Aybakan, "Zarar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/130–131.

¹²⁴ İsfahanî, *Müfredât*, 614.

¹²⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 419–420.

¹²⁶ el-Feth 48/11.

¹²⁷ Yûnus 10/49; er-Ra'd 13/16; et-Taha 20/89; el-Furkan 25/3; es-Sebe' 34/42; el-Fetih 48/11; el-Maide 5/76; el-Cin 72/21; el-A'raf 7/188.

2.3.Hüsün ve Kubuh Kavramları

“*Hüsün*” (hüsn) “güzel olmak” anlamında masdar, “güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey” anlamında ise isim olarak kullanılır (çoğulu mehâsin). Zıt anlamlısı olan *kubuh* (kubh) ise masdar-isim olarak “çirkin olmak, çirkinlik, nefret edilen şey” mânasındadır (çoğulu mekâbih).¹²⁸ el-İsfahânî ise hüsün kelimesinin lügat anlamını “güzel olan, rağbet edilen şey” diye tanımladıktan sonra bir şeye akıl, duygu veya duyu yönünden üzere üç şekilde güzellik değeri yüklenebileceğini, fakat halk dilinde bu kelime, genellikle göze hitap eden maddi güzellik için kullanıldığını, oysa buna karşılık Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kelimenin sıklıkla kalp gözünün güzel kabul ettiği şeyi ifade ettiğini belirtir. O’na göre *hüsün* günlük dilde estetik bir kavram ama Kur’an dilinde ahlâki bir terim olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde *hüsün*’ün zıddı olan *kubuh* veya *kabîh* ise “gözün beğenmediği maddî şeyler ve duygusal olarak kişiyi rahatsız eden davranış ve haller” anlamındadır. Ahlaki bozukluklar için ise *seyyie* kelimesi kullanılmıştır.¹²⁹ Türkçede çirkin, beğenilmeyen, suç unsuru içeren ve zararlı fiiller için kullanılan kabahat kelimesi de *kubuh* kökünden türemiştir.¹³⁰ Hüsünde iyilik ve fayda, *kubuh*da ise kötülük ve zarar vardır. Hüsün ve *kubuh* İslâmî literatürde, el-İsfahânî’nin de işaret ettiği gibi, estetik anlamdan ziyade eylemlerin ahlâkî ve dinî değerini belirtir. Fahrüddin Razi’ye (ö. 606/1210) göre, hüsnün kaynağı Allah’ın emridir. Yani Allah’ın insanı mükellef kılması hasen, hasen olmasının sebebi de rububiyyet ve ubudiyyettir.¹³¹ Bir şeyi Allah güzel kılmışsa, temiz olduğunu bildirmişse o şey güzeldir.

Bu tanımlardan anladığımız kadarıyla, Türkçede güzel ve çirkin olarak ifade edilen hüsün ve *kubuh*, yerine göre iyilik-kötülük veya dünya ve ahiret açısından fayda-zarar diye tanımlamak daha isabetli görünmektedir.

Güzel olmak, güzel davranmak, iyilik, Allah’a kulluk, bolluk, genişlik, nimet ve infak gibi anlamlarda kullanılan hüsün kavramı Kur’an’da 194 defa geçmektedir.¹³² *Kubuh* ise sadece Kasas Suresi 42. ayetinde yer almıştır. Bu ayette Firavun ile taraftarlarının kıyamette zemmedilmiş kimseler olacakları belirtilmiştir. Kur’an’da hüsün kelimesi, *kubuh* kelimesinin zıddı olarak kullanılmış olup fitraten güzel olan, aklın rağbet edip istediği şeyler

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, “ḥsn”, “ḳbh” md.leri; İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59.

¹²⁹ İsfahânî, *Müfredât*, “ḥsn”, “ḳbh”, “sv’e” md.leri.

¹³⁰ Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, 59.

¹³¹ Razi, *Mefatihul-Ğayb*, 11/279.

¹³² Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes*, 202–205.

için kullanılmıştır. Hüsün ve hüsün kökünden türeyen kelimelerin güzel şeyleri tavsif ettiğini, kubuh veya bu anlamda kullanılan seyyie kelimesinin ise zemmedilen şeylerin sıfatı olarak kullanıldığını görüyoruz. Kasas suresindeki zikredilen “*Kıyamet gününde de onlar iğrenç kılınmış kimselerden olacaklardır.*”¹³³ ayetinde geçen “مَنْ الْمُفْجِرِينَ” ifadesi, 'kötülenenler' anlamında kıyamet gününde inkârcılar için kullanılmıştır.¹³⁴ Bu ayette kubuh kelimesi iğrençlik olarak geçmektedir. Metinde geçen “Onlar, kıyamet günü, makbûhîn arasında olacaklar.” sözü; a) Onlar reddedilmiş ve itilmiş olarak kalakalacaklar, b) Allah'ın rahmetinden bütünüyle mahrum olacaklar, c) Onlara kahredilecek ve suratları bozguna uğramış kimselerin şeklini alacaktır.¹³⁵ Razi de “kubuh”u, manevî bakımdan ilahî rahmetten uzaklaştırma, şeklen ve sûreten çirkinlik olduğunu söylerken, Allah Teâlâ, onların şekillerini ve amellerini çirkinleştirerek onlarda iki kepezeliği birleştirecektir.¹³⁶ demektedir.

Hadislerde haram kılınan yiyeceklere baktığımızda özellikle tabiatında iğrençlik olan hayvanların Hz. Peygamber tarafından haram kılındığı anlaşılmaktadır. Yani kötü, çirkin ve zararlı olan her şey nehy edilmiş ve haram kılınmıştır.¹³⁷ Hz. Peygamberin haram kılma ölçüsünde zararlı olmasının yanında özellikle iğrenç olması yani kubuh kavramının önemli bir etken olduğu görülmektedir. Hadislerde haram kılınan hayvanlar üçüncü bölümde inceleneceği için burada ayrıntılarına girmiyoruz.

Hüsün kelimesi yukarıda da zikrettiğimiz gibi birçok ayette kullanılmış olsa da bu kökten türeyen *ihsan* ve *hasene* kelimeleri ve bu kelimelerle anlam yakınlığı bulunan, hayır, birr, cemâl, tayyib, sâlih amel, ma'ruf vb. kavramlar da sıkça kullanılmıştır.¹³⁸ Dolayısıyla Kur'an'ın, insan fitratında bir hüsün telakkisinin bulunduğuna işaret ettiğini söylemek mümkündür. Hüsün kökünden gelen, ihsân kavramına ihlâs da dâhildir. Cibril hadisi olarak meşhur olan hadiste¹³⁹ Hz. Peygamber'e Cebrail (a.s.) “ihsân nedir? diye sormuş, O da: “İhsân; Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir.” buyurmuştur. Burada ibadeti ihlasla güzelleştirmeye bir işaret vardır. Hadiste İslam ve imandan sonra ihsanın zikredilmesinden anlıyoruz ki; ihsan sahibi kişinin, iman ettiği Allah'ın kendisini gördüğü

¹³³ el-Kasas 28/42

¹³⁴ Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 22.

¹³⁵ Ebu'l-A'la Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Ali Ünal vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 4/187.

¹³⁶ Razi, *Mefatihul-Gayb*, 24/601.

¹³⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 43.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*.

¹³⁹ Buhârî, "İman", 1; Müslim, "İman", 1.

bilincinden, kendisinin de Allah'ı görüyormuş gibi hareket etmesi bilinciyle, imanını güzelleştirerek kâmil mü'min olduğuna vurgu vardır.

Hüsün kavramı Kur'an-ı Kerîm'de basiret yönünden güzel davranışlar için de kullanılmıştır. Mesela, Zümer Suresinin; *"Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir."*¹⁴⁰ ayetinde Allah'ın hidayete erdirdiği kimseler, *"sözün en güzeline tabi olanlar"* olarak zikredilmiştir.

Kur'an ile paralel olarak hadislerde de hüsün oldukça çok, kubuh ve kubuh kökünden türeyen kelimeler ise nadiren geçer. Kur'an'da kubuh anlamında daha çok *sû'* ve *seyyie* kelimelerinin kullanıldığı görülür. Daha çok ayetlerde olduğu gibi kubuh yerine hadislerde de *seyyie* kelimesi zikredilir. Hüsün, bazı hadislerde maddi güzellik anlamında zikredilirken, bazılarında güzellik ve çirkinliği Allah'ın takdir ettiği açıklanmıştır.¹⁴¹ Kurban kesiminde hayvanı öldürürken bile ihsana dikkat edilmesini emreden peygamberimiz. *"Şüphesiz Allah her şeyde ihsânı (güzelliği) farz kılmıştır..."* buyurmuştur.¹⁴²

Nasslarda yer alan helâl ve haramların tespitinde hüsün ve kubuh kriterinin ön plana çıktığı gibi Hz. Peygamber zamanında ve daha sonra ortaya çıkan yeni olayların hükme bağlanmasında da önemli bir etken olmuştur.

2.4.Tayyib ve Habis Kavramları

Tayyib kelimesi lügatte, duyuların ve nefsin lezzetli bulduğu, hoş giden şeydir. İstılahta ise hoş yiyecek, caiz olan şeyden ve caiz olan yerden alınandır.¹⁴³ *"Ey İnananlar! Sizi rızıklandırdıklarımızın temizlerinden yiyin; yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin."*¹⁴⁴ ayetinde bahsedilen *'tayyibat'*tan yani temiz yiyeceklerden kasıt, helal rızıklardır. Allah'ın helal kıldığı şeyler temiz, haram kıldığı şeyler ise pistir.¹⁴⁵ Bu bağlamda tezimizin ana konusu olan Kur'an'daki helal ve haramların tespitinde tayyib ve habis

¹⁴⁰ ez-Zümer 39/18

¹⁴¹ Buhârî, "Rikak", 31; Müslim, ; Müslim, Sahih, "İman", 207.

¹⁴² Ebu Dâvûd, "Edahi", 12; Tirmizî, "Diyet", 14.

¹⁴³ El-İsfahanî, *Müfredât*, "tyb" md.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/172.

¹⁴⁵ Muhammed Ali Sabûni, *Revâi'ül-beyan fi tefsir-i âyâtîl-âhkâm min-el- Kur'an*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınları, ts), 1/256.

kelimelerinin tahlili önemlidir. Tayyib, insan fitratına uyumlu, faydalı ve güzel şeylerken habis, insan fitratına ve sağlığına zararlı, pis ve insanın iğreneceği şeyleri kapsamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de temiz şeylerin helal ve pis şeylerin haram olduğu zikredilmektedir. Fakat temiz ve pis şeylerin hangi ölçülere göre ayırt edileceği konusunda bir kural verilmemiştir. Aslında sağduyu sahibi kişilerin fitraten kabul edeceği şeyler tayyib, iğrenç kabul edeceği şeyler de habistir. Hz. Peygamberin Kur'an'da zikredilmeyen hayvansal gıdalarla ilgili verdiği hükümlerde faydalı ve temiz olan yani tayyib olanları helal, necis, iğrenç ve zararlı olan şeyleri ise haram kıldığını görüyoruz.

2.4.1. Tayyib

Sözlükte “hoş ve lezzetli olmak” anlamın gelen *tib* (*tâb*) kökünden türemiş olan “*Tayyib*” duyuların ve nefsin haz aldığı, hoş ve lezzetli bulduğu şeyleri ifade eder. Buradan hareketle bu kelime “güzel söz, verimli temiz toprak, iffetli kadın, güvenli şehir, güzel koku, lezzetli yemek, temiz su, asil aile, meşrû kazanç” vb. güzelliği tavsif eden birçok anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁶ Karşıtı kötü, pis, iğrenç ve zararlı şey anlamına gelen “*habîs*”tir. Râgıb el-İsfahânî, “tayyib yiyecek”i “meşrû yollarla elde edilen ve helal sınırları içinde kalınarak tüketilen yiyecek”, mecazi anlamıyla da “bilgisizlik ve fâsıklıktan arınıp bilgi, iman ve erdemli olan davranışlarla bezenen kişi” olarak tarif eder.¹⁴⁷ Tayyib, “aklıselim sahibi, dengeli, erdemli, temiz tabiatlı her insanın beğendiği, hoşlandığı, temiz, güzel, iyi ve yararlı bulduğu şeyler için kullanılır.”¹⁴⁸

Helal ve haramların tespitinde Kur'an-ı Kerim'de *tayyib* ve *habis* kavramlarının bir ölçü olarak alındığı görülmektedir. *Tayyib* kelimesi el-İsfahani'ye göre hoş giden ve beğenilen şey, yenilmesi helal olan temiz yiyecek, usulüne göre kesilmiş hayvanlar, verimli ve temiz toprak, iyi davranışta bulunan erdemli insan gibi farklı alanlarda ama hepsi de olumlu nitelikleri içeren bir anlam çerçevesine sahiptir.¹⁴⁹

Hak olsun batıl olsun tüm dinler, müntesiplerine yiyecek ve içecek konusunda inançları gereği bazı yasaklar getirmiştir. İslam dininde de haram dediğimiz yasaklamalar

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, “tyb” md.; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, “tyb” md.; el-İsfahânî, *Müfredât*, “tyb” md.

¹⁴⁷ El-İsfahânî, *Müfredât*, “tyb” md.

¹⁴⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/253, 2/604.

¹⁴⁹ El-İsfahânî, *Müfredât*, “tyb” md.

söz konusudur. İslam dini, genel olarak pis ve zararlı (habis) şeyleri yasak/haram, temiz ve güzel (tayyib) şeyleri de serbest/helal kılmıştır. Kur'an'da Hz. Peygamberin Müslümanlara helal ve haram sınırlarını çizerken ölçü olarak temiz şeyleri helal pis şeyleri haram kıldığı vurgulanmaktadır. “...O (Peygamber), onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar...”¹⁵⁰ ayete göre Hz. Peygamber'in “*tayyibâtı*” helal, “*habâisi*” haram kılması bağlamında “*tayyibât*” ve “*habâis*” kavramlarının yani temiz ve pis olma durumlarının, özellikle de yiyeceklerin helal veya haram olması konusunda belirleyici bir etken olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Fahrüddin Razi de bu ayetin tefsirinde tayyibattan muradın, “İnsanın fitrat ve yaratılışı itibariyle hoşuna giden şeyler vardır, faydalı olan şeylerde ise aslolanın, onların helâl olmalarıdır. Bundan dolayı bu ayet, insanın fitratının hoş gördüğü ve nefsinin lezzet duyduğu her şeyde, bir delille aksi ispat edilmedikçe onların temiz ve helâl olduğuna delâlet eder.”¹⁵² demiştir. İmam Gazzâlî (ö. 506/1111) de Mü'minin suresi 51. ayetini¹⁵³ delil göstererek, tayyibat sözünden kastın helal rızık olduğunu dile getirmektedir.¹⁵⁴

Netice olarak helal olanı tespitinde önemli bir kriter olan tayyib kavramı, fitrata uygun, bozulmamış, güzel ahlak sahiplerinin Allah'ın yaratmış olduğu nebatat, hayvanat vb. her türlü nimet içerisinde hoşuna giden, lezzet duyduğu, iğrenç veya çirkin görmediği iyi, temiz ve helal olan şeyleri ifade eder. Kur'an'da helal ile tayyib yani temiz olma arasındaki ilişkiyi açıkça ifade eden birçok ayet yer almaktadır.¹⁵⁵

2.4.2. Habis

Hubs (habaset) kökünden gelen habis kelimesi, “*değersiz ve bayağı oluşu sebebiyle hoş gitmeyen somut veya soyut varlık, durum*” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵⁶ Pis, iğrenç veya zararlı olduğundan insan tabiatının hoşuna gitmeyen şeyler hakkında kullanılan bir Kur'an

¹⁵⁰ el-A'raf, 7/157

¹⁵¹ Nejla Hacıoğlu, “Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık /2018), 1198.

¹⁵² Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 15/379.

¹⁵³ el-Mü'minin 23/51.

¹⁵⁴ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Helaller ve Haramlar* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008), 13.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/168,172; el-Maide 5/4,5,88; el-A'raf 7/157; el-Mü'minin, 23/51.

¹⁵⁶ El-İsfahanî, *Müfredât*, “hbs” md.

tabiridir. Kur'an'da daha çok güzel, hoş, temiz anlamlarına gelen tayyib kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır.¹⁵⁷

İslamiyet'e göre varlıklar tabiatları veya nitelikleri dolayısıyla habis sayılır. Mesela dışkı, idrar, kan, meyte vb. şeyler tabiatları ve pis olmaları sebebiyle habistir. Ahlaken insanlığa yakışmayacak kötü davranışları ve kötü davranış sergileyen kişileri de Kur'an habis kelimesi ile tarif etmektedir.¹⁵⁸ Bu tavsif bir çok ayette zikredilmektedir.¹⁵⁹ Soğan ve sarımsak gibi maddeler çevredekileri rahatsız eden kokuları sebebiyle aslen temiz olmalarına rağmen habis sayılmıştır.¹⁶⁰ Haram yoldan mülk edinme, yetim malını zimmetine geçirme bu kapsamda habis kelimesi ile zikredilmiştir.¹⁶¹

Bizim konumuz Kur'an'da helal ve haramların tespitindeki fayda-zarar ilkeleri olduğundan habis kelimesinin haram hükmü verilmesi üzerindeki etkisi, tezimizin ileriki aşamalarında ayet ve hadisler üzerinden izah edilecektir. Çünkü Kur'an'da haram ve helallerin tespitinde özellikle habis olup olmama durumuna vurgu yapılmıştır.¹⁶² Bu sebeple tabiatında pis ve iğrençlik olan hayvanların haram kabul edilmesinde habis olma unsuru ön plana çıkmaktadır.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "ḥbs" md; M. Zeki Duman, "Habis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/379.

¹⁵⁸ el-Al-i İmran 3/179; en-Nisa 4/2; et-Tevbe 9/28; İbrahim 14/26. en-Nur 24/26;

¹⁵⁹ bk. "Kötü kadınlar (habîsât) kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara yaraşır." (en-Nûr 24/26)

¹⁶⁰ Müslim, "Mesacid", 78.

¹⁶¹ en-Nisa 4/2.

¹⁶² el-A'raf, 7/157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA HELAL-HARAM

Allah kainattaki her şeyi insan için yaratmış ve onun istifadesine sunmuştur. Ancak gerek fitratın korunması gerekse sağlığın korunması adına bazı ölçüler ve yasaklar getirmiştir. Bazı maddeler sırf Allah'ın yasakladığı için yasak iken bazıları da insanın sağlığını korumak ve yaşamını tehlikeye atmamak adına yasaklanmıştır. Bunların ölçüsünü de Allah (c.c.), bir Şari' olarak insanlara rehber olarak gönderdiği Kur'an'ı Kerim'de beyan etmiştir.¹⁶³ Kur'an'da yer alan haramların daima insanın fitratını korumaya, toplumsal düzeni sağlamaya yönelik olduğu, helal olan şeylerde ölçünün temiz ve fayda, haram olan şeylerde ise pis, kötü ve zarar olduğu görülmektedir.¹⁶⁴

3.1.Kur'an'da Helal ve Haramın Yeri ve Önemi

Helal ve haram olan şeyleri sadece Kur'an ve sünnet ile öğrenebiliriz. Helal ve haram kılma yetkisini kendimizde göremeyiz. Konu ile ilgili Allah'ın ikazı açıktır. *“Dilleriniz yalana alışı geldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, “Şu helâldir”, “Şu haramdır” demeyin. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.”*¹⁶⁵ Ayetten anladığımıza göre Allah'ın hükmünü bildirmediği halde bir şeyin helal veya haram olduğunu söylemek kişinin azaba düçar olacağını işaret etmektedir. Yani herhangi bir delil olmaksızın sırf dilinizle söyleyerek bazı şeyleri helal ve haram yapmayın. *“Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar asla iflah olmazlar”* devam eden ayette *“Bu az bir yararlanmadır”* yani uğruna iftira ettikleri şey onlar için dünyada az bir yararlanmadır ya da kazandıklarını sandıkları şey az bir menfaattir, yakında kesilecektir. *“Onlar için ahirette acıklı bir azap vardır.”*¹⁶⁶

İbn Kesir'e (ö. 774/1373) göre şer'i bir dayanağı olmayan herhangi bir bid'ati çıkaran yahut sırf kendi görüşü olduğundan Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal, helal kıldığı herhangi bir şeyi de haram kılan herkes bu ayet-i kerimenin kapsamına girer.¹⁶⁷ İçerisinde

¹⁶³ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 1.

¹⁶⁴ el-Bakara, 2/168,172; el-A'raf 7/32,33,157; el-Mü'minun 23/51

¹⁶⁵ en-Nahl 16/116.

¹⁶⁶ Beyzâvi, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts), 3/243.

¹⁶⁷ İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*, 4/609.

İmam Malik'in¹⁶⁸ (ö. 179/795) de bulunduğu bazı alimler, fetva veren kişinin içtihadı meselelerde “*bu helaldir veya bu haramdır*” demesini hoş görmemişlerdir. Böyle bir ifade sadece Allah'ın nasla bildirdiği şeyler için söylenir. İbnu'l Arabi (ö. 543/1148), hakkında nas bulunmayan içtihadı meselelerde “Ben bunu hoş görmüyorum” der veya buna benzer ifadeler kullanır demiştir.¹⁶⁹ Allah'ın “*Şüphe yok ki Allah'a karşı yalan uyduranlar*” buyruğu, bu itaba maruz kalanların dünyada da ahirette de kayda değer bir fayda elde edemeyeceklerini bilakis cezaya çarptırılacaklarına dair pek şiddetli ve ağır bir tehdittir.¹⁷⁰ Dinin vazettiği hükümlerin zıddına fetva vermek aslında hem dinin kendisini hem de toplumu tahrif etmek anlamına gelir. Yahudilerin Tevrat'ı bu şekilde tahrif ettikleri Kur'an'da bildirilir.¹⁷¹ Kişi haklarını ve kamu düzenini bozmaya yönelik bir davranışı Allah Kur'an'da şiddetle yasaklamaktadır.

Allah, Kur'an'da ziyneti ve temiz rızıkları değil, açık veya gizli kötülükleri, pis ve zararlı şeyleri haram kıldığını bildirmektedir: “*De ki: “Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızık kim haram kılmış?”*”¹⁷² Züht ve takva niyetiyle Allah'ın helal kıldığı nimetleri, kişinin kendi nefesine haram sayması da doğru değildir. “*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.*”¹⁷³ Önceki ayetlerde Kur'an'ı dinleyen, nefislerini kırmış, arzu ve isteklerini reddetmiş bir hayat yaşayan Hristiyan ruhbanların övülmesinin akabinde bu hususta Allah'ın helal kıldığı lezzetli nimetleri kendisine haram kılmak suretiyle aşırı gitmeyi yasaklayan bu buyruğu indirildi. Sonra da Allah “*Ve haddi aşmayın.*” buyruğuyla helal olanı haram kılmanın da Kur'an'ın çizmiş olduğu sınırları aşmak olduğuna vurgu yapıldı. Ki Allah'ın sınırlarını aşanlar birçok ayette ikaz ve azapla tehdit edilmişlerdir.¹⁷⁴ Bu ayet bir başka açıdan helali kullanmada israfa yönelerek haddi aşmayın demek de olabilir. Allah'ın israf ile ilgili “*Yiyin, için, israf etmeyin.*”¹⁷⁵ “Onlar,

¹⁶⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795).

¹⁶⁹ İbnu'l Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, 2003), 3/166.

¹⁷⁰ Muhammed Cemâlüddin el-Kasimi, *Meḥâsinü't-te'vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, ts), 6/418.

¹⁷¹ el-Al-i imran 3/71,78; et-Tevbe 9/34; el- Kehf 18/4-5

¹⁷² el-A'raf 7/32-33.

¹⁷³ el-Maide 5/87.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/229; En-Nisa 4/14; el-Mücadele 58/4.

¹⁷⁵ el-A'raf 7/31.

harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”¹⁷⁶ buyruklarının bir gerekçesidir.¹⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de helal olan hayvansal gıdalar için ayrıntılı bir liste verilmemiştir. Temiz ve helal olma kriteri ile birlikte gıdaların yenilebileceğine dair genel vurgu yapılmış, bazı ayetlerde sığır ve koyun gibi hayvanlara da atıf yapılmıştır. Kur’an’da “*Çeşitli hayvanlar size helal kılındı.*”¹⁷⁸ ayeti eti yenilen hayvanlara ve Hacc sûresinde “*... Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık (behime) hayvanlar...*”¹⁷⁹ ayetinin de kurbanlık hayvanların kastedilmesi sebebiyle kurbanlık olsun veya olmasın, etinin yenilmesi helal olan hayvanların behîme olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸⁰ Anlaşılan o ki Kur’an’da helal kılınan hayvanlar için somut bir çerçeve çizilmemiş, bilakis haram olan hayvan kökenli gıdalar üzerinden bir çerçeve çizilerek kriterler belirlenmiştir.

Bu bağlamda Kur’an’ın dört ayetinde haram kılınan hayvanlar ve hayvan kökenli gıdalar açıkça zikredilmiştir. Bu ayetler;

*“Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına boğazlananı (hayvanlar) haram kıldı.”*¹⁸¹ *“Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.”*¹⁸²

*“Bana vahyedilenler arasında leş, akıtılmış kan, iğrenç bir şey olan domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesildiği için murdar olan hayvandan başka yenilmesi haram kılınmış herhangi bir şey bulamıyorum.”*¹⁸³ *O, size sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allahtan başkası adına kesileni yasaklamıştır.*”¹⁸⁴

¹⁷⁶ el-Furkan 25/67.

¹⁷⁷ el-Kasimi, *Meḥâsinü’-t-te’vîl*, 4/233.

¹⁷⁸ el-Maide 5/1.

¹⁷⁹ el-Hacc 22/28.

¹⁸⁰ Mehmet Yolcu, “Kur’ân’da Hayvanların Zikredilmesi, Hikmetleri ve Faydaları”, *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2 (2022), 226–227.

¹⁸¹ el-Bakara 2/173.

¹⁸² el-Maide 5/3.

¹⁸³ el-En’am 6/145.

¹⁸⁴ en-Nahl 16/115.

Kur'an'da helal ve haram kılma mantığının tayyib/habis, temiz/pis ya da faydalı/zararlı olma üzerine bina edildiğini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de haram olduğu bildirilen yiyecek ve içecekler konusunda da ayrıntılı olarak anlatacağımız gibi mesela, insan aklına zarar veren veya zaafa uğratıp işlevsiz hale getiren sarhoş edici özelliğe sahip içki ve diğer uyuşturucu maddelerin İslam'da haram kılınmasında, aklın muhafazası yani kişiyi içkinin zararından korunma hedeflenmektedir. Aynı şekilde leş ve kanın haram kılınması da hastalık bulaşma riskinin yüksek olmasındandır.

3.2.Bir Şeyi Haram Kılmanın Amacı ve Hikmetleri

İslâm dininde bazı yiyeceklerin haram kılınmış olması, çeşitli hikmet ve amaçlarla açıklanabilir. Ancak bu açıklamaların, yasağın hakiki sebebi ve yeterli açıklaması olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Gerçek nedeni bilen sadece Allah'tır. Kulların görevi Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmektir. Bununla birlikte, İslâm'ın her bir emir ve yasağının mâkul bir anlam ve sebebi bulunduğundan bunların neler olabileceği üzerinde düşünüp araştırma yapmaları kullara yasaklanmamış, aksine teşvik edilmiştir. Haram kılmanın bir amacı da imtisal yani ubudiyyet ve teslimiyettir. Hatta haramda hikmet aranacaksa dahi önce imtisal sonra diğer maslahatlar aranır. Bu maslahatlar içerisinde özellikle de yiyecekler konusundaki yasakların en başta gelen amacı, insanın beden ve ruh sağlığının korunmasıdır.¹⁸⁵

Genel olarak tüm toplumlarda ya da ilkel, beşerî veya ilahi olsun tüm dinlerde yasaklar ve bu yasaklara uymayanlar hakkında cezai müeyyideler vardır. Bu yasaklar temel olarak kamu düzenini korumayı hedef edinir. Haram kılmanın amaçlarından bazıları İslam'ın korunmasını emrettiği, nesil, can, mal, din ve akıl emniyetini korumaktır. Bununla birlikte toplumu, aileyi ve bireyin haklarını koruyan haramlar hayatın her alanında mevcuttur. "Helali aramak cihattır."¹⁸⁶ hadis-i şerifi kişinin insanlığını gerçekleştirebilmesinin aslında helal ve haram konusuna riayet etmesi ile doğru orantılı olduğunu bize anlatmaktadır.

Bu koruma ayrıca beslenme konusunu da kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Dolayısıyla gıda maddeleri de insanın yaşaması için vazgeçilmez temel ihtiyaçlarından biri olunca bu alanda da bazı yasaklamalar olması tabiidir. Beslenmenin kaynağı ve sonuçları itibarıyla insanın ruh ve beden sağlığını, diğer şahısların haklarını ve bazı yönlerden de

¹⁸⁵ Mehmet Akif Aydın – Ali Bardakoğlu, *İslam İlmihali, İslam ve Toplum* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 33.

¹⁸⁶ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs* (Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye, 2000), 130.

sosyal düzeni yakından ilgilendirmektedir. Tüm bunlara ilaveten haram kılınan şeyleri Allah'ın kulları için bir imtihan kılması ve haramların çeşitli hikmetleri barındırması da göz ardı edilmemelidir.

Haram kelimesinin çeşitli türevleri ile birlikte Kur'an'da seksen üç yerde geçmesi¹⁸⁷ İslam'ın yaşamı helal üzerine inşa ettiğinin ve haramdan kaçınmanın öneminin bir göstergesidir. Haram kelimesi ve türevlerinde anlam örgüsünün, “yasaklama, engelleme, mahrum bırakma” çerçevesinde şekil aldığı görülmektedir. Bu yasak manasından vârid olan *zarurat-ı hamse* can, mal, nesil, akıl ve din emniyetinin muhafazasıdır.

Konumuz bir yönü ile ahlâk kurallarını da ilgilendirmesi sebebiyle tefsir literatüründe muharrem, mahzur, ma'siyet, zenb, kabîh ve seyyie gibi çeşitli kelimelerin “yasaklanan şey” mânasında haram yerine veya yakın anlamlarda kullanıldığı görülür. İslâm hukukçularına göre ribâ veya zina gibi haram olduğu kat'î delille sabit olan bir fiilin haram olduğunu inkâr etmek kişinin İslam dairesinden çıkması anlamına gelir. Ehl-i sünnete göre bu kişi küfre girmiş olur.¹⁸⁸

Yukarıda da değindiğimiz gibi yiyecekler veya fiil ve davranışlar konusundaki yasak kılmanın önemli bir amacı da kişinin beden ve ruh sağlığının ve toplumsal düzenin muhafazasıdır. Bu sebeple insanın beden ve ruh sağlığı için zararı olduğu sabit olan gıda ve maddelerin yenilip içilmesi dinen de haram görülür. Mesela içki ile ilgili ilk nazıl olan ayetlerden olan Bakara Suresi 219. ayette Allah (c.c.) “*Onlarda büyük bir günah ve zarar, bununla birlikte insanlar için birtakım faydalar da vardır; fakat günah ve zararları faydalarından daha büyüktür.*”¹⁸⁹ buyurularak yasak kılınma hikmeti zararlı olmasına bağlanmıştır. Ayette geçen “o ikisindeki fayda” noktasında Beyzavî (ö. 685/1286), ticaretini yapaak mal kazanmak, neşe ve zevk almak, korkak olanlara cesaret verme ve karakterin takviyesi vardır demiştir. Ancak ayette “*Günahları ise faydalarından daha büyüktür*” yani doğacak kötülükler onlardan beklenen faydalardan çok daha büyüktür buyurularak, faydası yanında zararının çok daha fazla olması içkiyi haram etmiştir. Kötülüğün iyiliğe baskın gelmesi fiilin haram kılınmasını gerektirir.¹⁹⁰ Bu ayet belli bir içecekten ziyade sarhoşluk

¹⁸⁷ 197-199 Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*.

¹⁸⁸ Kahraman, “İslam'da Helal ve Haram'ın Yeri”, 50.

¹⁸⁹ el-Maide 5/90-91.

¹⁹⁰ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1/138.

verme sıfatı olan tüm içecekleri kapsamaktadır. Sarhoş olan kişi akli melekelerini kontrol edemeyeceği için içki, bedeni kadar ruh sağlığı açısından da zararlıdır.

Ayrıca selim tabiatlı fitrata uygun davranan insanların öteden beri iğrenç bulduğu, pis ve necis olarak gördüğü şeyler İslâm'da da haram kılınmıştır. Çünkü hadis-i şerifte¹⁹¹ her doğan kişinin fitrat üzere doğduğundan yani İslam'ın fitrat dini olduğundan bahseder. İslâm'ın bütün bu yasakları, öteden beri insanların fitratları, ortak tutum ve davranışları ile de uyum içindedir. Bu konuda İslâm hukukundaki avlanma, hayvanların kesim şekli, eti yenen ve yenmeyen su ve kara hayvanlarının tespitinde getirilen ölçü ve gruplandırmalarda fitrata uygunluk önemli bir etken olmuştur. Bir rahmet ve kolaylık dini olan İslam'da gıda maddelerinin helâl alanı oldukça geniş tutulmuş, insana zararlı ve sağlığını etkileyen yiyeceklerle ilgili bazı sınırlamalar getirilerek, cahiliyenin batıl inanışlarına dayalı yasaklamalar ortadan kaldırılmış, önceki ümmetlerde yasaklanan bazı gıdalar da helâl kılınmıştır. Bununla birlikte, bazı yasaklarda fayda veya zararın ötesinde, müminlere imtihan mahiyetinde yasaklamalar getirilmiş ve müşriklerin yiyeceklerle ilgili adet ve yaşam tarzından uzaklaşmaları emredilmiştir. Tevhid inancının gereği olarak bazı özellikler ve şartlar üzerinde Kur'an ve sünnet önemle durmuştur.¹⁹²

Bir Müslümanın yaşantısının her alanında helal ve harama dikkat etmesi İslam'ı ne kadar içselleştirdiğinin de bir delilidir. Bu sebeple insanın hayat imtihanı helal ve haram hassasiyeti desek yeridir. Kur'an'da bu sebeple helal ve temiz gıda ile beslenmenin önemine sık sık vurgu yapılmakta,¹⁹³ Hz. Peygamber'in diliyle de bizlere tebliğ ve tebyin edilmektedir. İlk nazil olan ayetlerde Peygambere hitaben helal ve temiz beslenmesi, elbisesini temiz tutması ve sonra salih amel işlemesi emredilmektedir.¹⁹⁴

İslam öncesi Mekke'de helal ve haram olgusu çok zayıftı. Mekkeliler, leş, böcek, çeşitli yırtıcı hayvanlar başta olmak üzere beslenme hususunda geniş bir helal düşünceleri vardı. Helal olması gereken hayvanları da haram sayarlardı. Mesela bahire, saibe, vesile ve ham adını verdikleri hayvanları haram kabul ederlerdi. *“Allah ne bahîreyi, ne sâibeyi, ne vesileyi ve ne de hâmı meşru kılmıştır. Fakat küfredenler, Allah'a yalan iftira etmektedirler.*

¹⁹¹ Buhârî, “Cenaiz” 78.

¹⁹² Yalçın, “Yiyecek”, 554.

¹⁹³ Kahraman, “İslam'da Helal ve Haram'ın Yeri”, 44.

¹⁹⁴ el-Müddessir 74/4-5; el-Mü'minun, 23/51.

*Onların çoğunun akılları ermez.*¹⁹⁵ ayeti bunun yanlışlığını dile getirmiştir. Söz konusu hayvanlar kısaca;

- 1- Bahire: Cahiliye döneminde, bir deve beş defa doğurur ve beşincisinin cinsiyeti erkek olursa kulağını yarıp salıverirlerdi. Bundan sonra onu ne sağarlar ne binerler ne de işlerinde kullanırlardı. Bu deveye “bahîre” derlerdi.¹⁹⁶
- 2- Saibe: Bir kişinin başına bir musibet veya bir hastalık geldiğinde “İyileşirsem devam sâibe olsun” diye adak adardı. İyileşirse onu bahire gibi salıverir ve ondan faydalanmayı kendilerine haram ederlerdi. İbn Kesir, saibe için: “Müşriklerin tanrıları için başıboş bıraktıkları ve üzerine hiçbirşey yüklemedikleri hayvandır.” demiştir.¹⁹⁷
- 3- Vasile: Koyunun dişi yavrusunu kendilerine ayırır, erkek yavrusunu ilahlarına adarlardı. Eğer bir erkek bir dişi şeklinde ikiz doğurursa, “kardeşine ulaştı” deyip erkeğini de kurban etmeyi haram saydıkları hayvana vasile derlerdi.¹⁹⁸
- 4- Hâm: Bir erkek devenin dölünden on defa yavru doğarsa, “onun sırtı yasaklandı” diyerek haram sayar, hiçbir sudan ve otlaktan engellemezlerdi. Bu deveye de hâmî, veya hâm derlerdi.¹⁹⁹

Bunlar cahillerin uydurduğu herhangi bir dini dayanağı olmayan yasaklardı. Sosyal hayatta iman eden insanların yediğine dikkat etmesini vaz’ eden Kur’an²⁰⁰ örf ve adetlerdeki yanlış uygulamaların düzeltilmesi için helal-haramla ilgili, özellikle En’am suresinin ilgili ayetleri daha Mekke döneminde nazil olmaya başlamıştı.²⁰¹ Çünkü İlahi dinler insanların fıtrata uygun bir biçimde imanlı, ahlaklı ve erdemli bir hayat yaşamasını temin edecek kurallar koyarak insanı eşrefi mahluk seviyesine çıkarır. Haram ve helal dediğimiz kurallar, kaynağını dinin asıl amacına hizmet eden bir idrakten almaktadır.²⁰²

¹⁹⁵ el-Maide 5/103.

¹⁹⁶ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 3/208; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1992), 3/326.

¹⁹⁷ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 3/208.

¹⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/326.

¹⁹⁹ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 3/328; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/326.

²⁰⁰ el-En’am, 6/118-119, 121, 145, 151.

²⁰¹ Kahraman, “İslam’da Helal ve Haram’ın Yeri”, 45.

²⁰² İbrahim Kalın, “Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet”, *Bilig* 80 (Şubat 2017), 3.

Bir toplumda dinî inanış zayıflayınca, dinin kuralları sosyal hayatta hükmünü yitirince önce ahlâkî sonra da hukukî suçlar gelir. Çünkü hayatın merkezinde din olmayınca ahlâkın da bir yaptırım gücü kalmayacaktır. Helâl-haram hassasiyeti, ahirette ceza-mükâfat inancı zayıflayınca toplumun düzeni temelinden sarsılır, suç ve anarşi ortaya çıkar ve düzen bozulur çeşitli buhranlar başlar.²⁰³

Allah, Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı yarattıktan sonra cennete yerleştirmiş ve orada diledikleri gibi yaşayabileceklerini söyledikten sonra yalnız bir ağacın meyvesini yasakladığını bildirmiştir. Aynı husus yeryüzünde yaşayan kullar için de geçerlidir. Allah bizi de dünyaya yerleştirmiş ve bizi geniş bir helal alanında serbest bırakmıştır. Çevremize ise bazı yasak ağaçlar dikerek onlardan uzak durmamızı istemiştir.²⁰⁴ İşte bu yasak ağaçlar, Allah'ın hudutları ve haramlarıdır.²⁰⁵ Bu bağlamda insanlar için önemli bir besin kaynağı olan hayvanlarda da Allah'ın hudutları vardır. Kur'an'daki birçok ayet insanlar için besin kaynağı olan hayvanların, etinden, sütünden, yününden, yük taşımada vb. birçok yönden yararlanabileceğini belirtmiştir. Ancak insanoğlunun emrine musahhar kılınan hayvanların en önemli faydası etini yemenin helal olmasıdır.²⁰⁶ Bu sebeple Kur'an'da bu konuda helal ve haram sınırları çizilmiştir.

Netice olarak, helal ve haram kılmanın, yukarıda zikredilen konular da göz önüne alınarak bireysel ve kamusal düzeni yakından ilgilendiren tespit ettiğimiz fayda ve hikmetleri şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Yaratılış gayemiz olan kulluk görevimizi hakkıyla yerine getirmemizi sağlayacaktır.
2. Dünya imtihanında Allah'ın iradesine göre hareket edilmesi, ebedi mutluluğa kavuşturacaktır.
3. Toplumsal adaleti sağlama ve kamu düzenini koruma: Helal temiz ve faydalı, haram ise necis ve zararlıdır. İçki, kumar, zina, faiz vb. haram davranışlar, sadece kişinin kendisini değil, çevresini de etkileyip zarar vererek kamu düzenini bozabilecektir.
4. Dinin, aklın, canın, malın ve neslin (zarûrat-ı hamse'nin) korunması: Allah'ın haram kıldığı şeylerden kaçınma, İslam'ın korunmasını emrettiği temel ilkeleri de koruma altına alacaktır.

²⁰³ Karazeybek, *Kur'an'da toplumsal düzene yönelik emir ve yasaklar*, 25.

²⁰⁴ Bakara 2/35; A'raf 7/19-20.

²⁰⁵ Köse, "Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri", 16.

²⁰⁶ Necmettin Çalışkan, *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarıyla İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 106.

5. Fıtratı Koruma: Helal ve haramların temelindeki fayda-zarar ilkesi gereği haramlardan kaçınmak, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak, fıtrata muhalif durumları engelleyerek fıtratın korunmasını sağlayacaktır.
6. İsrافی Engelleme: Helal-haram bilinci, insanlar arasında savurganlığı yaygınlaştıran israf ve gösterişin engellenmesini sağlayacaktır.
7. Müslüman kimliğinin İnşası: Helal ve harama riayet edilmesi sonucunda, Kur'an'ın hâkim olduğu bir Müslüman toplumunun ve Müslüman kimliğinin inşa edilmesine katkı sağlanacaktır.

3.3.Kur'an'a Göre Helal ve Haram Kılma Yetkisi

Nahl suresi 116. ayette de değinildiği gibi helal ve haram kılma yetkisi Allah'a aittir.²⁰⁷ Allah'ın helal ve haramı belirlemeye yetkili olduğu ve hükmün tek sahibinin de ancak Allah olduğunu belirten ayetler²⁰⁸ ve hadisler²⁰⁹ ışığında açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte A'raf Suresi 157. ayetinden de açıkça anlaşılabileceği üzere Allah peygamberine de Kur'an'da bahsedilmeyen konularda helal ve haram kılma yetkisi vermiştir.²¹⁰ Peygamberin dışındaki insanların ilmi düzeyi veya konumu ne olursa olsun, haram ve helal kılma yetkileri olmadığı gibi, Allah'ın haram kıldığını helal veya helal kıldığını haram kılma yetkisini kendisinde görenler, bu davranışları sebebiyle ilahi tehdide muhatap olurlar. Haramı tayin sadece Allah'ın tasarrufunda olan bir konudur. Hz. Peygamber'in yetkisi hadislerinden de anlaşılabileceği üzere, Allah'ın hükmü çerçevesinde ve Kur'an'da hakkında hüküm bulunmayan konularda hüküm vermektir.²¹¹ “De ki: “Allah'ın size indirdiği; sizin de, bir kısmını helâl, bir kısmını haram kıldığınız rızıklar hakkında ne dersiniz?” De ki: “Bunun için Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?”²¹² ayeti hakkında Kurtubi (ö. 671/1273) bu ayetin haram kılma yetkisinin Allah'a ait oluşunun delili olduğunu söylemektedir.²¹³ Ayrıca Allah'ın haram kıldığını helal sayanların hüsrana uğradıkları özellikle vurgulanmıştır.²¹⁴

²⁰⁷ İbnu'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/166.

²⁰⁸ el-Maide 5/87; En'am 6/138; A'raf 7/32; Yunus 10/59; Nahl 16/116; İsrâ 17/22; Hac 22/30

²⁰⁹ İbn-i Mace, "Etime", 60; Tirmizî, "Libas", 6.

²¹⁰ el-A'raf 7/157.

²¹¹ Kahraman, "İslam'da Helal ve Haram'ın Yeri", 62.

²¹² Yunus 10/59.

²¹³ El-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1999), 8/546.

²¹⁴ el-En'am 6/140; el-A'raf 7/32; et-Tevbe 9/29,31,37; Yunus 10/59; en-Nahl 16/116-138; eş-Şûrâ 42/21.

Kur'an'ın Ehl-i kitap'la ilgili olarak “*Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Rab edindiler...*”²¹⁵ âyeti nâzil olduğunda, daha önce Hristiyan olan sahabeden Adî b. Hâtim Hz. Peygamber'e onların din adamlarına ibadet etmediğini ifade edince Hz. Peygamber cevaben din adamlarına ibadet etme konusunun, o din adamlarının helali haram, haramı helal saydıklarını söyleyerek onlara tabi olanların haham ve rahipleri Rabb edindiğini söylemiştir.²¹⁶ Bu hadisi şerif Allah'ın helal ve haram kılma yetkisini kendinde görüp bu şekilde hüküm ihdas edenlere uyanların onlara ibadet ediyor konumuna geçtiklerini belirtmiştir. Böyle bir durum kişinin imanını götürecektir, hüküm vereni tağut, ona uyanları da müşrik durumuna düşürecektir.

Helal ve haramı belirleme Allah'ın yetkisinde bulunması bu konuda temel kriterin taabbudilik ve nass olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında helal ve haramın tespitindeki diğer kriterler ise hikmet kabilindendir. Yani akılla kavranabilen kriterlerin ötesinde helal ve haram kılınan şeylerin hatta bütün İlâhî buyruk ve yasakların bir külli iradeye ait olduğu teslimiyet bilinciyle bir imtihan ve hikmet unsuru taşıdığı göz önüne alınmalıdır. Bir başka ifadeyle, İslam'daki birçok yasak ve haram kılınan yiyecekler çeşitli hikmet ve amaçla açıklanabilir ama bu açıklamanın hakiki sebebi olduğunu söylemek yeterli olmaz ve bu iddia doğru da olmaz. Gerçek nedeni ancak Allah bilecektir. Mantıki açıklama üzerinden Kur'an'da bahsedilmeyen diğer hayvanlar ve gıdaların helal veya haram oluşu Kur'an'ın haram kılma mantığına kıyas edilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. İslam dini bu yolu da asla kapatmamıştır.²¹⁷ İbn Abbas (r.a.)'tan gelen şu rivayet o zamanki Müşriklerin durumunu güzel bir biçimde anlatmaktadır. O şöyle demiştir: “Cahiliye halkı birçok şeyi (helal addedip) yiyor, birçoğunu da pis addederek yemiyordu. Allah Teâlâ Resulünü gönderdi, kitabını indirdi, helalini helal, haramını da haram kıldı. ‘Helal kıldığı helaldir, haram kıldığı da haramdır, sükût buyurduğu da affedilmiştir.’ dedi ve sonra En'am Sûresinin 145. ayetini okudu.”²¹⁸ Kur'an'ın helal ve haram mantığı yeni bir toplumu inşa ederken net çizgiler çiziyor ve faydalı olanı zararlıdan ayırıyordu.

Kur'an-ı Kerim'de, birçok ayette helal ve haram kılma yetkisinin sadece Allah'a ait olduğu ifade edilirken²¹⁹ vahiy ile konuşan, ayetlere muhalif herhangi bir söz söylemesi

²¹⁵ Et-Tevbe 9/31.

²¹⁶ et-Tirmizi, *Sünen*, Tefsîr 9-10, 5/173 (h.no. 3095).

²¹⁷ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 39.

²¹⁸ Ebu Dâvûd, *Et'ime*, 31.

²¹⁹ Yüksel Çayiroğlu, “Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (2018), 602.

mümkün olmayan Hz. Peygamberin de Kur'an'da bahsedilmeyen şeyler ile ilgili helal ve haramı belirlemede yetkili olduğu bizzat Allah tarafından bildirilmektedir.²²⁰ “.. (O Peygamber) Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar..”²²¹ Bu ve benzeri ayetlerde elbette kastedilen Kur'an'a muhalif bir haram kılma yetkisi değildir. Bilakis Hz. Peygamber Kur'an'ın ışığında hüküm ihdas ederken, Kur'an'ı tebyin ve tebliğ etmiştir. Allah ile doğrudan iletişimde olan, kendisine vahiy inen bir peygambere, müçtehitlerin bile ilke ve prensipler dairesinde hüküm geliştirdiği konularda helal ve haramı belirleme yetkisi verilmesi pek tabiidir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin haram kıldığı hükümler ve haram kılma lafızları hadis külliyyatında geçmektedir.²²² Günümüzde bazı kişilerin kendilerinde fetva yetkisini görüp, peygambere bu yetkiyi vermemeleri, “Kur'an bize yeter” deyip sünneti ikinci plana atmaları hatta yok saymaları, Kur'an'ın özünden uzak bir davranıştır. Allah, Kur'an'da peygamberinin, kendi hevâsından bir şey söylemeyeceğini ve O'nun söylediğinin vahiy olduğunu zikretmekte,²²³ Allah'ın bizi sevmesinin ölçüsünün de peygambere ittibadan geçtiğini bildirmektedir.²²⁴

Helal ve haramlar, Kur'an ve sünnette bazen açık olarak zikredilse de İslam'ı kabul eden dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanların, yeme-içme kültürü veya davranış şekilleri farklılık göstermesi sebebiyle helal ve haram ilkelerine göre yeni hükümlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu gibi durumlarda elbette hakkında açık hüküm bulunmaması sebebiyle Allah'ın koyduğu ölçülere ve Kur'an'ın prensiplerine bağlı kalarak mesele hakkında müçtehitler içtihat ederek hüküm koyacaklardır.²²⁵

Bu itibarla İslam'da tutum ve davranışları, helal ve haramları yani dinin sınırlarını belirleyen temel unsur ittifakla Kur'an ve sünnettir. Kur'an'da ilke ve prensipleri belirlenen ve öz olarak verilen konular bir peygamberlik vazifesi olarak bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. O'nun vefatından sonra yeni gelişen olay ve durumlarda, güncel meselelere hüküm çıkaran müçtehitler de Kur'an ve sünnet/hadis ekseninde fetva vermişlerdir. Burada belirleyici unsur Kur'an ve sünnet olmuştur.

²²⁰ Köse, “Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri”, 8.

²²¹ el-A'raf 7/157.

²²² Buhârî, “Zebâih”, 28, 29, “Megâzî”, 38; Müslim, “Sayd”, 12-16; Tirmizî, “Sayd”, 9, 11, “İlim” 10; Ebu Dâvûd, “Et'ime”, 32.; İbn-i Mace, “Mukaddime”, 2.

²²³ en-Necm 53/3; et-Tekvir 81/24.

²²⁴ el-Al-İ İmran 3/31.

²²⁵ Köse, “Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri”, 8.

Kur'an'ı tanımaya yönelmiş her bir kişinin muhatabı elbette Kur'an'ın kendisine inzal olduğu Hz. Peygamber olacaktır. İlk günden itibaren İslam'ın doğuşu, yayılışı ve günümüze ulaşmasında Hz. Peygamber (sav), konunun merkezinde yer almıştır. Görevi sadece Rabbinden aldığı vahyi değiştirmeden insanlara ulaştırmaktan ibaret olmayan, bilakis vahyin fonksiyonel hale gelmesini sağlayan, yaşantısıyla ilk uygulayıcısı bizzat kendisi olan Hz. Peygamber (sav)'in haram ve helali belirlemede rolü ve konumu görmezden gelinemez.²²⁶ Bu konuda Hz. Peygamber; “Sakın ola ki sizden birinizi rahat koltuğuna yaslanmış olarak benim emrettiğim veya nehyettiğim bir şey kendisine geldiğinde; ‘Biz (başka bir şey) anlamayız, Allah’ın kitabında bulduğumuza uyarız’ derken bulmayayım.” buyurmaktadır.²²⁷

İmam Şafii (ö. 204/820) sünneti hüküm koyma açısından 1) Kur'an'ı te'yid eden, 2) Mutlakını takyîd eden, mücmelini (kapalı olanı) tafsîl veya âmmını (genel olanını) tahsis yoluyla beyan eden, 3) Kur'an'da hükmü mevcut olmayan hususlarda hüküm koyan sünnet şeklinde üç başlıkta değerlendirmiştir.²²⁸ Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamberin Kur'an'a muhalif hüküm vermesi söz konusu olamaz. O, ya olanı te'yid eder veya açıklar ya da Kur'an'da olmayan konularda hüküm koyar.

Dinini insanlara ulaştırma ve insanları ıslah etme vazifesi verilen Hz. Peygamber'e, zikrettiğimiz ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allah tarafından temiz olan şeyleri (tayyibatı) helal kılma, pis (habais) olanları da yasaklama yetkisi verilmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.), bu yetkiye dayanarak, mesela azı dişi olan yırtıcı hayvanlar, tırnaklı yırtıcı kuşlar, pislik yiyen (cellale) birtakım hayvanları ve insanın fitraten tiksinti duyduğu böcek ve haşaratı yemeyi yasaklamıştır.²²⁹

Hz. Peygamber'in helal ve haram kılma yetkisi konusunda ulema arasında ihtilaf olmamakla birlikte, helal veya haram kılmada yetkinin mahiyetinin ne olduğu konusunda görüş ayrılıkları olmuştur. Bu hususta ortaya çıkan iki görüşe göre, Hz. Peygamber'in bu yetkisi, Kur'an'dan bağımsız, mutlak bir yetkidir ya da bu yetki mutlak değil, Kur'an kaynaklı bir yetkidir.²³⁰ Yukarıda zikrettiğimiz A'raf Sûresinin 157. ayetinde açıkça

²²⁶ Haydar Güngör, “Dört Mezhep İmamının Kur'an-Sünnet Münasebetine Yaklaşımları”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021).

²²⁷ Ebu Dâvûd, “Sünnet”, 6; Tirmizî, “İlim”, 10.

²²⁸ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bebî'l-Halebî, 1940), 91–92.

²²⁹ Müslim, “Sayd”, 15, 16; Ebu Dâvûd, “Et'ime”, 32; Tirmizî, “Sayd”, 9, 11.

²³⁰ Hacıoğlu, “Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar”, 1197.

Peygamberin helâl ve haram kılmasından bahsetmekte bununla birlikte Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde de Peygambere itaat emredilmektedir.²³¹ Örneğin; *"Ey iman edenler! Allah 'a itaat edin, peygambere itaat edin. Amellerinizi (işlerinizi) boşa çıkarmayın."* Vehbe ez-Zuhaylî bu ayet ile ilgili olarak; Peygambere itaatın önemine vurgu yapmakta, ve bu itaatın insanların hem dünya hem ahiret mutluluğuna sebep olduğunu dile getirmektedir. İman edenlerin günah işleyerek, riya ve gösteriş için amellerini başa kakarak ve başkalarına eza ederek amellerin sevaplarını boşa çıkarmamaları için bir uyarıdır demektedir. Haşr suresindeki: *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."*²³² ayet ile ilgili İbn Kesir bu ayetin tefsirinde Allah, mümin kullarına, kendisine ve rasulüne (s.a.) itaati emrettiğini belirtmektedir.²³³

Netice olarak Kur'an'da açık bir şekilde, haram kılma yetkisinin Allah'ta olduğu, harama helal veya helale haram demenin Allah'a iftira olduğu beyan edilmiştir. Hz. Peygambere de peygamberlik vasfı gereği ayetler ışığında hüküm koyma yetkisi verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in bir kul olarak vahye tâbi olma yükümlülüğü dikkate alındığında, helal veya haram kılma tasarrufunda, asıl hüküm koyucu olan Allah'ın Kur'an'daki prensiplerine tâbi olduğu fark edilecektir. Yoksa Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal kılma hakkı ve yetkisi peygamber de dahil olmak üzere hiç kimseye verilmemiştir.

3.4.Kur'an-ı Kerim'de Haram Olduğu Bildirilen Yiyecek ve İçecekler

Kur'an-ı Kerim, Tevrat'ta olduğu gibi haram ve helal olan yiyecek ve içecekleri geniş bir şekilde listelememiş ya da Hristiyanlıkta olduğu gibi her şeyi de helal dairesinde bırakmamıştır. Son ve evrensel bir din olan İslam, itidalli bir yol izleyerek belli başlı yasaklar getirmiş ancak bundan daha önemlisi haram ve helal konusunda çeşitli ilke ve prensipler geliştirmiştir. Son ilahi din olan İslam bu yönüyle sonradan vaki olabilecek yeni durum ve olaylara açık bir kapı bırakmıştır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde tüketilmesi helâl veya haram olan bazı hayvansal gıdalar ile ilgili emir ve yasaklar yer almıştır.

²³¹ el-Âl-i İmran 3/32,50,132; en-Nisâ 4/13,59; el-Mâide 5/92; el-Enfâl 8/1,20,46; en-Nûr 24/52,54,56; Muhammed 47/33; el-Fetih 48/17; el-Mücadele 58/13; et-Teğabûn 64/12.

²³² el-Haşr 59/7.

²³³ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/68.

Kur'an-ı Kerîm, hayvanların gıda, giysi, ısınma, barınma, hayatın süsü ve diğer mefaatlar için insanın hizmetine verildiğini bildirmekte ve onların yaratılış hikmetlerinin tefekkür edilmesini istemektedir.²³⁴ Kur'an'da bahsedilen yiyeceklerin helal veya haramlığı ile ilgili açıklamaların odak noktası, tayyib yani temiz ve fitrata uygun olanların yenilir olması, habis yani pis ve iğrenç olanların ise yenmemesinin gerekliliğidir. Ayrıca bunun dışında sağlığa zararlı olan hiçbir maddenin tüketilmemesi İslâm'ın genel ilkelerinin²³⁵ gereklerindendir. Bu konudaki somut yasaklar, Maide suresi 3. ayetinde: *“Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı.”*²³⁶ buyurularak on madde halinde sayılmış ise de bir kısmı aynı grup içinde değerlendirilerek Bakara sûresi 173. âyetinde bahsedilen dört ana maddede toplanması mümkündür; 1) kendiliğinden ölmüş veya dinî usul gözetilmeksizin boğazlanan hayvan (meyte), 2) domuz, 3) akıtılmış kan, 4) Allah adına kesilmeyen hayvanlardır.²³⁷

3.4.1. Meyte (Leş)

Meyte, Arap dilinde boğazlanmadan ölen hayvana denir.²³⁸ İbnu'l Cevzi (ö. 497/1201), meytenin haram kılınmasındaki hikmetin, ölünce içinde kalan kanın yiyene zarar vermesinden dolayı olduğunu zikretmektedir.²³⁹ Cahiliye döneminde Araplar, kendiliğinden ölen veya avlanma dışında öldürülen hayvanların etinin helal olduğunu iddia ederek yerlerdi. Allah, ölmüş hayvanın (meyte) etini haram kılması üzerine Mekkeli müşrikler, mü'minlerle tartışarak, “Allah'ın öldürdüğü bir hayvanın etini yemiyorsunuz da kendi kestiğiniz hayvanın etini mi yiyorsunuz?” diyorlardı.²⁴⁰ Buradan anladığımız kadarıyla kendiliğinden ölen veya Maide Suresi 3. ayetinde zikredildiği gibi vurulan, süsülen, boğulan, yüksekten düşen, yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış vb. meyte yani leş hükmünde olan hayvanları yiyorlardı. Bu

²³⁴ Yolcu, “Kur'an'da Hayvanların Zikredilmesi, Hikmetleri ve Faydaları”, 239.

²³⁵ el-Bakara 2/195.

²³⁶ el-Maide 5/3.

²³⁷ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 46.

²³⁸ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:145, 1982), 1/153.

²³⁹ İbnu'l-Cevzi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzak Mehdi (Beyrut: Dar'ul Kitabu'l-Arabi, h.1422), 1/133.

²⁴⁰ Sabûni, *Revâi'ül-Beyan*, 1/145.

sebeple bunlarla ilgili hüküm Mekke döneminde nazil olmuştur. Bu ayetin nazil olması ile birlikte, kendiliğinden ölmüş veya usulüne uygun bir şekilde boğazlanmaksızın öldürülmüş hayvanın eti haram kılınmıştır. “Hayvanın etinin yenilebilmesi için kesim esnasında canlı olması, bu kesim sonucunda ölmüş olması gerekir. Fakihlerin çoğunluğuna göre canlı olması, hayvanın kesim sırasında hareket etmesi veya kanının akmasıyla belli olacağını belirtirler.”²⁴¹

Ayette “*tezkiye ettikleriniz hariç*” buyurularak ölmeden önce kesilenler yani tezkiye edilenler müstesna tutulmuştur. Bu sebeple hayvanın kesim esnasında canlı olması ve ölümünün de bu kesim işlemi sonucu olması gerekir. Hayvanın kendiliğinden ölmüş olması (meyte) halinde eti haramdır.²⁴² Ayetlerde, leş mutlak olarak haram kılınmış olup kara ve deniz ayrımı yapılmamıştır. Ancak Hz. Peygamber deniz suyu hakkında; “Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir.”²⁴³ ve “Bize iki ölü (hayvan) ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise karaciğer ve dalaktır.”²⁴⁴ buyurarak balığın meyte olmadığını bildirmiştir. Tantavi b. Cevheri (ö. 1359/1940) el-Cevahir’de meyte meyte hakkında, onun haram olduğuna dair ümmetin ittifakı olduğunu söylemektedir.²⁴⁵ Ancak balık ve çekirgeyi bundan istisna etmektedir.²⁴⁶ Daha sonra Bakara suresi 172. ayetin tefsirinde mezheplerin görüşlerini ayrı ayrı zikreder. Meytenin yünü ve kılları için görüş ayrılıklarını zikrederken domuz hakkında cumhur ulemanın, tüm eczası ile haram olduğu görüşündedir demektedir.²⁴⁷

Kur’an’da genel olarak haram kılınan hayvansal gıdaların hatta her türlü haramın zarar yönünün bulunduğu değinmiştik. Bu kapsamda meyte yani leş yemek ilk önce insanın tabiatına aykırı ve insanı diğer yaratılmışlardan ayıran şerefli konumuna da uygun değildir. Diğer taraftan kendiliğinden ölen (meyte) hayvan bir hastalıktan veya yaşlılıktan dolayı ölmüş olabilir. Cesedinin mikrop taşıması kuvvetle muhtemeldir ve bu zararlı mikroplar onu yiyen kişiye de kolayca sirayet edebilir ve çeşitli hastalıklara sebep olabilir.²⁴⁸ Bu nedenle insanın onurlu ve sağlıklı yaşamını zedeleyecek olan diğer şeyler gibi meyte

²⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/258.

²⁴² Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 47.

²⁴³ Nesai, "Sayd", 35.

²⁴⁴ İbn-i Mace, "Et"ime", 31.

²⁴⁵ Tantâvî b. Cevherî el-Mısırî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, h.1351), 1/167.

²⁴⁶ Ayrıca bk. Ateş, *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/154.

²⁴⁷ Tantâvî, *el-Cevâhir*, 1/167.

²⁴⁸ Razi, *Mefatihul-Gayb*, 11/283.

(leş) yemek Kur'an'da kesin olarak haram kılınmıştır. Bu haramlık şeriatin gereği yani taabbudi olduğundan dolayı istihale yoluyla zararları izale edilse dahi helale dönüşmez.²⁴⁹ Çeşitli ayetlerde²⁵⁰ haram olduğu bildirilen meyte, Maide Suresinde; “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı.”²⁵¹ zikredilmiştir. Ayette ölmüş hayvan, devamında da altı farklı şekilde ölenler bir de ölmeden önce usulüne göre boğazlanmayanlar zikredilerek haram olduğu ayrı ayrı sayılmıştır. Bunlar kısaca:

- 1- Munhanika (الْمُخْنِيقَةُ): Bağlandığı iple, kementle, el ile ya da bir yere sıkışarak boğulan, yani insan müdahalesi olsun veya olmasın herhangi bir şekilde nefesi kesilerek boğulup ölen hayvanlara verilen isimdir.²⁵²
- 2- Mevkûze (الْمَوْكُوزَةُ): Vurulmuş, yani bir darbe sonucu ölmüş veya öldürülmüş hayvanlara verilen isimdir. Cahiliye Arapları, bir hayvanın başına taş veya başka bir cisimle vurup öldürüyorlar sonra da onu yiyorlardı.²⁵³
- 3- Mütereddiye (الْمُتَرَدِّيةُ): Bir darbe sonucu olsun veya olmasın yüksekten düşerek ölmüş hayvanlara verilen isimdir. “Mütereddi”, dağ ve benzeri yüksek bir yerden düşüp ölen hayvan demektir. Bu şekilde ölen hayvan da meyte sayılır, çünkü bunun da ölürken kanı akmamıştır.²⁵⁴
- 4- Natîha (النَّطِيحَةُ): ölene kadar boynuzlanmış veya süsülmüş yani boynuzlu hayvanın boynuzuyla yaralanmış hayvan da ölmeden önce tezkiye edilmemişse meyte hükmündedir. Kendi arasında kavga sonucu veya başka bir hayvanın darbesi sonucu olması fark etmemektedir.²⁵⁵

²⁴⁹ Sabûni, *Revâi'ül-Beyan*, 1/151; Yahya Şenol, *Tevrat, İncil ve Kur'an'da Eti Haram Kılınan Hayvanlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 98–99.

²⁵⁰ el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115.

²⁵¹ el-Maide 5/3.

²⁵² Es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bil-me'sûr, Haded-Dürrü'l- mensûr fi't-tefsîr bi'l-mensûr*, çev. Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 5/166.

²⁵³ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 5/166.

²⁵⁴ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 11/283.

²⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 5/726.

- 5- Yırtıcı hayvan tarafından parçalanananlar (مَا أَكَلَ السَّبُعُ): Yırtıcı hayvan tarafından öldürölüp parçalananan hayvanlar da leş hükmündedir. Her ne kadar kanı akmış olsa da zararlı ve pis şeylerle beslenen yırtıcı bir hayvan tarafından parçalananan hayvan meyte hükmündedir.²⁵⁶
- 6- Dikili taşlar üzerinde boğazlananlar (مَا ذُبِحَ عَلَى النَّصَبِ): Cahiliye döneminde Araplar, ta'zim amacı ile Kâ'be'nin etrafına diktikleri taşların ya da sunakların üzerinde²⁵⁷ kurban keserler ve kesilen bu kurbanların kanlarını taşların üzerine serperler, etlerini de taşların üzerine koyarlardı. Ayet bunların da haram olduğunu zikretmiştir.²⁵⁸

Bu sayılan hayvanlar meyte hükmünde haram olup, canları henüz çıkmadan, kuyruğunu oynatır, gözünü kırpar durumda iken tezkiye edilirse, yani hayatlarının son anında yetişilip şer'i usulle boğazlanırsa meyte hükmünde olmaktan çıkar.²⁵⁹

Netice olarak meyte hem insan tabiatının kabul edemeyeceği iğrençliktedir, hem de sıhhat açısından birçok zararı bünyesinde barındırmaktadır. Hem habıs olması hem de zararlı olması münasebetiyle ölüm şekli nasıl olursa olsun kendiliğinden ölen ve tezkiye edilmeyen hayvanlar leş hükmünde olup mutlak haramdır.

3.4.2. Kan

Meyte (leş), Allah'tan başkası adına kesilenler ve domuz ile birlikte haram kılınan bir diğere şey akıtılmış kandır.²⁶⁰ Kanın haram edileni akıcı olanıdır, çünkü Allah Teâlâ En'am suresi 145. ayetinde “akıcı kan” demiştir. Kadı Ebu Ya'la (ö. 458/1066): Boğazlandıktan sonra etin arasında ve damarlarda kalan kan mübahtır.²⁶¹ demiştir. Nesefi (ö. 710/1310) de; “Dökülen sıvı demiş, etteki kanın, ciğer ve dalağın buna dahil olmadığını eklemiştir.”²⁶² Süleyman ATEŞ de bunu desteklemekte ve “akıtılmış kan hem pistir, hem de mikrop almıştır, zararlıdır. Ama kesilen hayvanın damarında kalmış kan haramdeğildir. Çünkü dinin gayesi insanın sağlığını korumaktır.”²⁶³ demektedir. Son tahlilde, eti yenip yenmemesi, canlı

²⁵⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri*, 5/726.

²⁵⁷ İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/512.

²⁵⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri*, 5/726.

²⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/152.

²⁶⁰ el-Bakara, 2/173; el-Maide, 5/3; el-En'am, 6/145; en-Nahl, 16/115

²⁶¹ İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/133.

²⁶² Nesefi, Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-, *Medârikü't-tenzîl ve hakaiu't-te'vil* (Beyrut: Dar'ul-Kelîmetu't-Tayyib, 1998), 1/545.

²⁶³ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâlî ve Çağdaş Tefsiri*, 1/159; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/258.

ya da ölü olup olmaması farketmeksizin hayvanın vücudundan akıp ayrılan kan haramdır. En‘âm sûresinin 145. âyetindeki “akıtılmış kan” ifadesinden de anlaşıldığına göre sadece hayvanın bedeninden akıp ayrılan kan haramdır. Bedende yani et içerisinde kalan kan ise et hükmünde olup haram değildir. Diğer semavi dinlerde haram kavramı bölümünde de geleceği üzere Yahudilikte et içerisinde kalan kan da haram hükmünde olup temizlenmesi icabetmektedir.

Aynı şekilde kanın haram kılınması da domuz, leş ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın haramlığı gibi taabbudidir. Ancak kanın haram kılınmasında, taabbudi olması yanında domuz eti gibi birtakım hikmetler de söz konusudur. Kan yapı itibariyle mikrop taşımaya müsaittir. İnsanın vücuduna enfeksiyonlar kan yoluyla yayılır ve vücudundan çıktıktan sonra da hemen bozulur ve değişime uğrar. Bu durumdan olsa gerek Hz. Peygamber (s.a.v.), akıtılmış kanın haram olduğunu ifade etmiş, kesilen hayvanın ise ciğer, dalak ve damarlarındaki kanın haram olmadığına işaret etmiştir.²⁶⁴ Çünkü cahiliye Arapları acıktıklarında keskin bir aletle canlı olan deve veya başka bir hayvanı yaralayarak ondan çıkan kanı bir yerde toplarlar ve daha sonra da onu içerlerdi.²⁶⁵

Kesim anında veya başka bir durumda akan kanın haram olmasının sebebi; pis ve zararlı olduğu içindir.²⁶⁶ Mesela Yahudilikte haram kılınan yiyecekler bahsinde de zikredileceği gibi etin helal olması için tamamen kandan arındırılması gerekir. Hatta onlarda üzerinde kan lekesi bulunan yumurtayı yemek bile haramdır. Kan, yapısı itibariyle tüm vücutta dolaşmakta ve vücudun herhangi bir yerindeki mikrobu damarlar vasıtasıyla tüm vücuda yaymaktadır. Birçok zararlı mikrop ve hastalık elementlerinin kanda biriktiğini bugün tıp ilmi de tespit etmiştir. Dolayısıyla kanı dökülmeden yenen bir et barındırdığı mikropları vücuda yayarak insanı hasta edebilir.

3.4.3. Domuz

Kur'an'da açık olarak haram olduğu bildirilen tek hayvan domuzdur. Domuz ve domuzdan imal edilen her türlü ürün ve katkı maddesi ittifakla haramdır.²⁶⁷ Ayetlerde

²⁶⁴ Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 53.

²⁶⁵ Muhammed Abdülhâdi Ebû Serî', *Ahkâmü'l-et'ime ve'z-zebâih fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetü't-türasi'l-İslâmî, 1986), 291-292.

²⁶⁶ Sabûni, *Revâi'ül-Beyan*, 1/151.

²⁶⁷ el-Bakara, 2/173; el-Maide, 5/3; el-En'am, 6/145; en-Nahl, 16/115

“domuzun etinin” özellikle vurgulanması, domuzun en fazla etinden faydalanılmasındandır. Domuzun yalnızca etinin değil, postunun, kemiklerinin ve yağı da dahil herhangi bir cüzünden istifade etmenin haram olduğu tasrih edilmiştir.²⁶⁸

Domuz etinin yenmesi hem Kur'an'da²⁶⁹ hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde açık ve kesin bir ifade ile yasaklanmış, ümmetin icmâsı ve uygulaması da zaten bu yönde olmuştur. Etinin haramlığı üzerinde ümmetin ittifak etmiş olduğu tek hayvan da domuzdur.²⁷⁰ Aslında İslamiyet'te haram kılınan yiyecek ve içecekler oldukça sınırlıdır ve bunların başında da domuz eti yer almaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur'an'da haram kılındığı ismen zikredilen tek hayvan da domuzdur. Bir rivayete göre İslâm'dan önce Araplar evcil domuzu yemezler, fakat yaban domuzunu yerlerdi.²⁷¹ İslâm'da olduğu gibi Yahudilik'te de domuz eti haramdır, Hristiyanlık'ta ise helâldir.

Domuz etinin yasaklanması konusunda Kur'an'da açıkça bir nedenden söz edilmez. Muhtemelen domuz etinin haram olması taabbudidir.²⁷² Ancak bununla birlikte mahiyetinde, insanın vücuduna ve sıhhatine zarar verebilecek birçok zararlı maddeyi de barındırmaktadır. Özellikle günümüzde ilerleyen bilimsel araştırmalar ve modern tıp domuzun bünyesinde, birçok hastalığa sebep olabilecek ve son derece tehlikeli tenya ve mikroplar taşıdığı daha iyi anlaşılmıştır.²⁷³ Her türlü pislği yiyebilen domuz, patojenik etmenlerin taşıyıcısı olarak insan vücuduna girmesine sebep olmaktadır. *Trichinella spiralis* ve *Traenia solium* olarak isimlendirilen bakteriler tarafından bulaştırılan enfeksiyonlar çok yaygın bir şekilde olmasına rağmen bilinmemektedir.²⁷⁴ Taabbudiliğinin yanında bu tür sağlık sorunlarına yol açan domuz, insan için zararlıdır.

Domuz birçok dinde ve toplumda yasaklanmış ve iğrenç görülmüş bir hayvandır. Domuz etinin haramlığı Tevrat'ta da dile getirilmiş bir husustur.²⁷⁵ Yahudiler domuz etini

²⁶⁸ İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/133; Tantâvî, *el-Cevâhir*, 1/167; Kâşif Hamdi Okur, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler”, *Usul İslam Araştırmaları* 11/11 (2009), 11.

²⁶⁹ el-Bakara 2/173; en-Nahl 16/115

²⁷⁰ Yalçın, *İslâm'da Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar*, 37.

²⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/259.

²⁷² Süleyman Gezer, “Kur'an'da Geçen Bazı Yasakların [Haramlar] Mahiyeti Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Şubat 2007), 105.

²⁷³ Çayıroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 149.

²⁷⁴ Nihat Akın – Birsan Bulut Solak (ed.), “ [Helal Gıda Kanunları ve Gıda Güvenliği Üzerindeki Potansiyel Etkileri]” (Konya: Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu., 27-29 Mayıs 2009), 918.

²⁷⁵ Levililer, 11/7; Tesniye, 14/8; Matta, 7/6; Markos, 5/13.

yememektedir. İlk Hristiyanlarda haram kabul edilen domuz eti sonraları helal sayılmıştır.²⁷⁶ Hatta Hristiyanların güvenilirmez olarak nitelediği Barnabas İncil’inde, domuz etinin haramlığına dair ifadeler yer almaktadır.²⁷⁷ Bu sebeple olsa gerek halen bazı Hristiyan toplulukları domuz eti yememektedir. Domuz etini haram olmaktan çıkaran kişinin Hristiyanlığı yeniden şekillendiren Pavlus olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Zerdüşter, cahiliye Arapları, İslam öncesi Türkler ve eski Mısırlıların da domuz etini yemediği ifade edilmektedir.²⁷⁹

Neticede, tabiatında iğrençlik bulunan, pislik ile beslenen ve insan sağlığı için zararlı mikroplar barındıran domuzun haram olduğuna dair ümmetin icmâsı bulunmaktadır. Bununla birlikte derisinden faydalanma konusunda bazı ihtilaflar olsa da genel görüşten sadece kılından iğne olarak faydalanılmasına müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Haram kılınma sebebinin yukarıda zikrettiğimiz zararları olmakla birlikte aynı zamanda haram kılınmasının taabbudi olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.4. Allah’tan Başkası Adına Kesilenler

Arapça’da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurbân kelimesi dinî terminolojide kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.²⁸⁰ Önceki din ve kültürlerde farklı şekil ve amaçlarla da olsa varlığını sürdüren ve Câhiliye toplumunun dinî hayatında önemli bir yeri olan kurban âdeti İslâm dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek taabbüdî, malî ve sosyal nitelikleri bir arada bulunduran bir ibadet halini almıştır.²⁸¹

Bakara suresi 173. ayetinde geçen “uhille” kelimesinden kasıt yüksek sesle bağırarak, üzerine Allah’ın adı anılmayan demektir. Hacıların telbiye getirirken yüksek sesle

²⁷⁶ Bk. Hristiyanlıkta da ilk başta domuzun helal sayılmadığına dair; Matta, 7/6; Markos, 5/13.

²⁷⁷ *Barnabas İncili* (İstanbul: Elif Kitabevi, 2005), Fasal 32/101.

²⁷⁸ Ahmet Kavlak, *Felsefî Hermeneutik İle Dini Hermeneutiğin Karşılaştırılması* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 69.

²⁷⁹ Yalçın, *İslâm’da Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar*, 38.

²⁸⁰ İsfahanî, *Müfredât*, 663.

²⁸¹ Ali Bardakoğlu, "Kurban (İslâm’da Kurban)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/434, 436; Ateş, *Kur’an-ı Kerim Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/160.

bağırmasına da tehlil denir.²⁸² Cahiliye Arapları nusub denilen putlara veya sunaklara²⁸³ kurbanlarını keserken yüksek sesle putlarının adlarını anıyorlardı. Allah bunu yasaklarken kendi adının anılmasını da emretti. Bu denli kurbiyet içeren bir ibadetin diğer her ibadette de olduğu gibi başkası adına kesilmesi kişiyi şirke götürecek bir durumdur.

Kurban, inanç sahibi bir kişinin tanrısına/tanrılarına yakınlaşmasını ifade etmesi yönüyle, hak veya batıl neredeyse tüm dinlerde yer almaktadır.²⁸⁴ Başka bir ifadeyle kurban, insanların ilahlarına sundukları, mallarından fedakârlık yaptıkları vazgeçilmez temel bir ibadettir. Yani ilâh veya ilâhlara kurbanla büyük bir saygı duyulmakta, hayvan olsun veya başka bir mal olsun her türlü nimet için teşekkür edilmektedir. Özünde tevhid inancı olan İslam dini, her türlü fiilde küfür ve şirke karşı mücadele vermiştir.²⁸⁵ Bu bağlamda Allah Kur'an'da, kurban edilen hayvanın, onu yaratan adına, yani kendi adına kesilmesini ve diğer dinlerden ayırt edici bir özelliğe sahip olmasını istemiştir. Bir hayvanı boğazlayan kimsenin Allah'tan başkasının adını anması kestiği hayvanın yenilmesini haram kılmaktadır. Mekke müşrikleri, hayvan keserken Lât, Menat ve Uzza gibi putların ismini zikrediyor ve hayvanlarını putları adına boğazlıyorlardı.²⁸⁶ İslam, aynı zamanda taabbudi bir fiil olan hayvanların kesim şeklini belirlemiş ve kesim esnasında Allah'tan başkasının adının anılmasını yasaklamıştır. Dolayısıyla hayvanın Allah'tan başkası adına kurban olarak kesilmesini ve tezkiye edilmeyen hayvanın etinin yenmesini haram kılmıştır.²⁸⁷

Sözlükte kesmek, boğazlamak anlamına gelen tezkiye, dini bir terim olarak dinin uygun gördüğü kesim şekline de denir. Bir hayvanın helal olarak tüketilebilmesi için ancak bu şekilde kesilmesi gerekmektedir.²⁸⁸ Tezkiyede dine ve niyete ihtiyaç duyulur. Buna kıyasla müşriklerin kestikleri helal olmamakta, ehli kitabın kestiklerini yeme konusunda ise ruhsat verilmektedir.²⁸⁹ Ancak ehli kitabın kestiklerinde de tesmiye şartı aranır.²⁹⁰ Hacc suresinde kurbanlık develeri keserken Allah'ın adının anılması emredilmektedir. “Ön

²⁸² İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/133.

²⁸³ İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/512.

²⁸⁴ Efe, *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı*, 140.

²⁸⁵ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 49.

²⁸⁶ Çayıroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 139.

²⁸⁷ el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3

²⁸⁸ Mehmet Çelikkaya, *İslam Fıkhiında Kurban ve Helal Kesim* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 31.

²⁸⁹ Maide 5/5; Hüseyin Çelik, “Ehli Kitabın Kestiğinin Yenilmesi ve Kadınları İle Evlenilmesi Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Ocak 2010), 66.

²⁹⁰ Fatma Yüksel, *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal Haram Kavramı Açısından Gıdalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

ayaklarından biri bağlı olarak kurbanlık develeri keserken üzerlerine Allah'ın adını anın.”²⁹¹ Ayrıca hadisi şeriflerde hayvan boğazlarken ve herhangi bir iş yaparken besmele çekmenin önemine dikkat çekilmektedir. “Besmele ile başlanılmayan her önemli iş güdük kalır.”²⁹² Besmele ile ilgili hadisi şerifleri incelediğimizde kasıtlı olarak besmelenin terk edilmesinin haram olduğu, unutarak veya gayri ihtiyari besmele çekilmeden kesilen hayvanın haram olmayacağı anlaşılmaktadır. Buna istinaden olsa gerek İmam Şafii'ye göre her önemli işte olduğu gibi hayvan keserken de besmele çekilmesi sünnettir.²⁹³ Reşid Rıza (ö. 1935) da bu görüştedir.²⁹⁴ Şafiilere göre besmeleyi terk eden Müslümanın veya ehl-i kitaptan birisinin keseceği hayvanın eti yenilebilmektedir.²⁹⁵ Hz. Aişe'den (r.anha) rivayet edilen hadisi şerifte şöyle demiştir: “Bedeviler bize et getirirlerdi. Biz onların besmele çekip çekmediklerini bilmezdik. Hz. Peygamber, siz yerken besmele çekin ve yiyin, buyurdu.”²⁹⁶ bu hadis bize hayvan kesilirken besmelenin unutulması veya et yiyecek olan kişinin besmele çekilip çekilmediğini bilmemesi durumunda besmele çekerek yiyebileceğine bir delildir.

Allah'tan başkasının adına kesilmiş hayvan ile her şeyden önce, putlar adına kesilen, hayvanlar kastedilerek, dolaylı olarak Allah'tan başka varlıklara kutsallık tanınması reddedilmektedir. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre ister kasten ister unutkanlıktan Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etini yemek haramdır. Hanefiler'e göre hayvan, kasten Allah'ın adı anılmadan kesilirse haramdır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ise Allah'tan başkası adına kesilme niyeti olmaksızın, bilerek veya bilmeyerek Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etinin yenilebileceğine hükmetmiştir. Besmele kasten terkedilerek boğazlanan hayvanların yenilmesi Kur'an'da yasaklanmıştır. Konu ile ilgili olarak Kur'an'da “..Allah'tan başkası adına boğazlanan,.. haram kılındı.”²⁹⁷ buyurularak Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların helal olmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Bir hayvanın helal olması için, eti yenen hayvanlardan olması yeterli değildir. Ayrıca kesiminin de İslami usule uygun olması gerekmektedir. İslam'ın hayvan kesimi ve sonrasında prensipleri bulunmaktadır. Şayet hayvan bu prensipler yerine getirilmeden boğazlanırsa meyte hükmüne girer ve yenilmesi yasaklanmış olur. Tezkiye burada devreye girmektedir ki doğru

²⁹¹ el-Hac 22/36

²⁹² İbn Mace, *Sünen*, "Nikah", 19 (h.no. 1894).

²⁹³ Eş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhîrî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dar'ul Fikr, 1998), 6/115.

²⁹⁴ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menar* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1990), 8/19.

²⁹⁵ İbnu'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/271-272.

²⁹⁶ Buhari, *Sahih*, "Zebaih", 21 (h.no.5188); Nesai, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Dahaya", 39 (h.no.4436); Ebu Davud, *es-Sünen*, "Dahaya", 19 (h.no.2828).

²⁹⁷ el-Maide 5/3; el-Bakara 2/173; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115

yapılmadığı takdirde hayvanın eti yenmeyeceği gibi hayvana eziyet verilebileceğinden kurbanı kesen kişi günakhar da olabilir. Tezkiye, kesilecek hayvanın boğazlanmasından kesim şekline kadar her detaya dikkat etmiştir. Çünkü ancak emredildiği şekilde kesilen hayvan hem duruşu hem de doğru boğazlanması itibarıyla içeride kalsa etine zarar verecek kanın iyice boşalmasını sağlayacaktır.²⁹⁸ Yahudilikte olduğu kadar katı olmasa da Müslümanlıkta da hassas bir konu olan helal et tüketiminde, tüketim yapacak kişi tarafından tezkiye prensiplerinin bilinmesi zorunludur.²⁹⁹

Hayvanı keserken Allah'ın adının anılmasındaki hikmetin, insana sayısız olarak verilen nimetlerden biri olan bir hayvandan yiyecek olarak faydalanılırken, Allah'a hamdetmek ve kulun Allah'ın bu nimetinden gafil olmadığının bir göstergesi olduğu söylenmiştir.³⁰⁰ Ayette, *“kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını anınsınlar diye kurban kesmeyi gerekli kıldık...”*³⁰¹ buyrulmuştur. Etinin yenmesi helal olan bir hayvanın yenilebilmesi için ayrıca şer'i usulle kesilmiş olma şartı da aranır. Yani kesimde Allah'ın adının anılması şarttır.³⁰² Özellikle ayette vurgulanan kurban ibadetinde Allah'ın adının anılması emredilmektedir. Çünkü kurban öncelikle Allah Teala'nın bir emridir. Kullarını nimetleriyle kuşatan Rabbimize karşı bir itaattir. Kurban her ne kadar maddi bir fedakârlık olsa da, amaç manevi sevaplar elde etmek ve Allah ile dünyadan ahirete uzanan manevi bir bağ kurmanın vesilesidir.³⁰³

Allah'ın adı anılarak kesilen hayvandan yenileceği *“Artık, ayetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin...”*³⁰⁴ ayetinde dile getirilmiş *“üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir.”*³⁰⁵ ayetinde de helal olanı yemeyenler uyarılmıştır. Bununla birlikte 121. ayetinde de *“Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.”* buyrulurak da sınır çizilmiştir.

Allah'tan başkasının adı anılarak kesilmesi bir hayvanın haram olması için yeterli bir gerekçedir. Çünkü ilgili ayetler açıkça bunun haramlığını ifade etmektedir.³⁰⁶ Bir hayvanın

²⁹⁸ Mehmet Şener, *Hayvan*, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/95-96.

²⁹⁹ Çelikkaya, *İslam Fıkında Kurban ve Helal Kesim*, 20.

³⁰⁰ Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 134.

³⁰¹ el-Hac 22/34.

³⁰² Gazzâlî, *Helaller ve Haramlar*, 31.

³⁰³ Çelikkaya, *İslam Fıkında Kurban ve Helal Kesim*, 14.

³⁰⁴ el-En'am 6/118.

³⁰⁵ el-En'am 6/119.

³⁰⁶ Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 53.

kesiminde din ve niyetin önemli olduğunu söylemiştik. Peki kesen kişi Allah'ın adını anarsa ama Müslüman değil de ehli kitaptan olursa durumu ne olur? İslam'ın doğuşundan itibaren Müslümanlar ehli kitap dediğimiz Hristiyan ve Yahudilerle yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Bunun sonucu olarak yeme içme konusu, evlilik, ticaret vb. konular ulema arasında tartışıl原因lmıştır. Ehli kitapla ilgili önemli konulardan biri de onların kestiği hayvanların Müslümanlara helal olup olmaması meselesidir. Konu ile ilgili Kur'an'da *"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helal, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir."*³⁰⁷ buyurularak bu konuda geniş bir kapı açılmıştır. Ehli kitabın kestiği hayvanların yenilip yenilmeyeceği konusu genel olarak üç görüş çerçevesinde şekillenmiştir.³⁰⁸ Birinci görüş göre, ayet açık ve mutlak olarak ehli kitabın kestiğinin helal olacağını bildirmektedir bu yüzden yenilmesinde bir sakınca yoktur.³⁰⁹ İkinci görüş göre, ehli kitaptan kasıt, Hz. Muhammed (s.a.v)'den öncekilerdir. Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur, Hristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur dedikleri için müşrik olmuşlardır. Müşrik olanın kestiği de haram olduğu için ehli kitabın kestiği yenilmez.³¹⁰ Üçüncü görüş göre ise, ehli kitabın kestiğinin yenilebilmesi için Uzeyr veya Mesih ismi değil Allah'ın ismi zikredilmeli, kişi Allah'a ortak koşmamalı veya zaruret hali olmalı gibi bazı şartların yerine gelmesi gerekir denilmiştir.³¹¹ İncelediğimiz çağdaş tefsirlerden Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri isimli eserde, ehli kitab ifadesinden tevhid inancına sahip kişiler kastedildiğinin ve keserken Allah'ın adını anma ile ilgili aynı ayette zikredilmesi sebebiyle onların tevhid ehli olduklarından ehli kitabın kestiği helaldir³¹² dediği anlaşılmaktadır. Zaruret halinde bir Müslümanın, ehli kitabın kestiklerini ve avladıklarını yemesinde bir sakınca olmadığı gibi zaruret halinde haram olan yiyeceklerin bile yenmesine ruhsat verilmiştir.

Netice olarak, bir hayvanın kesiminde tesmiye yani Allah'ın adının anılması gerektiği, kasten terk edilmediği müddetçe kesim anında tesmiyeyi unutan kimsenin kestiği hayvanın helal olduğu hadislerde zikredilmiştir. Çünkü haram kılınma sebebi özünde, kesim yapan kişinin niyetinin sahih olmaması, hayvanı Allah'ın adının değil de başkalarının adının

³⁰⁷ el-Maide, 5/5.

³⁰⁸ Çelik, "Ehli Kitabın Kestiğinin Yenilmesi", 67-70.

³⁰⁹ İbnu'l Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/554.

³¹⁰ İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 2/295.

³¹¹ Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. M.Mahmut Şakir (Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, ts), 4/441.

³¹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 5/508.

zikredilerek kesilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kalbinde iman olmakla birlikte kişi, tesmiyeyi unutursa niyeti sahih olduğundan kestiği hayvanın yenilebileceği anlaşılmaktadır.

3.4.5. Hamr (Şarap)

“*Hamr*” kelimesinin aslı, bir şeyi örtmektir.³¹³ İçki, aklın işleyiş mekanizmasını örttüğünden bu adı almıştır. Kimilerine göre o, her sarhoş eden şeyin adıdır. Bazıları ise, sadece üzüm ve hurmadan elde edilmiş olan sarhoş ediciler için kullanılan bir isimdir, derler.³¹⁴

İçki kelimesi, sözlükteki anlamı itibariyle sıvı maddelerinden içilebilenleri kapsamakla birlikte hem dinî hem örfî kullanımda, içilmesi yasaklanan ya da sarhoş edici sıvı maddelerini kapsamaktadır. Ayetlerde, sarhoşluk veren sıvılar için şarap anlamına gelen *hamr* kelimesi kullanılmaktadır. Hamr kelimesi her ne kadar üzüm ve hurmadan yapılan şaraba denilse de haramlığın özel bir içkiyi değil de genel manada sarhoşluk veren tüm içkileri kapsadığı anlaşılmaktadır.³¹⁵ Hadis külliyatında içki konusu *el-eşribe* başlığı altında *hamr*, *sekr* ve *nebiz* şeklinde sınıflandırılmıştır. Türkçede de içki deyince dindar olsun veya olmasın bu kelimedenden sarhoşluk veren alkollü içecekler anlaşılır.³¹⁶ İnsan aklına zarar veren veya zaafa uğratıp işlevsiz hale getiren sarhoş edici özelliğe sahip içki ve diğer uyuşturucu maddelerin İslam’da haram kılınmasında, aklın muhafazası hedeflenmektedir.³¹⁷ Akli koruma İslâm’ın zaruret-i hamse olarak adlandırılan beş temel amacından biri kabul edilmiş ve insanın aklına zarar veren içkinin yasaklanması da bu konudaki en önemli tedbirler arasında yer almıştır. Bitki kökenli gıdalar İslam’da prensip olarak helal kabul edilmiştir. Ancak yasaklananlar, sarhoşluk veren alkollü içkiler, uyuşturucu ve insan sağlığını tehlikeye atan zehirli maddelerdir. Kur’an’da *hamr* tabiri ile ifade edilen sarhoşluk veren alkollü içkiler, oldukça sert bir üslupla yasaklanmıştır.³¹⁸

İslam dininde içki tedrici olarak haram kılınmıştır. İçkiden söz eden ayetlerdeki indiriliş sırası, Nahl 16/67, Bakara 2/219, Nisa 4/43 ve Mâide 5/90. ayet şeklindedir. Elbette içki bağımlılığı olan bir topluma içkinin doğrudan yasak kılınması vahy ile muhatap olan ilk

³¹³ İsfahanî, *Müfredât*, 362.

³¹⁴ İsfahanî, *Müfredât*, 363.

³¹⁵ Beyzavî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 1/137.

³¹⁶ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 60.

³¹⁷ Sabûni, *Revâi’ül-Beyan*, 1/131.

³¹⁸ Sabûni, *Revâi’ül-Beyan*, 1/263; Okur, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram”, 24.

toplum için kolay olmayacaktı. Hz. Âişe (r.anhâ) bu hususu çok veciz bir biçimde ifade etmiştir: “Şayet Kur’an’ın ilk âyetleri ‘içki içmeyin’ ve ‘zina etmeyin’ hükümlerini getirseydi insanlar Resûlullah’ın etrafından dağılırlardı”³¹⁹

Tevrat’ta ve İncillerde şarap (içki) haram değildir. Hatta Hristiyanlıktaki sakramentlerden biri *Evharistiya (Ekmek-Şarap)* ayinidir. Evharistiyada Hristiyanlar, kutsal kitaplarından bazı pasajlar ve ilâhileri okuduktan sonra ekmek ve şarap ayini uygulamaktadır. Yani şarap dini bir ritüel haline getirilmiştir.³²⁰ Arap yarımadasında da yaygın olarak kullanılan şarabın İslam’ın ilk dönemlerinde haram olmadığı bilinmektedir. Hatta tedrici bir metotla nazil olan ayetlerde, bir bağımlılık maddesi olan şarap ile ilgili olarak ilk başta faydasının olduğu ama zararının daha fazla olduğu dile getirilmiştir.³²¹ Yaşanan bazı olumsuz olaylara müteakiben şarap (hamr) kademeli olarak yasaklanmıştır. El-Vahidî (ö. 468/1076) içkinin haram kılınma süreci ile ilgili ayetlerin nuzûl sebebini açıklamakta, son olarak nazil olan Maide Suresi 90. ayetinin nuzûl sebebi ile alakalı olarak; ilk önce sarhoş halde namaz kılma yasaklanmıştı³²² daha sonra ensar ve muhacirden bazı sahabiler beraber yemek yiyip içki içtikten sonra içlerinden biri muhacirler ensardan daha hayırlıdır demesi üzerine, ensardan başka bir sahabe bir çene kemiği ile yüzüne vurur ve burnu kırılması üzerine olay Peygamber’e haber verilir ve içkinin insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olduğu zikredilerek ondan kaçınılması gerektiğini vurgulayan “*Ey iman edenler! içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”³²³ ayeti nazil olduğunu³²⁴ bildirmiştir. İçki içen kimse akli melekelerini sağlıklı kullanamaması sebebiyle hem kendine hem çevresine hem de ekonomik durumuna ciddi zarar verdiği aşikârdır. Bugün tıp biliminin verileri de içkinin insan sağlığına zararlı olduğunu açıkça dile getirmektedir.³²⁵

Hz. Peygamber “Sarhoşluk veren şeyin çoğu ve azı haramdır”³²⁶ buyurarak sarhoşluk veren içkinin azının da çoğunun da haram olduğunu bildirmiştir. Haramlığın odak noktasının

³¹⁹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6.

³²⁰ Harun Güngör vd., *Dinler Tarihi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013), 208.

³²¹ el-Bakara 2/219.

³²² en-Nisa 4/43.

³²³ el-Maide 5/90

³²⁴ el-Vahidi, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-Nüzûl* (Dammam: Dar'ul-İslâh, 1996), 207–208.

³²⁵ Yüksel Macit, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2002), 268.

³²⁶ Ebu Dâvûd, "Eşribe", 5; Tirmizî, "Eşribe", 3; Nesai, "Eşribe", 25.

ieeğın sarhoşluk verme özelliğı olmasídır. Nitekim fıkıh usulünde içkinin haramlığı, “sarhoş etmesi” gibi kişiden kişıye değışebilen sübjektif bir etki ve sonuca değıl “sarhoş edici olması” gibi objektif bir ölçüye bağlanmıştır. Bu sebeple de kişinin, sarhoş olmasa bile sarhoş edici özelliğı bulunan alkollü içkiyi ne miktarda olursa olsun içmesi haram kabul edilmiştir. Bu nedenle kişı, sarhoş olmasa bile neticede sarhoş edici özelliğı bulunan bir içkiyi miktarı ne olursa olsun içmesi haramdır.³²⁷

Hız. Peygamber, nebiz denilen meyve sırasının, sarhoşluk verme özelliğı olmadığı müddetçe içilebileceğini bildirmiştir. Hız. Peygamber Ebû Musa el-Eş’arî ve Muaz b. Cebel (r. anhumâ) Yemen’e gönderince, Hız. Peygamber’e Yemen’de baldan yapılan nebiz (bit’) ile mısırdan yapılan nebiz (mızr) adlı içeğın tükedildiğini, bunların haram olup olmadıklarını sorunca, Hız. peygamber, “*Sarhoşluk vermiyorsa için, çünkü ben her sarhoşluk vereni haram kıldım.*”³²⁸ buyurmuştur. Bu hadisten de anladığımıza göre, içkinin haram kılınmasının asıl sebebi sarhoşluk sebebiyle insanın akli melekelerini yitirmesine sebep olmasıdır. Yani sarhoşluk veren içkinin kişinin kendisine, ailesine, topluma ve ekonomiye ciddi zararları bulunmaktadır. Her kötölüğün anası olarak nitelenen içki bağımlılığı da birçok yuvanın yıkılmasına sebebiyet vermektedir. Zararlı olduğı selim fıtrata sahip her kişı tarafından kolaylıkla anlaşılan içki, Kur’an’da haram kılınmıştır. Fayda-zarar kapsamında değeriendirildiğinde, tetkik ettiğimiz Revâi’ül-beyan, Tefsirü’l-menar, Hak Dini Kur’an Dili, Tefsirü’l-Kur’ani’l-azîm başta olmak üzere kaynakçada da atıfta bulunduğumuz diğeri tefsir kitaplarında, içkinin zararlarının çokluğu ve ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterilen zararlı olaylara atıf yapılmış, bunun yanında faydasını zikretme ihtiyacı duyulmamıştır.

3.5.Diğeri Semavi Dinlerde Haram Kavramı ve Haram Kılınan Yiyecekler

Helal gıda kavramı ilk insan Hız. Âdem (a.s.) ile birlikte var olmuştur.³²⁹ İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber Hız. Âdem ve eşi Hız. Havva cennette Allah (c.c.) tarafından mahiyetini bilmediğimiz bir ağacın meyvesi ile imtihan olunmuşlardı.³³⁰ şeytanın aldatması ile bu yasak yani haram olan meyveden yemeleri sonucu cennetten ıkartılmışlardı.³³¹ İlk insanın bir yiyecek ile imtihan olunması bize; Allah’ın izin verdiğı şeylerden yani helal dairesinde yiyip içmenin haramdan uzak durmanın ne kadar önemli olduğunu

³²⁷ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 62.

³²⁸ Nesai, "Eşribe", Tefsirü’l-Bit ve’l-Mızr (h.no.5604).

³²⁹ Türker, “Helal ve Güvenilir Gıda”, 88.

³³⁰ el-Bakara 2/35

³³¹ el-Bakara 2/36-38.

göstermektedir. Bu sebeptendir ki helal beslenme konusu Hz. Adem'den beridir bütün dinlerde mevcuttur. Bu bağlamda olsa gerek Allah bir dinin müntesiplerine yasakladığı bir şeyi başka bir din müntesiplerine helal kılabilmektedir. Mesela Yahudilere deve ve tavşan etinin haram olması³³² ama Müslümanlara helal olması gibi. Tevrat'ta, eti yenen ve yenmeyen hayvanlar Kur'an'a göre daha kapsamlı olup kargaya varıncaya kadar tek tek sayılmıştır. Oysa Kur'an'da haram olduğu belirtilen dört yiyecekten bahsedilmekte, daha çok helal ve temiz vurgusu ile prensipler vaz' edilmektedir. Şimdi, işin fıkhi boyutuna girmeden diğer dinlerde helal-haram anlayışı ve haram kılınan yiyeceklerden bahsetmeye çalışacağız.

3.5.1. Yahudilik

Semavi dinlerde helal ve haram olgusu veya helal gıda konusu ile ilgili kurallar en geniş biçimde Yahudilikte uygulanmaktadır. Yahudilikte helal ve haram gıdalar ile ilgili yasaklar çok önemlidir. En başta yaratılış kitabında, *“Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin, ama iyi ile kötüyü bilme ağacından yeme.”*³³³ denilmektedir. Kutsal kitaplarında yenilmesi haram olan veya yenilmesine müsaade edilen yiyecek ve içecekler tek tek sayılmıştır.³³⁴ Yenilmesi helal olanlara koşer veya kaşrut, yasak yani haram gıdalara ise “trefa” denilmektedir. Etleri helâl olan hayvanlar Kur'an'ın bu konuda kullandığı üsluba benzer bir şekilde, temiz (tahor), yasak olan hayvansal gıdalar ise murdar (tame) ve iğrençtir (tovea).³³⁵

Yahudilikte helal-haram yasaları sadece haramı belirtmemiş, yiyeceklerin nasıl ve hangi koşullarda hazırlanması, pişirilmesi ve tüketilmesi gerektiğini de ayrıntılarıyla belirtmiştir. Tevrat'ta Levililer bölümünde “Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar” başlığı altında *“Kutsal olun, çünkü ben kutsalım. “Kirli olanı temizden, eti yenen eti yenmeyenden ayırt edebilmeniz için hayvanlar, kuşlar, suda küme halinde yaşayan bütün canlılar ve küçük kara hayvanlarıyla ilgili yasa budur.”*³³⁶ şeklinde ifade edilmiştir.

³³² Macit, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, 267.

³³³ *Kutsal Kitap* (İstanbul: Kitabı Mukaddes, 2010), Yaratılış 2: 16-17.

³³⁴ Hayati Beşirli, “Yemek, Kültür ve Kimlik”, *Millî Folklor* 22/87 (2010), 166.

³³⁵ Kürşat Demirci, “Yiyecek (Diğer Dinlerde)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/557.

³³⁶ *Kutsal Kitap*, Levililer 14:3–21.

Yahudilikte koşer gıdaların yani tüketilmesine izin verilen helâl gıdaların neler olduğunu belirleyen Tanrı Yehova'dır. Bu yüzden koşer yasaları tanrısalıdır. Bir yahudi, ayrıntıları Talmud'da belirtilen helal ve haram gıda maddelerini genel olarak Tora'dan öğrenmesi gerekir.³³⁷ Bir hayvanın yenilebilmesi için çift tırnaklı ve geviş getirmesi gerekir. Yahudilikte domuzun haram olmasının sebebi çift tırnaklı olmasına rağmen geviş getirmediğindendir. Ancak geviş getiren deve haram kılınmıştır.³³⁸

Yahudi gıda yasalarında sadece yasakla yetinilmemiş ayrıca yenilmesi için bazı özel şartlar da getirilmiştir. Mesela koşer olan yani usulüne uygun kesilmiş ve yenilmesi helal olan etin süt ile birlikte tüketilmesi yasaktır. Mayalı olan bir gıda koşer olsa bile Fısıh Bayramı'nda yenilmesi yasaktır. Cumartesi günü yemek pişirmek veya pişmiş bir yemeği yemek de yasak kapsamındadır.³³⁹ Kan haramdır üzerinde kan lekesi bulunan yumurta veya et de haramdır. Etin yıkanarak veya yakılarak temizlenmesi gerekir. Koşer yasaları genel olarak hayvansal gıdaları kapsamakta olup sebze ve meyvelerle ilgili yasaklama pek bulunmamaktadır. Ancak *"Kenan ülkesine girdiğinizde bir meyve ağacı dikerseniz, ilk üç yıl meyvesini kirli ve yasak sayın, yemeyin"*³⁴⁰ ayeti gereği bir ağaç ekildikten sonra ilk üç yıl meyvesi pis sayıldığından yenilmesi yasaktır.³⁴¹

Bu kapsamda Musevilikte yasaklanan gıdaların Tevrat'ta ayrıntılı olarak listelendiğini, literatür taraması yaptığımız kaynaklardan anlıyoruz. Yasaklanan gıdalar kısaca şöyle sıralanabilir;

- Domuz, deve, tavşan ve bunlardan elde edilen ürünler,
- Her türlü böcek, sürüngen ve kemirgen,
- Balıkların pullu ve yüzgeçli olanları helal sayılmakta bunun dışında kalan midye, istiridye vb. gibi yüzgeci ve pulu olmayan; ahtapot, kalamar, istakoz, karides, yengeç ve denizkestanesi vb. kabuklu olanlar ve havyar haramdır.
- Üstünde kan lekesi olan yumurtalar,
- Süt ve etin veya et ve balığın bir arada tüketilmesi,

³³⁷ Naim Deniz Ayaz vd. (ed.), *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 127.

³³⁸ *Kutsal Kitap*, Levililer 11:7-78; 11:4-79; 11: 6.

³³⁹ Ayaz vd., *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2*, 128.

³⁴⁰ *Kutsal Kitap*, Levililer 19:23.

³⁴¹ Ayaz vd., *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2*, 127-128.

- Kuşlar (Tevrat'ta ismi geçen yirmi kuş dışında kalan kuşlar).³⁴²

Yahudilikte, kişinin hak ve hürriyetleri vahiy ile koruma altına alındığı gibi beslenme şeklini belirleyen koşer gıda konusu da ilahi emir ve yasaklarla tespit edilmiştir.³⁴³ Bu koruma çok katı kurallarla desteklenmiştir. Aslında sağlık kanunlarını içermeyen bilakis şer'i kanunlara göre düzenlenen koşer yasalarının, sağlıklı beslenme görüşlerinin yasal konularla birlikte olması düşüncesine dayandırılmıştır. Musevi komitesine verilen koşer yasaları sürekli güncel tutularak incelenmektedir. Ancak günümüzde bazı Yahudiler, koşer yasalarının bir sağlık kuralı olduğunu ve bunları doğrulamayı da kendilerinde bir ihtiyaç olarak hissetmektedir.³⁴⁴ Koşer gıdalar genel olarak İslam'daki helal gıdalar kadar faydalı olan gıdalardır. Ancak yasak olanların hepsi zararlı değildir. Bunların bir kısmı haddi aşmaları sebebiyle ilahi bir ceza olarak yasaklanmış gıdalardır. Son din olan İslam bu yasakları kaldırmış ve zararına binaen sadece dört şeyin haram olduğunu bildirmiştir. Yahudilere kılınan yasaklar ile Kur'an'ın bu geniş helal dairesi tutumunu birlikte düşündüğümüzde aslında, son peygambere tabi olmaları halinde, Allah'ın rahmeti ile yasaklardan kurtulabileceklerini anlıyoruz.

Netice olarak; Yahudilikte haram kılınan yiyeceklere baktığımız zaman, Kur'an'da haram kılınan tüm yiyeceklerin Tevrat'ta da haram kılındığını görmekteyiz. Ayrıca Yahudilikte, Kur'an'ın ifadesinden anlaşıldığı üzere İslam'da helal olan bazı yiyecek ve içecekler ceza amaçlı haram kılınmıştır. Her ne kadar Yahudilik, Hristiyanlıktan daha önce gelmiş bir din olsa da Yahudilerin, haram yasalarına Hristiyanlardan daha titiz uydukları anlaşılmaktadır.

3.5.2. Hristiyanlık

Bir dinin kimlik inşası için belli başlı kuralları olmalıdır ve o din geldiği topluma has bir kültür meydana getirmelidir. Mesela Kur'an'da zikredilen kible konusunda,³⁴⁵ Müslümanların ilk olarak Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kıldığı zikredilmekte ve Yahudilerle beraber yaşayan Medine'li Müslümanların bu durumdan rahatsız olduğu rivayet

³⁴² Bahar Mammadli, *Yahudilikte Beslenme Kuralları (Kaşerut)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 63–68; Türker, “Helal ve Güvenilir Gıda”, 88.

³⁴³ Şevket Özcan, *Dinlerin insana Verdiği Değer (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, 2013), 101.

³⁴⁴ Birsan Bulut Solak, “Musevilikte Koşer Yiyecek ve İçecekler ve Koşer Beslenme Kanunlarının Koşer Gıda Üretimine Potansiyel Etkileri”, 12.

³⁴⁵ el-Bakara 2/142-145; Yunus 10/87.

edilmektedir.³⁴⁶ Müslüman bir kimlik inşası için, kible konusunun önemi gibi, yeme içme konusu da helal ve temiz olanla beslenme de belirleyici bir unsurdur.

Yahudilik'ten sonra gelen Hristiyanlık'ta Tevrat yasaları giderek önemini yitirmiş ve ayrıntıların çoğu yeni din tarafından neredeyse yok sayılmıştır. Genel olarak İncil'e baktığımızda ise Hz. İsa'nın Yahudi şeriatını feshetmek için değil ıslah etmek için geldiğine vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle ilk Hristiyanlar Yahudi şeraitine göre haram olan yiyeceklerden uzak durmuşlardır. Hristiyanlıkta helâl gıda anlayışı Yahudilikteki koşerden tamamen farklıdır. Aslında haram gıda da pek yoktur. Pek çok konuda Hristiyanlık Yahudiliğin ortaya koyduğu yasaların kalktığını söylediği gibi gıda yasalarının da pek azı istisna olmak üzere, hükümlerinin kalktığı inancı hakimdir. Bu düşünce, Hz. İsa'nın ve Pavlus'un³⁴⁷ öğretilerine dayandırılmaktadır.³⁴⁸ Halbuki Hz. İsa, hayatı boyunca Tevrat Yasalarına bağlı kalmıştır. Hz. İsa'nın vefatından sonra Hristiyan din adamları kendi yorumları ile bütün gıdaların serbest olduğu şeklinde telakki oluşturmuşlardır.³⁴⁹ Hatta Yahudilikteki haram olan domuz eti bile Hristiyanlıkta yasak olmaktan çıkmıştır. İlk Hristiyanların helâl ve haram konusunda koşere yani Yahudi şeriatına göre hareket ettikleri söylene de Hristiyanlar tarafından, Yahudilikteki gibi haram ve helâl konusunda gerçek manada hassasiyet gösterilmediği anlaşılmaktadır. Hristiyanlığın üç büyük mezhebinde de belli başlı günler dışında gıda tüketiminde ciddi manada kısıtlama bulunmamaktadır.³⁵⁰

Ayrıca Hristiyan mezheplerin birbirinden çok farklı anlayışlara sahip olması dolayısıyla, bütün Hristiyanları kapsayacak genel geçer bir Hristiyan helâl gıda anlayışından bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Yahudilikte helal beslenme ve yiyecekler konusundaki kısıtlamaların Hristiyanlıkta tamamen ve İslâmiyet'te kısmen kaldırıldığı iddia edilse de ilâhî dinlerde belli başlı gıda maddelerinin yenilmesi veya içilmesi yasaklanmış olup, İslâm'da yasaklar en aza indirilmiş ve Yahudilikteki gibi haram olanları listelemek yerine bu konuda temel ilke ve amaçlar belirlenmiştir.³⁵¹

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kosher gıdalara dikkat edildiği daha sonra Pavlus tarafından, Hristiyanlığı farklı kültür ve geleneklere sahip topluluklara yayabilmek ve

³⁴⁶ Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Şur'ân*, 25/366.

³⁴⁷ Kavlak, *Felsefi Hermeneutik İle Dini Hermeneutik'in Karşılaştırılması*, 69.

³⁴⁸ Demirci, "Haram", 100.

³⁴⁹ Ayaz vd., *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2*, 141.

³⁵⁰ Beşirli, "Yemek, Kültür ve Kimlik", 166.

³⁵¹ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 31.

kendine mahsus bir kültür oluşturmak için yeme ve içme konusundaki dinî hükümleri yok denecek ölçüde kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Netice olarak Hristiyanlıkta hayvanların kesimi ve tüketilmesi dinî bir hüküm olma özelliğini yitirmiştir. Hristiyanların yiyecek ve içeceklerde, Müslümanlar veya Yahudiler gibi temiz ve helal olma ilkesinin gözetilmediği, bu konuda geniş bir helal anlayışlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

3.6.Kur'an'da Helal ve Haramların Tespitindeki Temel Etkenler

Kur'an'da helal dairesi geniş bırakılıp isim zikretmeden, tayyibattan olan temiz ve hoş şeylerin helal, haramın ise sınırları belirlenmiş habis ve pis olan şeylerin haram olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilenler ile sarhoşluk veren içkiler açıkça haram kılınmıştır. Bu başlıkta faydalandığımız kaynaklarda ve tefsir kitaplarında helal ve haramların tespitinde belli başlı temel etkenler tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.6.1. Fayda ve Zarar

İnsan hayatı İslam'ın öncelik verdiği bir konudur. Onun tehlikeye atılmaması, korunması ve insan hayatına gelecek her türlü tehlike ve zararın defedilmesi, temel ilkeler arasında yer almıştır. Bu yüzden, insanın yaratıldığı günden bugüne yenilecek ve yenilemeyecek gıdaların tespitinde başvurulacak en önemli kriter fayda-zarar kriteridir. Bu bağlamda Kur'an'ın bakış açısı da helal olanlarda temiz ve faydalı olma, haram olanlarda necis ve zararlı olma ön plana çıkmıştır. Allah Kur'an'da yeryüzündeki şeyleri yaratılmışların en şerefli olan insan için yarattığını ifade etmiş,³⁵² nimetlerin temiz olanlarını helal kılarak yararlanmayı serbest kılmış,³⁵³ kulları için yarattığı temiz ve helal nimetleri kimsenin haram kılamayacağını zikretmiştir.³⁵⁴ Allah taabbudi olarak bazı yasaklar getirmiş olup genellikle Kur'an'da Allah'ın yenmesini helal kıldığı maddeler prensip olarak faydalı, haram kıldıkları ise zararlıdır.

Yüce Allah Kur'an'da kulları için bazı şeyleri helal, bazılarını haram kılarken insanlara rahmetinin eserini göstermiş,³⁵⁵ onlara zararı olacak şeyleri haram, faydası olacak şeyleri ise helal kılmıştır. Bir rahmet olarak tamamen zararlı olanları mutlak haram kıldığı gibi, zararı faydasından fazla olanları da haram kılmıştır. Faydalı veya fayda yönü galip bulunanları da helal kılmıştır.³⁵⁶ Haram olgusu genellikle hayvansal gıdalar üzerine yoğunlaşmış bitki kökenli gıda maddelerinde daha geniş bir helal dairesi çizilmiştir. Ölçü

³⁵² el-Bakara 2/29-30, 156; el-Casiye 45/13.

³⁵³ el-Bakara 2/168,172; el-Maide 5/88.

³⁵⁴ el-En'am 6/119.

³⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an* (Kahire: Daru's-Şuruk, 2003), 2/157.

³⁵⁶ Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi", 47.

beden ve ruh sağığına zarar verip vermemesi olunca şarap, alkollü içkiler ve insan sağığına tehdit eden maddelerin kullanılması haram kabul edilmiştir.³⁵⁷

Kur'an, helal ve haram olanları bir liste halinde vermemiş bunun yerine genel geçer ilke ve prensipler belirlemiştir. Hayvansal gıdalar ile ilgili haram olduğunu beyan ettiği Bakara Suresi 173. ayetinde ve Nahl Suresi 115. ayetinde zikredilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların haram kılınmasının hikmeti fayda-zarar kriterine göre değerlendirilmiştir. Çünkü domuz eti, kan ve leş dinen necis olarak zikredilmiştir.³⁵⁸ Ayrıca necis olarak zararlı olan bu haram maddeler muhtar olana yani zaruret halinde zorda kalana haddi aşmayacak miktarda yemesine müsaade edilerek canın korunması ilkesi gereğı ön plana çıkarılmıştır.³⁵⁹ Çünkü kişi ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalınca yemediğı takdirde ölmesi daha büyük bir zarardır.

Fayda-zarar kriterini yasak yiyecek uygulamasındaki haramlık ve helallik kriteri olarak bazı somut gerekçelere bağlayanlar, bu gerekçeler izale edildiğinde haramlığın ortadan kalkabileceğı gibi bir düşünceye kapılabilmektedir.³⁶⁰ Ancak bu yaklaşım doğru bir yaklaşım değildir. Zira bugün tıbben doğru kabul edilen bir bilginin yarın da doğru kabul edilebileceğinin veya bugün yanlış kabul edilen bir bilginin yarın da yanlış kabul edilebileceğinin garantisi bulunmamaktadır. Gelişen bilimsel ve teknolojik dünyada deneysel bilgiler değışime açıktır. O halde Allah'ın haram kıldığını tıbben helal kılmaya çalışmak yanlıştır. Ayrıca haram ve helal sınırına yani hududullah'a riayet etmek fayda ve zarar ilişkisinin de ötesinde, kulluğun bir gereğıdir.

Allah'ın *“O'dur ki yer yüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.”*³⁶¹ *“De ki: “Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?”*³⁶² *“Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı”*³⁶³ ayetleri faydalı şeylerin helâl olduğuna dair delilleridir.

Allah'ın helal kıldığı şeyler aslında fitrata uygun, bünyenin kabul ettiği, beden ve ruh sağığına faydalı şeylerdir. Hz. Peygamber'e Miraç gecesi süt ve şarap ikram edilmiş ve Hz.

³⁵⁷ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 43; Yazıcı - Şentürk, *İslam İlmihali*, 387; Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 72.

³⁵⁸ el-En'am 6/145.

³⁵⁹ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 49.

³⁶⁰ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 2/157.

³⁶¹ el-Bakara 2/29.

³⁶² el-A'raf 7/32.

³⁶³ el-Maide 5/5.

Peygamber, sütü tercih edince, Cebrail (a.s.) “Fıtratı tercih ettin” demiştir.³⁶⁴ Burada unutulmaması gereken bir husus da şudur ki; Her helal sağlıklı olmakla birlikte, sağlıklı olan her şeyin helal olduğunu söylemek doğru değildir.³⁶⁵ Zira makasidş-şeria bazı hudutlar koymuş ve buna uyulmasını istemiştir. Mesela başkası adına kesilen hayvanın haram olması bu şekildedir. Zahirin kesim sağlık şartlarına uygun yapılmış gibi görünse de putlar adına veya Allah dışında başka biri adına kesilen hayvanı haram kılarak tevhid dini olan İşlam, belirlediği hududullah ile insanı şirkten korumayı amaçlar.

3.6.2. Hakkında Nass Bulunması

Kuşkusuz bireylerin kültüründe örf, adet, yaş, cinsiyet ve ekonomik durum gibi etmenler kadar dini kurallar da önemli bir faktör olarak karşımızda durmaktadır.³⁶⁶ Bu sebeple bir madde hakkında konulan helal veya haram hükmü önem arz etmektedir. Bir şeyin helal veya haram olup olmadığı öncelikle hakkında açık bir nass yani ayet veya hadis bulunmasıyla belirlenir. Haram kılma yetkisinin Kur’an’da Allaha ait olduğu belirtilmektedir.³⁶⁷ Ancak vahyin ilk muhatabı, ayetlere muhalif herhangi bir söz söylemesi mümkün olmayan Hz. Peygamberin de Kur’an’da bahsedilmeyen şeyleri helal veya haram kılmada yetkili olduğu bizzat Allah tarafından bildirilmektedir.³⁶⁸ “...(O Peygamber) Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar...”³⁶⁹

Hz. Peygamber helal dairesinin genişliğine örnek olarak şu şekilde buyurmuştur; “Helal, Allah’ın kitabında helal kıldıklarıdır. Haram da Allah’ın kitabında haram kıldıklarıdır. Hakkında bir açıklama yapmadıkları ise serbest bıraktığı (mubah olan) şeylerdir.”³⁷⁰ Hadiste de açık bir şekilde ifade edildiği gibi haramlık konusunda en önemli ölçü nass’tır. Böylece Kur’an sınırlı sayıda bazı gıdaların helal, bazılarının haram olduğunu beyan ettikten sonra bizlere iki anahtar kavram bırakmıştır. Bu kavramlar “*tayyib*” ve “*habıs*”tir. Hz. Peygamber de bu konuyla ilgili birçok hadisinde bunları rnekleyerek açıklamıştır.

³⁶⁴ Buhârî, "Enbiya", 24; Müslim, "İman", 259,272.

³⁶⁵ Orhan eker, “Helal Gıda Anlayışımız”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2021), 5.

³⁶⁶ Nazife Gürhan, “Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları zerine Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 1207.

³⁶⁷ en-Nahl 16/116.

³⁶⁸ Köse, “Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri”, 8.

³⁶⁹ el-A’raf 7/157

³⁷⁰ İbn-i Mace, “Et’ime”, 60; Tirmizî, “Libs”, 6.

Şâtîbî'nin ifadesine göre, Allah, her türden helal ve haramı Kur'an'da beyan etmiştir.³⁷¹ Bu ikisi arasında ise durumu belli olmayan şeyler vardır ve bunlar hem helal hem de haram tarafının hükmünü alabilir. İşte bu konuda Hz. Peygamber devreye girerek durumu hem icmalî olarak hem de detaylı bir biçimde açıklamıştır. Şâtîbî, icmalî olarak açıklamasına şu hadisi delil getirmiştir; “Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisnin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur.”³⁷² Şâtîbî'nin de belirttiği gibi³⁷³ bu hadis, helal ve haramların belirlenmesi noktasında nassın önemini güzel bir biçimde ifade etmektedir.

Şâtîbî'nin, el-Muvafakat adlı eserinde, haramlar ve helaller konusunu ayrıca makasidü's-şeria açısından ayrıntılı bir biçimde incelediğini görüyoruz. Daha sonra tafsili olarak açıklamalarına devam ederek kesilen hayvanın karnından çıkan yavrunun durumu, nikâh, ticaret ve diğer konulardan misaller vererek helal ve haramlığı müphem olan konuların Hz. Peygamber tarafından açıklanmasına ve hüküm tesis edilmesine de örnekler vermiştir.

Hakkında helal veya haram olduğuna dair nass bulunması, bir şeyin hükmü için temel bir etkidir. Hakkında nass bulunan bir şey için bir kriter arama ihtiyacı duyulmamaktadır. Ayrıca Kur'an'da helal olanlar sayılmamış ve geniş bir helal alanı bırakılmıştır. Haram olanların da sınırlı sayıda zikredildiği anlaşılmıştır.

3.6.3. Taabbudîlik

Allah, Kur'an'da “*Ben İnsanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”³⁷⁴ buyurmaktadır. Hal böyle olunca ilahi kitaplardaki emir ve yasaklar kulluk boyutu etrafında şekillenmekte, hitap ettiği kitlenin durumuna göre helaller ve haramlar değişebilmektedir. Son ve evrensel din olan İslam'ın kuralları da tüm insanlığı kapsayıcı şekilde düzenlenmiştir. Bu itibarla helal dairesi olabildiğince geniş tutulurken haram kılınanlar ise sınırlı sayıda tutulmuştur. Bu bağlamda bir şeyin haram kılınmasının hikmeti, faydalı veya zararlı olduğuna bakılmaksızın taabbudi olabilmektedir. Bu kriter Kur'an'da

³⁷¹ Şâtîbî, *el-Muvafakat*, 4/287.

³⁷² Müslim, “Müsakat”, 107; Tirmizî, “Büyû”, 1; Ebu Dâvûd, “Büyû”, 3; Nesai, “Büyû”, 2.

³⁷³ Şâtîbî, *el-Muvafakat*, 4/287.

³⁷⁴ ez-Zariyat 51/56.

yer alan ve haram kılınmasının gerekçesi akılla tam olarak anlaşılamayan bazı haramların dini bir temele dayandırılmasıdır. Zira Kur'an'da, aslında temiz ve helal olan bir kısım yiyeceklerin bazı ümmetlere haram kılınmasının hikmeti açıklanmamıştır. Bunlar ancak taabbudi bir anlayışla izah edilebilir.³⁷⁵ Çünkü bu yiyecekler belli toplumlara, imtihan veya cezalandırmak maksadıyla haram kılınmıştır. Mesela, En'am suresinde “Biz, Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık.”³⁷⁶ ayeti ile ilgili olarak Zemahşeri (ö. 538/1144), “ayette geçen “Tırnaklı hayvanlar” ifadesinden kasıt ister kuş türünden olsun ister dört ayaklı hayvanlar olsun canlılardan tırnaklı olan tüm hayvanlar kast edilmiştir. Önceleri Yahudilere bütün tırnaklılar haram kılınmamıştı sadece bazı tırnaklılar haram kılınmıştı. Ancak hadlerini aşırılık yapıncaya, Allah tarafından haramlığın kapsamını genişletilerek tüm tırnaklıların kendilerine haram kılındığını belirtmiştir.”³⁷⁷ Bu onlara yönelik bir cezalandırmadır. Yahudilere haram kılınan tırnaklı hayvanlar zararlı olduğu için değil imtihan için haram kılınmıştır.

Hiz. Âdem'in (a.s.), yemesinin yasaklandığı meyvenin de zararına binaen olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakta olup bu kritere göre değerlendirilmiştir. Bu nedenle Kur'an'da zikredilen bu tür haramlar taabbudî haram olarak kabul edilir.³⁷⁸ Elbette Allah (c.c.) kullarını imtihan etmek için Hiz. Âdem ve eşine cennette haram kıldığı yiyecek gibi dünyada da çeşitli yiyecek ve içecekleri haram kılmıştır.

Üzerinde birçok tartışma bulunan domuz etinin haram kılınmasını da bazı İslam âlimleri taabbudi kritere göre değerlendirmektedir. Her ne kadar bugün tıbben domuzun taşıdığı parazitlerin insan sağlığı açısından zararlı olduğu ispat edilmiş olsa da önceki ve günümüz alimlerinden domuz etinin haram oluşunun hikmetini ta'vil edenler bulunmakla birlikte, domuz etinin haramlığının taabbudi kritere göre değerlendirilmesi görüşünü benimseyen alimler de vardır.³⁷⁹ Domuz etinin zararlarıyla ilgili birçok ilmi sonuç veya iddialar olmakla birlikte bunlar zikredilmeden haram kılınmıştır. Diğer bir açıdan domuz, özü itibarıyla bir hayvandır ve her ne kadar diğer hayvanlara nazaran daha pis ortamlarda bulunuyor olsa da haram kılınma sebebinin bu olduğuna dair nasslarda bir açıklama getirilmemiştir. Domuzun zararları istihale yolu ile giderilse veya beslenmesine dikkat edilse

³⁷⁵ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 46.

³⁷⁶ el-En'am 6/146.

³⁷⁷ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâ'ik-ı ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-Arabi, 1987), 2/75.

³⁷⁸ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 46.

³⁷⁹ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 47.

bile yine haramdır. Hatta domuzun derisi, kemiği, kılı vs. tüm cüzleri de haramdır. Bu da domuzun haram kılınma hikmetinin taabbudi olduğunu göstermektedir. Çünkü İslam'da bir şeyin haram kılınma sebep ve hikmetlerinde o şeyin pis, tiksindirici veya zararlı olmasının yanında dini kaideler de esastır. Örneğin kasten besmele çekilmeden veya Allah'tan başkasının adına kesilen bir hayvanın yenilmesinin haram olması gibi makasidü's-şerianın gereği olarak konulan dini hükümlerin, taabbudi olduğunda kuşku yoktur.

Kur'an'da mutlak ifadelerle ismen anılarak haram kılınan şeylerin haram kılınma hikmetlerinin, tespit edebildiğimiz maddi sebeplerin yanında, Allah'a itaat ve kulluk imtihanını da içerdiğini söyleyebiliriz. Kur'an'da herhangi bir sebebe bağlanmadan haram kılınan şeylerde haram kılınma sebebi taabbudidir yani kulları imtihan amaçlıdır. İbn Manzur (ö. 711/1311), ibadeti "taat" olarak açıklamıştır ve "İbadetin manası boyun eğerek ibadet etmektir..." demiştir.³⁸⁰

3.6.4. Ma'kul-ul Mana

Şeriate göre iki çeşit hüküm vardır ki biri yukarıda bahsettiğimiz Taabbudi dediğimiz, hikmeti bilinmeyen tamamıyla Allah'ın emir ve yasakları olarak tanımlanırken makulu'l mana İlâhi emirler veya yasaklarda yatan hikmetlerin araştırılabileceği kısım olarak tanımlanabilir. Şurayı unutmamak gerekir ki hikmet asıl değildir. Aslolan Allah'ın emridir.

Sabah namazının iki, öğlen namazının neden 4 rekat olduğunun hikmetini araştırdığımızda elimize geçen şey taabbudilik olacaktır. Ama orucun hikmetini araştırdığımızda uzun süre aç kalarak fakirlerin halini anlayıp onlara karşı daha anlayışlı ve yardımsever olmayı makulu'l mana zımında anlamamız mümkündür. Fakat şuna dikkat etmek gerekir ki ben daha fazla aç kalıp hallerinden daha çok anlayayım diyerek oruçlu durma saatini arttırıp aslolan oruç vaktinde iftar etmek bu hikmeti geçersiz kılacaktır. Çünkü ibadeti yok sayan hikmet fayda vermez.

3.6.5. Tayyib veya Habis Olma

Kur'an ve sünnette helal ve haram kılınan şeyler bir kulluk imtihanı olmanın yanında haram kılınma sebeplerinden önemli bir kriteri de temiz (*tayyib*) veya pis (*habis*) olma

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "Abd" md.

özelliğinin bulunmasıdır. Tayyib kelimesi el-İsfahani'ye göre hoş giden ve beğenilen şey, yenilmesi helal olan temiz yiyecek, usulüne göre kesilmiş hayvanlar, verimli ve temiz toprak, iyi davranışta bulunan erdemli insan gibi farklı alanlara ama hepsi de olumlu nitelikleri içeren bir anlam çerçevesine sahiptir.³⁸¹ Habis kelimesi ise genellikle “değersiz ve bayağı oluşu sebebiyle hoş gitmeyen somut veya soyut varlık, durum” şeklinde tarif edilmiştir.³⁸² Habis pis, iğrenç veya zararlı olduğundan insan tabiatının hoşuna gitmeyen, şeyler hakkında kullanılan bir Kur'an tabiridir. Kur'an'da daha çok güzel, hoş, temiz anlamlarına gelen tayyib kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Ahlaken insanlığa yakışmayacak kötü davranışları ve kötü davranış sergileyen kişileri de Kur'an habis kelimesi ile tarif etmektedir.³⁸³

Konu ile ilgili çeşitli ayetlerde³⁸⁴ bir kulluk vazifesi olarak yenilecek gıdalarda temiz ve hoş yani tayyibattan olması emredilmektedir. *”Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin.”* Aynı surenin 168. ayetinde helal beslenme tavsiyesinin akabinde tekrar vurgulanarak dile getirmesi İlahi iradenin konuya verdiği öneme matuftur. Rızkın helal olanı da vardır haram olanı da. Kulun helal olanı seçmesi imanının bir gereğidir. İnsanlar, kıymetini bilmeden haram yiyeceklerle beslenirlerse maddi ve manevi pislikten kurtulamazlar.³⁸⁵ *“Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler...”*³⁸⁶ *“Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı.”*³⁸⁷ buyurularak gıda konusunda tayyib yani temiz, hoş ve fitrata uygun olma kriteri prensip olarak tespit edilmiştir. Kur'an'da yer alan *“tayyibât”* hoş giden, beğenilen, yenilmesi helal olan yiyecekler, Kitap ve Sünnette haram kılınmamış yiyecekler, usulüne uygun olarak kesilmiş hayvanlar anlamına gelmektedir. Bu kelime gıdalar bağlamında, helal olan ve insanın hoşlandığı temiz yiyecekleri ifade etmektedir. Hz. Peygamber de Kur'an'da *“tayyib olanları helal kılan”* ve *“habîs olanları haram kılan”*³⁸⁸ şeklinde nitelendirilmiş olup O'nun gıdalar hakkında verdiği hükümlerde,

³⁸¹ İsfahanî, *Müfredât*, 644–645.

³⁸² İsfahanî, *Müfredât*, 272.

³⁸³ en-Nûr 24/26; el-Al-i İmran 3/179; et-Tevbe 9/28; en-Nisa 4/2; İbrahim 14/26.

³⁸⁴ el-Maide 5/4,5,10; el-A'raf 7/157; en-Nisa 4/2.

³⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/475-476.

³⁸⁶ el-Maide 5/4.

³⁸⁷ el-Maide 5/5.

³⁸⁸ el-A'raf 7/157.

faydalı ve temiz yiyeceklerin helal, insanın hoşlanmadığı, iğrenç ve temiz olmayan şeyleri ise haram kıldığını söyleyebiliriz.³⁸⁹

Temel yaklaşım bu olmakla beraber kimi zaman cezalandırmak maksadıyla belli toplumlara bazı *tayyib* niteliği taşıyan yiyecekler haram kılınmıştır.³⁹⁰ Bu konu birinci bölümde *tayyib* ve *habis* konusu içerisinde de geniş olarak anlatılmıştır.

3.6.6. Boğazlama Şekli

İslam'ın hayvansal gıdaların helal olabilmesi için ihdas ettiği temel kriterlerden biri de hayvanın usulüne uygun olarak boğazlanmasıdır. Zira bu usule göre boğazlanmayan hayvanlar Allah adına kesilmeyenler maddesinde de açıkladığımız gibi meyte yani leş hükmünde kabul edilerek haram sayılmaktadır. Hayvan kesilirken besmele çekilip çekilmemesi, hayvanın boğazlanma şekli ve hayvanı boğazlayanın dini ve niyeti önem arz etmektedir. Hayvan ölmeden, bıçak, demir, taş hatta bir ağaçla da olsa kesilmesi gerekir. Bu konuda tespit ettiğimiz hadislerde de Hz. Peygamberin yenmesine ruhsat verdiği anlaşılmaktadır.

Mekke müşrikleri, hayvan keserken Lât, Menat ve Uzza gibi putların ismini zikrediyor ve hayvanları putları adına boğazlıyorlardı.³⁹¹ Tevhid dini olan İslam ibadet ve sosyal hayatı şirkten arındırmak adına hayvan boğazlanırken Allah'ın adının anılmasını emretti ve başkası adına kesilen kurbanı da haram kıldı.³⁹² Maide suresinin başında bu konu geniş olarak anlatılmıştır. En'am Sûresinde de açık bir şekilde "*Artık, ayetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin.*"³⁹³ ve "*Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.*"³⁹⁴ buyurularak Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların helal, anılmayanların ise haram olduğu dile getirilmiştir. Hayvanı boğazlarken, onu yaratan, yaşatan ve insanın emrine veren Allah'ın adının anılmayarak başkası adına kesilmesi büyük bir şirkdir.³⁹⁵ En'am suresindeki zikrettiğimiz ayetlerden ve İslam tarihi

³⁸⁹ Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram", 9.

³⁹⁰ Razi, *Mefatihul-Gayb*, 5/185; Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 6/76; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/166-168.

³⁹¹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri*, 2/786; Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 139.

³⁹² el-En'am 5/3.

³⁹³ el-En'am 6/118.

³⁹⁴ el-En'am 6/121.

³⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/150.

kitaplarından da anlaşıldığına göre müşrikler hayvanı hem et yemek için kesiyorlar hem de putlarına kurban olarak sunuyorlardı. Putlarına kestikleri kurbanda Allah'ın adını anmıyorlar o putların adını anıyorlardı.³⁹⁶ Yani bunu taabbudi bir amaçla yapıyorlardı. Allah da müminlerin kesecekleri kurbanda kendi adının anılmasını istemiş bu konuda müşriklere muhalefet edilmesi emredilmiştir.

Bir Müslüman hayvanı başkası adına kesmese, ama Allah'ın adını da anmasa hükmün ne olacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Mesela Şafiiler besmeleyi müstehap sayarken, kasten veya unutarak terk etme halinde ise hayvanın helal olduğu yönünde görüş belirtirken, diğer üç mezhep ise unutarak terk etmenin haram kılmayacağını ancak kasten terk etmenin hayvanın etini yemeyi haram kılacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Yani Bismelenin kasten terk edilmesi hâlinde kesilen hayvanın eti Hanefilere göre haram olur. Ama unutarak terk edilirse helâldir. Şafiiler bismelenin kasten terkedilmesi halinde de etin yenilebileceği görüşündedirler.³⁹⁷

Boğazlama kriterine göre hayvanın, her ne kadar şeklen usulüne uygun kesilmiş olsa da hayvanı yaratan Allah'ın adının değil de putların veya bir başka şahsın adı anılarak kesilmesi İslam'ın tevhid inancına aykırıdır. İslam'ın gayesi, insanları şirkten kurtararak bir olan Allah'a iman etmelerini sağlamaktır. Bu sebeple boğazlama kriterinin de helal veya haramın tespiti noktasında önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.7. İsrâf ve Tebzir

Sözlükte haddi aşmak, hata, cehalet, gaflet gibi anlamlara gelen isrâf kelimesi genel olarak inançta, söz ve davranışta dinin, akla veya örfe uygun ölçülerin dışına çıkmayı, özellikle de mal veya imkânları gereksiz yere veya meşrû olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder.³⁹⁸ Dinin, örfün ve insan olmanın gerekli kıldığı yerlere ve gerekli ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçünün altına düşmek cimrilik, bunun üstünde harcamak da israftır.³⁹⁹

³⁹⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 2/786-787.

³⁹⁷ Mustafa Boran, *Hanefî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 78.

³⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "srp" md.; Cengiz Kallek, "İsrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 178.

³⁹⁹ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, çev. Mustafa Çağrı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/386.

İsraf, her konuda aşırılık anlamına gelmekte olup insanın sahip olduğu nimetleri gereksiz yere ve aşırı tüketmesi demektir. Böyle davrananlar Kur'an'da kınanmış ve insanoğlunun ne yeme, içme ve harcama konusunda kendisine helal kılınanlardan teberri ederek yemekten içmekten uzak kalmaları ne de tümüyle israf etmeleri uygun görülmemiştir. Bilakis itidalli olmaları istenmiştir. Allah Teâlâ, Kur'an'da kullarını açıkça israftan sakındırmaktadır: “...Yiyin, için fakat israf etmeyin. Allah israf edenleri sevmez.”⁴⁰⁰ “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”⁴⁰¹

“İsraf” herhangi bir işte normal sınırı aşmak, aşırı kaçmak demektir. İsraf, kimi zaman miktar kimi zaman da keyfiyet/nitelik ile belirlenir.⁴⁰² İhtiyaçtan fazla tüketerek, gereksiz ve boş yere harcama yapmak, savurganlık gibi anlamlara da gelir. Dünya üzerinde var olan yiyeceklerin adil tüketilmemesi, israf edilmesi insanların bir kısmının aç kalmasına, hatta açlıktan ölmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple her şeyin savurganlığı israf olduğu gibi özellikle yiyecek ve içeceklerde de israf haramdır. Gereksiz ve aşırı tüketim, her ne kadar helal ve temiz yiyeceklerden de olsa, israfa kaçan şekilde yiyip içmek haram görülmüştür.⁴⁰³ Yani israf helal olan yiyeceği tüketim şekli itibariyle harama dönüştürebilen bir unsurdur. Hadis-i şerifte kişinin mahşer günü hesaba çekileceği dört sualden birinin malını nereye harcadığı olacağı ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

İsrafın haram kılınmasındaki hikmet hem emeği korumak hem de mal ziyanını önlemektir. Bununla birlikte hak ve hukuka da saygılı olmayı sağlamaktır.⁴⁰⁵ Bu sebeple Kur'an'da, insanın sahip olduğu mal ve serveti helalden kazanmış olsa dahi gereksiz ve aşırı tüketmesi uygun görülmemiş, her konuda olduğu gibi tüketim konusunda da dengeli olması istenmiştir. Cimrilik kınandığı gibi savurganlık da kesin olarak yasaklanmıştır: “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”⁴⁰⁶ Hz. Peygamber

⁴⁰⁰ el-A'raf 7/31.

⁴⁰¹ el-Furkan 25/67.

⁴⁰² İsfahanî, *Müfredât*, 482.

⁴⁰³ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/408.

⁴⁰⁴ Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyame", 1.

⁴⁰⁵ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 112.

⁴⁰⁶ el-İsra, 17/29.

(s.a.v.) de “Yiyin, için, sadaka verin ve giyinin. Ancak kibirlenmeyin ve israf etmeyin. Şüphesiz Allah nimetinin eserini kulunun üzerinde görmek ister.”⁴⁰⁷ buyurmuştur.⁴⁰⁸

İsraf konusunu beslenme ve yiyeceklere indirgemek ve sınırlamaları bunlardan ibaret saymak yanlış olur. İslâm, dünya-âhiret, ruh-beden, hak ve sorumluluk arasında bir dengeyi emretmekte bunlarda aşırı davranışları israf saymaktadır. Aynı şekilde yiyecekler konusunda da dengeli beslenme ve tüketimi emrederek, ihtiyaçtan fazla tüketimi israf ve ihtiyaç dışı tüketimi de tebzir⁴⁰⁹ olarak adlandırıp haram kılmıştır.⁴¹⁰ Bu anlamda israf yerine “tebzîr” kelimesi de kullanılmaktadır. Taberî (ö. 310/923), İsra Suresi 27. ayetinde geçen ve kınanan bir fiil olan “تَبْذِيرٌ” kelimesi ile ilgili olarak “Allah’ın verdiği malı isyan sayılan yerlere harcamak”⁴¹¹ şeklinde açıklamıştır. Buna göre doğru yer dahi olsa haddinden fazla gereksiz yere harcamak israf, miktarı yani niceliği ne olursa olsun yanlış yerlere saçıp savurmak da tebzirdir. “Bezzera” fiili, “bir şeyi boş yere saçıp dağıtmak” anlamına gelmektedir. Bu kelime israfın farklı bir boyutunu dile getirmektedir. Başka bir deyişle israf genel, tebzir ise özeldir. Kur’an’da sadece iki ayette geçen bu kelimeyi, malını günah yolunda, gereksiz yere harcamak veya tamamını vermek olarak tarif edebiliriz.⁴¹²

İsrafı, normal tüketim sınırını aşmak, tüketimde aşırı olmak anlamında düşündüğümüzde her türlü sınırı aşmak, insanın ve dolayısıyla içinde yaşadığı toplumun dengesini bozacaktır. İslam’da insana sahip olduğu mal ve serveti dilediği gibi harcama özgürlüğü verilmemiş, yeme, içme ve harcama konularında bir denge içerisinde hareket etmesi istenmiştir. İsraf kesin olarak yasaklanmış, cimrilik de kınanmıştır.⁴¹³ “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”⁴¹⁴ İsraf da cimrilik de hoş görülme, kişiye ve topluma zararı olan davranıştır. Tavsiye edilen ve Rahman’ın has kulları olarak nitelenen müminlerin özelliği olarak “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”⁴¹⁵ buyrulmuştur. Çalışmamızda tetkik ettiğimiz ayet ve hadislerin ışığında kişinin, helal

⁴⁰⁷ Buhârî, "Libas", 1; İbn-i Mace, "Libas", 23; Nesai, "Zekat", 66.

⁴⁰⁸ Konuya dair âyet ve hadisler için bk. Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü'l-Müfreh* “srf” md.

⁴⁰⁹ Hikmet Akdemir, “Kur’an-ı Kerim’de İsraf Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2001), 57–58.

⁴¹⁰ Aydın - Bardakoğlu, *İslam İlmihali*, 33–34.

⁴¹¹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 17/428.

⁴¹² Gazzâlî, *İhyâ*, 3/386-387; Akdemir, “Kur’an-ı Kerim’de İsraf Kavramı”, 57–58.

⁴¹³ Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da İsraf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 98; Özdemir, *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*, 217–218.

⁴¹⁴ el-İsra 17/29.

⁴¹⁵ el-Furkan 25/67.

kazanmaya ve helal beslenmeye dikkat ettiği kadar, helal ve ölçülü tüketmeye de dikkat etmesinin önem arz ettiğini anlıyoruz. İsrâf, bireysel ve kamusal alanda dengenin bozulmasına yol açtığından haram kılınmış ve müsriflik kınanmıştır.

Netice olarak, Kur'an'da ihtiyaç fazlası tüketimin israf, ihtiyaç olmayan, lüzumsuz yönde tüketim de tebzîr olarak isimlendirilmiş ve haram kılınmıştır. Kur'an dünya ile âhiret, ruh ile beden arasında dengeyi gözettiği gibi her konuda ve elbette yiyecekler konusunda da dengeli beslenme ve helal tüketimi emretmiştir. Böylece beden ve ruh sağlığını korumanın yanında kamu yararını da gözetmiştir. Allah Kur'an'da son peygamberin dünyaya rehber olacak ümmetini, vasat (orta ve dengeli) ümmet olarak tavsif etmesi, denge unsurunu güzel bir biçimde anlatmaktadır.⁴¹⁶ Vasat ümmet kavramı ile âdil, her yönüyle dengeli, itidali elden bırakmayan, haktan asla ayrılmayan, hayırlı, bütün toplumlara önder ve hakem olacak bir ümmet kastedilmektedir.⁴¹⁷ Fahrüddin Razi de vasat kelimesinin her şeyin seçkini ve iyisi manasında kullanılması, en uygun olanıdır demektedir.⁴¹⁸ Öyleyse insanlığa önder ve rehber olma (vasat) vasfını taşıyan Müslüman kişi her konuda itidalli olduğu gibi yeme içme konusunda da itidâli elden bırakmamalıdır. İsrâfın yukarıda değindiğimiz tefsirlerden ve zikredilen ayetlerden, helal ve haramın tespitinde bir etken olduğunu anlamaktayız.

3.6.8. Zaruret Hali

İnsan ihtiyaçlarını ve maslahatını dikkate alarak haram dairesini dar, helal dairesini ise geniş tutan İslam, beklenmeyen ve sıkıntı getirerek insan hayatını zora ve dara sokan birtakım durumları da insan lehine değerlendirmiştir. Dardan kurtuluncaya kadar ve geçici olmak üzere prensip olarak haram kabul ettiği bazı hususları zaruret kapsamında helal kabul etmiştir.⁴¹⁹

İslam'ın helal ve haramla ilgili bu prensibini Mecellenin “zaruretler memnu' olan şeyleri mubah kılar”⁴²⁰ maddesi veciz bir şekilde anlatmaktadır. Bakara Suresinin; “*Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa,*

⁴¹⁶ el-Bakara 2/143.

⁴¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/432.

⁴¹⁸ Razi, *Mefatihul-Ğayb*, 4/84.

⁴¹⁹ el-Bakara 2/173,177; el-Maide 5/3; el-En'am 6/145; en-Nahl, 16/115.

⁴²⁰ Mecelle, 21.md.

ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴²¹ ayetinde açık bir şekilde haram olan hayvanlar zikredildikten sonra zaruret halinde bunlardan haddi aşmamak kaydı ile yemenin helal olacağı vurgulanmıştır. Kur'an'da zaruretlerin mahzurları ortadan kaldırdığının en açık delili bu âyette ifadesini bulmaktadır. Bir haramı helal saymamak ve haddi aşmamak şartıyla bazen zaruret miktarınca, yasak bir iş işlenebilir. Çünkü Allah kulları için kolaylık ister, zorluk istemez.⁴²²

İlk dönem fakihlerinin zaruretle ilgili yaptıkları tarifler, genellikle açlık veya susuzluktan dolayı nefsin helâkine dair olduğu görülmektedir.⁴²³ Ancak bu hüküm genel bir ilkedir. Bu ayette zaruret, konu edilen yiyecekler için geçerli olmakla beraber mutlak bir hüküm olması sebebiyle zaruret anında diğer haramları da kapsamı içine alır. Örnek olarak Ammar b. Yasir (r.a.) ölüm tehlikesi anında imanını gizlemiş ve Müslüman olmadığını söylemişti. Ammâr, sırf bu işkencelerden kurtulmak için Lât ve Uzzâ lehinde ve Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmuştu. Kurtulunca Hz. Peygambere gidip durumu anlatmış, Hz. Peygamber de ona bu sözleri söylerken kalbinin durumunu sormuştu. Ammâr da kalbinin imanla dolu olduğunu ve kalbinde hiçbir değişiklik olmadığını söyleyince, Hz. Peygamber yine işkence görecektse olursa aynı sözleri söylemesinde herhangi bir mahzur bulunmadığını ifade etmiştir.⁴²⁴ Konu ile ilgili nazil olan ayet⁴²⁵ de bunu desteklemiştir. Muhammed Hamdi Yazır bu ayet ile ilgili olarak; zorlama halinde yalnız dili ile küfür kelimesini söylemek caizdir. Kalbi iman ile dopdolu olmak şartıyla da bir ruhsattır. Hakkı açıklamak için, ölümü göze alıp da küfürden sakınmak ise azimettir.⁴²⁶

Hayatî tehlike taşıyan hangi zaruret ile karşılaşılırsa karşılaşılın, bu zaruret ile karşılaşan kimsenin içine düştüğü sıkıntıyı, bu zarureti atlatacak miktarda harama girerek savması caizdir. Ancak, işlenecek haramın miktarı zaruretin sınırını aşmamalıdır.⁴²⁷

⁴²¹ el-Bakara 2/173.

⁴²² el-Bakara 2/185; el-Maide 5/6; en-Nisa 4/28.

⁴²³ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 26; Çayiroğlu, “Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler”, 621.

⁴²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/263-264; Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/175.

⁴²⁵ en-Nahl 16/106.

⁴²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/176.

⁴²⁷ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 2/157.

Zaruret konusunda; İslam'da insanın sağlığı her şeyden önce geldiğinden, zaruret anında, zaruret miktarınca haddi aşmadan ve bunu keyfi olarak kullanmadan, haram olan bir şey Şâri' tarafından muvakkat olarak helal olmasına müsaade edildiği anlaşılmıştır.

3.7. Helâl ve Haramların Tespitinde Genel İlkeler

Helal ve haramların tespitindeki temel etkenler ışığında tespit ettiğimiz genel ilkeler;

1- Kur'an'ın belirlediği helallerde fayda, haramlarda zarar vardır. İslam dini faydası zararından çok olan şeyleri helal kılarken, zararlı veya zararı faydasına galip olan şeyleri haram kılmıştır. Yani İslam Faydalı olanları helal, zararlı olanları haram kılmıştır. Bu konuda Kur'an'da; *“Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı.”*⁴²⁸ buyrulmaktadır.

2- Bir şeyin haram kabul edilmesinin en önemli delili hakkında nass bulunmasıdır. Çünkü helâl ve haram hükümlerinin kaynağı ve haram kılmada yetkili olan Allah'tır. Hiç kimsenin helali haram, haramı helal sayma yetkisi yoktur. *“Dillerinizin yalan yere nitelemesinden ötürü, ‘Şu helâldir, bu haramdır’ demeyin. Sonra Allah’a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah’a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar.”*⁴²⁹

3- Kur'an'da mutlak ifadelerle ismen anılarak haram kılınan şeylerin haram kılınma hikmetlerinin, tespit edebildiğimiz maddi sebeplerin yanında, en önemlisi imtisal yani Allah'a itaat ve kulluk imtihanını da içermesidir. Bu sebeple Kur'an'da herhangi bir sebebe bağlanmadan haram kılınan şeylerde haram kılınma sebebi taabbudidir, yani kulları imtihan amaçlıdır.

4- Helal ve haram insanın fitratına uygundur. Allah temiz (tayyib) şeyleri helal kılarken, pis ve iğrenç (habis) şeyleri de haram kılmıştır.

5- Hayvanın boğazlanma şekli, helal veya haram olmasında etkindir. Usulüne uygun boğazlanmayan veya Allah adına kesilmeyen hayvanlar meyte hükmünde olup haramdır.

6- İsrâf, bireysel ve kamusal alanda dengenin bozulmasına yol açtığından haram kılınmış ve müsriflik kınanmıştır.

⁴²⁸ el-Maide 5/5; el-A'raf 7/157.

⁴²⁹ en-Nahl, 16/116.

7- Kur'an'da haram kılınan şeyler, zaruret anında, zaruret miktarınca haddi aşmadan ve bunu keyfî olarak kullanmadan, Şâri' tarafından muvakkat olarak helal olmasına müsaade edilmiştir.⁴³⁰

8- Eşyada asıl olan mubah yani helâl olmasıdır.⁴³¹ Bir yiyecek veya içecek hakkında açık bir haram hükmü yoksa o helaldir. Ancak hakkında açık haram hükmü varsa veya haram hükmü verilenlere benziyorlarsa haram olur.

9- Helal veya haram hükmü geneldir ve herkesi bağlar. Hatta Hz. Peygamber Tahrim suresinin ilk ayetinde; *"Ey Peygamber! eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*⁴³² buyrularak helal olanı kendine haram kabul etmesinden dolayı ikaz edilmiştir. Surenin ismi de buna istinaden haram kılma anlamında "Tahrim" olarak belirlenmiştir.

10- İslâm'a göre helal de haram da bellidir. Aralarında bazı şüpheli şeyler vardır. Şüpheli şeyden sakınmak ise bir müslümanın takvâsındandır.⁴³³

⁴³⁰ el-Bakara 2/173; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115.

⁴³¹ el-A'raf 7/32-33.

⁴³² et-Tahrim 66/1.

⁴³³ Ebu Dâvûd, Büyû", 3; Tirmizî, Büyû", 1; Müslim, "Müsâkât", 107.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HELAL VE HARAMLARIN TESPİTİNDE FAYDA-ZARAR İLKELERİ

Kur'an'da çeşitli fiillerle ilgili haram ve helal hükümleri bildirilmiştir. Bu helal ve haramlar Müslüman bir kişinin buluş çağından hayatının son anına kadar yaşantısını belirleyici bir faktör olmuştur. Hatta helal, haram ve mübahlar bir insanın yaşam serüvenini boşluk kalmayacak şekilde kapsamaktadır. Bunların en önemli hususlarından birisi de yiyecek ve içeceklerdeki helal ve haram hassasiyetidir. Dinimizde tüketim malzemelerinin sofraya gelene kadar geçirdiği tüm aşamalarda helal ve haram tespiti büyük bir önem taşımaktadır. Zira konunun inanç, ibadet, ahlak ve hukuki boyutları da vardır. Kur'an ve sünnete göre yiyecek ve içeceklerin haram veya helal olarak tespitinde ana kıstas, zararlı ve pis (habis) olanların haram, faydalı ve temiz (tayyib) olanların helal olmasıdır. Kur'an'da haram ve helal yiyecek ve içecekler sınırlı sayıda zikredilmiş, genel ilke ve prensipler vaz' edilmiştir. Kur'an'da bahsedilmeyen yiyecek ve içeceklerin helal veya haramlığı da bu ilke ve prensipler çerçevesinde Hz. Peygamber ve daha sonra âlimler tarafından tespit edilmiştir.⁴³⁴

4.1. Tefsir Literatürü Bağlamında Fayda-Zarar İlkeleri

Yüce Allah birtakım hususları insanlara faydalı olması hasebiyle helal, bir kısmını ise zararlı olmasından dolayı haram kılmıştır. Kur'an'da faydalı şeyler “*tayyibât*” olarak, zararlı ve pis olanlar ise “*habâis*” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde fayda ve zarar kriterini bazı ayetler ışığında önceki dönem ve son tefsir kaynaklarından, tefsir literatürü açısından inceleyeceğiz.

4.1.1. Klasik Dönem Tefsir Kaynaklarında Fayda-Zarar İlkeleri

İnsana zararlı, akli melekelerini ifsat eden içki ile ilgili, fayda ve zarar kavramı zikredilerek haram kılınmasının hikmeti, zararının faydasından çok olması hasebiyle aşağıdaki ayette vurgulanmış, daha sonra nazil olan ayette de rics olarak nitelendirilmiştir.

⁴³⁴ Macit, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, 271.

*“Sana, sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunları hakkında sorarlar. De ki: “Onların her ikisinde de hem büyük bir kötülük hem de insanlar için bazı yararlar vardır; ancak yol açtıkları kötülük, sağladıkları yararlardan daha büyüktür”*⁴³⁵

Bu ayetin, Hz. Ömer, Muaz b. Cebel ve Ensardan bir grup (r.anhûm) hakkında indiği rivayet edilmektedir.⁴³⁶ Onlar Hz. Peygamber’e gelerek “Ey Allah'ın Rasûlü, içki ve kumar hakkında bize bir şey söyle, zira bunlar akli gideren, malı götüren şeylerdir” dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁴³⁷ Ayetin tefsirinden de anlaşıldığı üzere ilk Müslümanlar kendilerine çok sevimli gelmesine rağmen, içkiden rahatsız olmuşlar, akli ve malı götüren şeyler diyerek bunların zararına vurgu yapmışlardır.

Ayetteki “*O ikisinde büyük günah vardır*” yani dünyalık zararlarının yanında ahirete müteallik zararlar da barındırdığını anlatan ifadedden dolayı içki içmeyi bu âyetten sonra bırakanlar olmuştur. Ancak “*Onda insanlar için bazı faydalar vardır*” ifadesine istinaden bazı kimseler içmeye devam etmiştir. Vahidi’ye (ö. 468/1076) göre bu ayetin nüzul sebebi; Abdurrahman b. Avf’ın (ö. 32/652) yemek verdiği bir gün orada olanlar içki içmiş, daha sonra akşam namazı vakti gelince namazı kıldırmak için imam olan kişi içkiden dolayı Kâfirun suresini okurken “*Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem*” ayetindeki nefy “la”sını söylemeyerek “ederim” şeklinde okumuştur. Bunun üzerine “*Ey iman edenler! Sarhoşken, ne dediğinizin farkında oluncaya kadar namaza yaklaşmayın.*”⁴³⁸ ayeti nazil oldu.⁴³⁹ Böylece namaz vakitlerinde sarhoş olmak haram kılındı.⁴⁴⁰ Son olarak yaşanan olayda da Sâd b. Ebi Vakkas (r.a.) kavmini öven ve Ensarı hicveden bir kaside söyleyince Ensar’dan biri devenin çene kemiği ile Sa’d’ın başına vurarak onu yaraladı. Olay Hz. Peygambere intikal edince Allah Maide suresi'ndeki içkiyi tam olarak haram kılan âyeti indirdi.⁴⁴¹ Hz. Ömer (r.a.) “*...Artık bıraktınız mı?*” âyetini işitince “*Bıraktık ya Rabb*” dedi. Enes (r.a.) şöyle demiştir. “İçkinin haram kılındığı dönemde Araplar için içkiden daha güzel bir şey yoktu. Onlara hiçbir şeyin haram kılınışı, bunun haram kılınışı kadar ağır değildi.”⁴⁴²

⁴³⁵ el-Bakara 2/219.

⁴³⁶ el-Vahidi, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud vd. (Beyrut: Dar'ul Kütübî'l İlmiyye, 1994), 2/56.

⁴³⁷ Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr vd. (Riyad: Dâru't-taybe, 1997), 1/249.

⁴³⁸ En-Nisa 4/43.

⁴³⁹ Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 207–208.

⁴⁴⁰ Vahidi, *el-Vasît*, 2/56.

⁴⁴¹ el-Maide 5/91.

⁴⁴² Müslim, “Eşribe”, Tahrir (h.no.1980).

H. Enes'in de dediği gibi Araplar için hayatta içkiden daha güzel bir şey olmamasına rağmen, Kur'an'ın Müslümanların kalbinde tevhide ilmek ilmek işlemesi neticesinde zararlı olan içkiyi zorlanmadan terk etmişlerdi.

Beyzavi (ö. 685/1286) bu ayetler ile ilgili Begavi'nin (ö. 516/1122) zikrettiği nüzul sebeplerini zikretmekte ve içki ile ilgili üç ayetin tedrici olarak içki alışkanlığını azalttığını da belirtmektedir. Daha sonra *hamr* kelimesini açıklayarak; "*hamr*" kelimesi aslında "*hamerahu*" fiilinin mastarıdır, bir şeyi örtmek manasınadır. Yaş üzüm ya da hurma şırası kaynayıp sertleştğinde ona *hamr* denilmesi, aklı örtmesindendir. Ayrıca ona "*sekr*" de denilmiştir, çünkü o sarhoş ederek aklı pusturur, bu nedenle mutlak haramdır. Bu bağlamda sarhoş edici özelliği olan her şey ulemanın çoğunluğına göre haramdır.⁴⁴³ Beyzavi'nin ifadesinden de anlaşılaçağı üzere içkiye *hamr* denilmesindeki ve haram kılınmasındaki ana sebep aklı örtmesi dolayısıyla zararlı olmasındandır.

Ayette geçen "o ikisindeki fayda" noktasında Beyzavi, ticareti ile mal kazanmak, neşe, zevk ve gençlerin arkadaşlıkları, korkak olanlara cesaret verme ve karakterin takviyesi vardır demiştir. Ancak "*Günahları ise faydalarından daha büyüktür*" yani doğacak kötülükler onlardan beklenen faydalardan çok daha büyüktür. İçkiyi haram eden de burasıdır, denilmiştir. Kötülük iyiliğe baskın gelirse fiilin haram kılınmasını gerektirir.⁴⁴⁴ İşte bu ayetin tefsirinde Beyzavi, fayda ve zarar kriterini esas almıştır.

Cessas (ö. 370/981) da tefsirinde içki ile ilgili nazil olan üç ayetten bahsederek nüzul sebeplerini sıraladıktan sonra, ayetlerin tefsirini yapmış ve "*hamr*" kelimesinin lüğat ve örfi kullanımlarına dikkat çekmiştir.⁴⁴⁵ Cessas, Bakara suresi 219. ayetinin, içkinin haram olmasını gerektirdiğini söylemektedir. O'na göre içkinin haramlığı konusunda başka ayet inmeseydi, bu ayet haram olması için yeterli olurdu. Çünkü ayette "*Onlarda büyük günah vardır*" ifadesi yer almakta ve günahın her çeşidi, "*De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı haram kılmıştır..."*"⁴⁴⁶ ayeti ile haram kılınmıştır. "*Onda insanlar için bazı faydalar vardır*" ifadesi, içkinin mübâhlığına delalet etmez. Çünkü yararlardan kasıt, dünyevî yararlardır. Haram işleyenler dünyevî bakımdan bazı yararlar elde edebilirler. Ancak bu yararlar, işlenen haramlar sebebiyle hak edilecek azabın zararını ortadan

⁴⁴³ Beyzavi, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1/137.

⁴⁴⁴ Beyzavi, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1/138.

⁴⁴⁵ Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzi, *Ahkamu'l-Kur'an* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1996), 2/3-11.

⁴⁴⁶ el-A'raf 7/33.

kaldırmayacaktır. Bu sebeple ayette dünyevî yararlardan söz edilmesi, içkinin mübâhlığına delalet etmez. Bu yararlardan söz edilirken, ayetin devamındaki “*günahları, yararlarından büyüktür*” cümlesi ile haramlıkları daha da pekiştirilmiştir. Yani içki ve kumar sebebiyle hak edilen azap, dünyevî açıdan bu hayatta sağlanan yararlardan daha büyüktür.⁴⁴⁷

Bakara suresindeki bu ayetle birlikte Nisa suresi 43. ve Maide suresi 90 ve 91. ayetlerinde genel olarak içkinin zararlı ve günah olduğuna vurgu yapılmaktadır. Haram kılınması; 1- “*Şeytan işi bir pislik*” olması, 2- “*Ondan kaçının.*” içkiden uzak durmayı açıkça emreden kaçının ifadesi, 3- “*Artık vazgeçiyor musunuz?*” yani artık bundan vazgeçin emri ile olmuştur.⁴⁴⁸

“*Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır*”⁴⁴⁹ ifadesi sebebiyle bazı menfaatleri mubah, bazılarıysa mahzurlu olduğu şeklinde düşünülmüş olsa gerek ki bazı sahabilerin içki alışkanlığına devam ettiği anlaşılmaktadır. Nihayet “*Artık vazgeçiyor musunuz?*” ve “*Ondan uzak durun*” emri ile haram kılınma süreci tamamlanmış oldu. İçkinin zararı ile ilgili olarak İbn Abbas (r.a), Peygamber’in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Aklı örten her şey hamıdır ve sarhoş edici her şey haramdır.”⁴⁵⁰ İçki ile ilgili Hz. Peygamber bütün kötülüklerin anası olduğunu⁴⁵¹ ifade etmektedir.

İncelediğimiz klasik tefsir kaynaklarında içkinin zararı dolayısıyla haram kılındığında ittifak olduğunu görüyoruz. İçki ile ilgili fayda ve zarar kavramının geçtiği ayetler ile ilgili bu kadar bilgi ile iktifa ederek, hayvanlarla ilgili haramdan bahseden ayetlerin⁴⁵² tefsir literatürü bağlamında diğer klasik tefsir kaynaklarını incelememiz neticesinde fayda zarar kriterlerinden bahsedeceğiz.

Ebu'l-Leys es-Semerkandi (ö. 373/983) Bahru'l Ulum isimli tefsirinde Allah'ın, meyte, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanın etini haram kılma sebebini zararlarına bağlamaktadır. Domuzun eti gibi bütün eczası da haramdır. Bu sebeple bir Müslüman domuzun hiçbir şeyinden istifade edemeyeceğinden bahsetmektedir.⁴⁵³ Es-

⁴⁴⁷ Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/3-4.

⁴⁴⁸ Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, 2/3.

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/219

⁴⁵⁰ Ebu Dâvûd, "Eşribe", 5.

⁴⁵¹ Nesai, "Eşribe", 44.

⁴⁵² el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3,60; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115.

⁴⁵³ Es-Semerkandi, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-Ulum* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, ts), 1/177.

Semerkandi Allah'ın şerefli kullarına, bunların murdar ve necis oldukları için bu yasağın konulduğunu söyler. Bu Allah'ın kullarına verdiği değerin bir ifadesidir.⁴⁵⁴ Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde en mükemmel ve en üstün olanı insandır. Bu yüzden insanın yiyeceklerini ve giyeceklerini de daha üstün ve şanına yakışır şekilde yaratmıştır. Bu sebeple kullarının şanına yaraşmayan ve zararlı olan bazı yiyecekleri de yasaklamıştır. Bunları yemek dinen haram olduğu gibi, tıbben de zararlıdır. Allah sıhhate ve ahlâka zararlı olan her şeyi yasaklamış, faydalı olanların yenmesine müsaade etmiştir. Aynı şekilde Nahl suresi 115. ayetin tefsirinde de bu konuya değinerek, meyte (leş), kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanları yemek dinen haram olduğu gibi, sıhhate de zarardır. Ancak darda kalan, aşırı gitmemek şartıyla ölmeyecek kadar bunlardan yiyebilir.⁴⁵⁵ Es-Semerkandi bu ayetlerde bahsedilen yasağın sebebi olarak, kulların menfaatine olan şeyleri Allah'ın helâl kıldığını, zararına olanları da haram kıldığını belirterek fayda-zarar kriterine göre açıklamıştır.⁴⁵⁶ Ayrıca el-Keşşâf, Mefatihü'l-Ğayb, Te'vilatu'l-Kur'an ve el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an adlı klasik eserleri incelediğimizde genel olarak haram konusu üzerinde durulduğunu fayda ve zarar konusuna girme gereği duyulmadığını gördük. Bu sebeple burada bu müfessirlerin görüşlerinden çok sınırlı miktarda istifade ettik.

Genel olarak tetkik ettiğimiz klasik tefsir kaynaklarında helal ve haramların tespitinde fayda ve zararından bahsedilmekle birlikte daha çok hududullah'a riayet bağlamında helal ve haram bilinci üzerinde durulduğunu tespit ettik.

4.1.2. Çağdaş Dönem Tefsir Kaynaklarında Fayda-Zarar İlkeleri

Kur'an 1400 yıl öncesinde nazil olmuş olsa da onun günlük hayata dair uygulamaları her asırda tazeliğinin korumuştur. Her asırda asrın ihtiyaçları ve getirdiği yenilikler doğrultusunda müfessirlerce tekrar yorumlanmıştır. Çünkü müfessir günlük hayatta karşılaşılan sorunlara Kur'an'dan cevap veren kişidir. "Müslümanların ortaya atmak ve savunmak istedikleri herhangi bir görüşün Kur'ân tefsiri şekline büründüğünü söylemek tamamıyla doğrudur."⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, 1/415.

⁴⁵⁵ Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, 2/253-254.

⁴⁵⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, 1/521.

⁴⁵⁷ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (İstanbul: Selçuk Yayınları, 2006), 57.

Çağdaş dönemde hayatın hızla değişmesi beraberinde Kur'an'ı yorumlamadaki bakış açısında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. “Yaşanan hadiseler ve hatta bölgesel sorunlar tabii olarak Kur'an'a yönelik biçimini ve Kur'an'ı tefsir etme anlayışını da etkilemiştir.”⁴⁵⁸

Son yüzyılda küresel manada değişimlerin ve kırılmaların yaşanması, hayatın her alanını etkilediği gibi dinî sahalara, dolayısıyla tefsir sahasına da etkide bulunmuştur.⁴⁵⁹ Bunun bir sonucu olarak, bir kısım çağdaş müfessirler hadislere olumsuz veya tenkitçi bir yaklaşım sergilerken, bir kısmı geleneği muhafaza etmiştir. Bununla birlikte çağdaş dönem müfessirlerinin, Müslümanların güncel olaylarını dini açıdan doğru bir şekilde yorumlamalarını sağlayacak ilmi çalışmalarını da göz ardı etmememiz gerekir.

İncelediğimiz çağdaş tefsirlerde, helal ve haram konusunun fayda-zarar ilkeleri açısından klasik kaynaklardaki bakış açısının genel olarak muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte güncel meselelere de temas edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan “Kur'an Yolu” isimli tefsirde A'raf Suresi 157. ayetin tefsirinde peygamberin temiz olanları helal, habis olanları haram kılması ile ilgili olarak; “üzerlerindeki ağırlığı kaldırıp zincirlerini çözmesi yani önceki şeriatlerin onları cezalandırmak üzere koyduğu ağır hükümleri kaldırması veya hafifletmesi”⁴⁶⁰ olarak tefsir etmektedir. Bu bağlamda içki ile ilgili olarak olarak; Bayraktar Bayraklı da “Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri” adlı eserinde, Bakara Suresi 219. ayetini tefsir ederken; “*hamr*” kelimesinin anlamının genişlediğini kokain, eroin ve esrar gibi birçok zararlı maddelerin de bu ayetin kapsamına girdiğini belirtmekte, hamr kelimesi tüm alkollü içkilerle birlikte, uyuşturucu maddelerinin tamamını kapsadığını belirtmektedir.⁴⁶¹ Müfessir ayeti tefsir ederken içkinin zararlarını geniş bir biçimde izah etmekte ayrıca ayette “*ve insanlar için bazı faydalar vardır.*” lafzını açıklarken; alkolden tıp ve eczacılıkta faydalandığını ancak bu içki içilmesi için bir meşruiyet olmayacağını vurgulamaktadır. Bayraklı, Allah içkinin günah olup olmadığına dair fetva verirken fayda ve zararı dikkate alma metodunu öğrettiğini bildirmektedir.⁴⁶² Tetkik ettiğimiz eserlerden içkinin faydalarını yorumlayan

⁴⁵⁸ Hikmet Koçyiğit, “Çağdaş Dönemde Müfessirin Halka Ulaşma Çabalarının Tefsire Etkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 49.

⁴⁵⁹ Koçyiğit, “Çağdaş Dönemde Müfessirin Halka Ulaşma Çabaları”, 67.

⁴⁶⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/604.

⁴⁶¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 6/85.

⁴⁶² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 6/94.

müfessirler arasında sadece bu tefsirde, farklı bir akış açısı ile ve güncel meselelerle yorumlandığını gördük.

Kasimi'ye (ö. 1332/1914) göre Bakara Suresi 219. ayeti içki hakkında inmiş ilk ayettir. Daha sonra Nisâ suresi 43. ayeti ve son olarak da Mâide suresi 3. ayeti nazil olmuştur.⁴⁶³ Kasimi Mehasinu't-te'vil'inde içkinin haram kılınma hikmetlerinden önce nuzül sebebini ve “*hamr*” kelimesi ve türevlerini açıklamıştır. Daha sonra haram kılınma hikmetlerinden bahisle zararlarına vurgu yapmıştır. “*Ve insanlar için bazı faydalar vardır.*” ayeti ile ilgili olarak da faydalarından kasıt; lezzeti, insanı neşelendirmesi, ticaretini yaparak mal kazanma gibi dünyevî faydalar olduğunu söylemiştir. Süleyman Ateş ise “Ayette geçen *ism* (günah), içki içip sarhoş olduktan sonra görülen sövmeler, kavgalar, öldürmelerdir. *Menafi'* (yararlar) ise ticaret ve lezzet olabilir. Çünkü tâcirler içkiyi Şam'dan hicaza getirip satarlar ve büyük para kazanırlardı.” demektedir.⁴⁶⁴

Kasimi'ye göre, öncelikle günahın “büyük” olarak nitelenmesi faydalarını zikretmenin sonraya bırakılması, zararının faydasından daha baskın olduğuna delalet etmektedir. Yani içkinin ortaya çıkardığı kötülükler, faydasından daha büyüktür. Bu şu anlama gelmektedir: akıl ve dinle alakalı oldukları için zararı faydasına denk değildir. Bu ayet içkinin mutlak haram kılınması için bir hazırlık sadedinde olup haramlığını açıkça ifade etmeden, üstü kapalı bir şekilde dile getirmektedir. Kasimi içki ve kumarın haram kılınmasının asıl sebebini, bedene, akla ve ruha olumsuz etkilerinin olması olarak göstermekte ve tıp ilminin verileri ile sözünü destekleyerek ve genel olarak bizim de zikrettiğimiz zararlara ile ilgili 16 maddede içkinin zararlarını saymaktadır.⁴⁶⁵

Kasimi, Bakara suresi 173. ayette zikredilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen şeylerin ayrı ayrı zararından bahsetmiştir. Kişinin meyte veya kan gibi murdar şeyleri yemesinin, kişi ile Allah arasındaki muhabbeti kesintiye uğratacağına işaret etmiştir. Çünkü İnsanın ruhu ve kalbi, murdar şeyler yemesi halinde katılaşır. Bunun sonucunda Allah ile olan muhabbeti kesilir. İnsanın bedeni gıdalandığı şeyin nefsanîyetinden etkilenir. Domuzda da yerilmeyi hak eden çeşitli vasıflar yer aldığından kötü ahlâka sebebiyet vermemesi için haram kılınmıştır. Tabipler tarafından yapılan deneylerle, domuz etinin önceden bilinen zararları dışında yeni birçok zararları da keşfedilmiştir. Zararları arasında

⁴⁶³ Kasimi, *Meḥâsinü't-te'vil*, 2/109.

⁴⁶⁴ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/229.

⁴⁶⁵ Kasimi, *Meḥâsinü't-te'vil*, 2/112-113.

pek çok rahatsızlığa sebep olan kurtçuğun üremesine sebep olmasıdır. Ayrıca aşırı yeme, yemeden kesilme, baş ağrısı, baygınlık, baş dönmesi, akıl tutulması, sara nöbetleri, nörolojik bozukluklar ve hastanın ölümüne sebep olabilen helezoni kıl kurdu hastalığı vb. birçok hastalığı ayrı ayrı zikretmektedir.

Kasimi, haramların zararlarına geniş olarak değinmekle birlikte, İslam'ın amacının yalnızca bedenin ihtiyaçlarını helal yoldan temin etmek olmadığını aslında bedeni gıdaların insanın karakterine de sirayet ederek ruhunu etkilediğini söylemektedir. İçkinin veya Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın haram olmasının insanın imanı ve ahireti ile alakalı olduğuna vurgu yapmaktadır. Kasimi kişinin dünya veya ahiretine zararlı olanın haramlığına açık bir şekilde veya ima yoluyla dikkat çekmektedir. Kasimi'nin helal ve haram ile ilgili ayetlerin tefsirinde fayda ve zarar kriterinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ İbn Âşûr (ö. 1973) Bakara Suresi 173. Ayetin tefsirinde; domuzun kesin olarak haram kılındığına değindikten sonra su domuzunun haram sayılamayacağını, su domuzunun bizim bildiğimiz manadaki domuz ile aynı olmadığını yunusgillerden bir balık olan bu canlıya Arapça'da su domuzu denilmesinin domuzla bir alakası olmadığını sadece bir isim olduğunu ifade etmektedir. Fakihler ve bazı müfessirlerin bu hayvanı bir domuz türü olarak düşünmelerini de yadırgar.⁴⁶⁷

Bakara suresi 173. ayette haram olduğu zikredilen hayvansal gıdalarla ilgili olarak İzzet Derveze (ö.1984) et-Tefsiru'l-Hadis isimli tefsirinde; ayette Allah'ın yeryüzünde temiz olan her şeyi insanlara helal kıldığını vurgulayarak Allah, kullarının bunlardan gıdalanmasını istemektedir demiştir. Haddi aşmamaları, şeytanın adımlarına ve vesveselerine uyulmaması emredilmektedir. Çünkü şeytan kötü, zararlı ve pis şeyleri telkin eder. Allah müminlerden kendilerine rızık olarak verilen temiz ve helal olan yiyecekleri tüketmelerini, verdiği nimetler için kendisine şükretmelerini istemektedir. O'nun belirlediği hudutları gözetmelerini emrederek bunun bir Müslümandaki imanın ve Allah'a itaatinin belirtisi olduğunu belirtmektedir.

Derveze, Bakara suresi 172. ve 173. ayetlerin tefsirinde müminler için bir değerlendirme yapıldığını, uymaları gereken sınırların belirlendiğini, benzer ayetlerin En'am ve Nahl surelerinde de yer aldığını söylemektedir. En'am 134 ve 135. ayetlerde kafirler ile

⁴⁶⁶ Kasimi, *Meḥâsinü't-te'vîl*, 1/476-477.

⁴⁶⁷ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir et-Tunusi, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984), 2/119.

Hz. Peygamber arasında bir tartışmadan bahsedilmekte, Nahl suresi 112-117. ayetlerinde ise müminlere hitapla bir bilgiye dayanmadan, şu helaldir, şu haramdır dememeleri emrediliyor demektedir.⁴⁶⁸

Günümüzde bazı içeceklerin haram olup olmadığı gündeme getirildiği gibi Hz. Peygamber döneminde bizzat Peygambere içkinin haramlığı soruluyordu. Çünkü içki arap toplumunun yaygın alışkanlıklarındandı. “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem insanlar için yararlar vardır.*”⁴⁶⁹ ayeti hakkında ise içki ve kumarın hükmü sorulmuştur. Buna şu cevabın verilmesi istenmiştir: Bu ikisinde büyük günahlar vardır. Aynı zamanda insanlara bazı yararları da vardır. Ancak günahları yararlarından daha büyüktür. Vahidî bu ayetin nüzul sebebi ile alakalı olarak, içkinin zararının farkında olan ve bundan rahatsız olan Hz. Ömer (ö. 23/644), Muaz b. Cebel (ö. 17/638) ve sahabeden bazı diğer kimselerin içki ile ilgili hüküm sorduğu ve daha sonra içki ile alakalı ayetlerin nazil olduğunu zikretmektedir.⁴⁷⁰ Ayetin sorulu cevaplı ifade tarzının, içki alışkanlığının Arap toplumunda yaygın olduğunu göstermektedir. Ayeti kerimede yer alan içki ve kumara ilişkin bu soru-cevap, konuyla ilgili bir ilk adımdır.⁴⁷¹ Derveze, Maide suresi 100. ayette haramın insanlara güzel gözükse de albenisi de bulunsa helal gibi olmayacağını söylemektedir. Aynı şekilde helal de haram gibi olmayacaktır.⁴⁷²

Nahl 116. ayette Müslümanların, hakkında helal veya haram hüküm verilmiş olan şeyler hakkında pervasızca konuşmalarının, hiçbir mesnedi olmayan sözleri de Allah’a nispet etmelerinin haram olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çünkü bu davranış Allah’a iftiradır. Allah’ın geniş kıldığı helal dairesini daraltmak, akıl ve eşyanın tabiatına uygun olan Allah’ın hikmetini iptal etmektir. Aynı şekilde mesnetsiz ifadeleri Peygamber’e nispet etmek de caiz değildir.⁴⁷³

Reşîd Rıza (ö. 1354/1935) Tefsiru’l-Menar’da; Muhammed Abduh’un (ö. 1323/1905), Allah (c.c.) “*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin.*”⁴⁷⁴ buyurarak yeryüzündeki tüm nimetlerin helal ve temiz şartıyla mubah kıldığını ve

⁴⁶⁸ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis* (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l Arabi, h.1383), 6/278-281.

⁴⁶⁹ el-Bakara 2/219.

⁴⁷⁰ Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 208.

⁴⁷¹ Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, 6/388-391.

⁴⁷² Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, 9/236.

⁴⁷³ Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, 5/196.

⁴⁷⁴ Bakara 2/172

mubah kelimesinin ayette gereklilik ifade ettiğini söylemektedir. “*Et-Tayyibât*” kelimesinin manası da helâl olarak elde edilen maldır demektir. Allah, bu ümmeti helal ve haram noktasında bedene ve ruha hakkını vererek mutedil bir ümmet kılmış ve bu ümmete iyilik etmiştir. Allah zararlı olanları da haram kılmıştır. Ayetteki “*leş*” tabiri sağlıklı mizaca sahip kişilerce pis kabul edilir ve birçok zararı dolayısıyla haram kılınmıştır. Çünkü leş olan hayvan bir hastalık dolayısıyla ölmüş olabilir ve hastalığın zararından emin olunamaz. Çünkü hastalık bazen bulaşıcı olabilir. Hayvanın ani ölmesiyle zararlı mikroplar hayvanın leşinde kalır. Şüphesiz akan kan da temiz değil, pistir. Meyte gibi zararlıdır. Domuzun eti de pistir ve zararlıdır. Domuz, pislikler ve necis şeylerle beslenmektedir. El-Menar’da da birçok müfessir gibi domuz tenyasına dikkat çekilerek⁴⁷⁵ zararından bahsedilmekte ve domuz etinin, iffet ve kıskançlık üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu dile getirilmektedir. “*Allah'tan başkası adına kesilen...*” hayvanın haram kılınmasındaki hikmetin tevhid inancını koruma olduğu, zaruret halinde haram kılınan şeylerden yeme ruhsatını da fayda-zarar ilkesine göre, kendi canını ölüm tehlikesine maruz bırakmak; leş, kan veya domuz etini yemekten daha fazla zararlıdır demektir.⁴⁷⁶

İçkinin haram kılınması ile ilgili olarak Bakara suresi 219. ayetin tefsirinde içkinin maddi birçok zararından bahsederek bu ayetin içkinin haram kılınmasına bir delil olduğunu ancak Allah Resulünün bu ayetin nazil olmasıyla içkiyi terk etmeleri konusunda Müslümanlara ısrarının olmadığını zikreder. Ayrıca içki ve kumarın ahiret ile ilgili zararlarına da ayrıntılı olarak değinmektedir. Reşîd Rıza, içkinin haram kılınmasındaki hikmetin içkinin zararlı olması olduğuna vurgu yapar. Ayrıca İslam’ın ruh-beden dengesini bozacak ve ahlaki olarak onu etkileyecek şeylerin haram kılındığını söylemektedir. Reşîd Rıza içkinin kesin olarak yasaklandığı Maide Suresi 90. ayetinin hangi tereddüt karşısında indiğinin dikkate alınarak yorumlanması gerektiğini söylemektedir. Birçok sahâbî içki ile ilgili daha önce nazil olan ayetlerden içkinin yasaklandığını anlayıp terkedenler olduğu gibi müsaadenin devam ettiği kanaatini taşıyıp içki içmeye devam edenlerinden olduğu ama bu ayet ile içki kesin olarak haram kılınmıştır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Reşîd Rızâ, *Tefsirü 'l-menar*, 2/270.

⁴⁷⁶ Reşîd Rızâ, *Tefsirü 'l-menar*, 2/79-81.

⁴⁷⁷ Reşîd Rızâ, *Tefsirü 'l-menar*, 8/72.

İçkinin ferdi ve toplumsal birçok zararı bulunduğu, ayrıca halkın ahlakını da ifsat etme ihtimali yüksek olduğuna değinilerek, El-Menar'da içki ve kumarın zararlarından 12 sayfada genişçe bahsedildiğini görüyoruz.⁴⁷⁸

Vehbe ez-Zuhayli (ö. 2015) ise İslam'ın dengeli bir ümmet meydana getirdiğinden bahisle, Allah'ın temiz ve helal beslenmeyi emrettiği ayetlerle insanın bedeninin beslendiğini, şükrederek de ruhunun beslendiğini söylemektedir.⁴⁷⁹ Bu konum bahîre, sâibe ve bunlara benzer birtakım şeyleri kendilerine haram kılmakta olan, leş ve kan gibi haram olanları da helal kabul eden müşriklerin, bir de ruhbanlık ilkesi gereği, ruhlarına azap eden ve onu bütün zevk veren helal şeylerden mahrum bırakıp bedenini ve bedeninin ihtiyaçlarını hakir gören Hristiyanların konumundan farklıdır.⁴⁸⁰ Ez-Zuhayli haram kılınanları sayarak zararlarından bahsetmektedir. Haram kılınanların zararlarından bahisle:

1- Meyte: Kendiliğinden ölen bir hayvanın ölüm sebebi ne olursa olsun kan içerisinde kaldığından insanın zarar görme ihtimali oldukça yüksektir. Ayrıca eti hemen bozulur ve çoğunlukla birçok hastalık barındırır. Bu sebeple leş (meyte) pisliği ve zararları sebebiyle haram kılınmıştır.

2- Akıtılmış kan: Kanın yasak olması, zararlı olduğundan ve selim fıtrat sahibi olanların bundan tiksinsmesindendir. Bu bakımdan akıtılmış kan, pisliği ve zararı dolayısıyla haramdır. Ayrıca kan üzerinde yapılan tahliller sonucu yapılan tespitlere göre, kan büyük miktarda idrar asidi (ürikasid) ihtivâ etmektedir. Bu da gıda olarak kullanıldığında, sıhhate zarar veren zehirli bir maddedir.

3- Domuz eti: Domuz eti de zararlıdır. İnsana tiksinti verir. Çünkü domuz pis bir hayvandır, genellikle pislik ve necaset ile beslenir. Ayrıca oldukça öldürücü mikroplar ve vücudunun kas hücrelerinde bulunan tek hücreli helezoni kurtçuklarının yumurtaları gibi zararlı unsurlar da taşımaktadır. Son derece bayağı bir karakteri de vardır. Ayrıca dişisini de kıskanmaz ve tembel bir hayvandır. Domuz eti ile beslenen birinin domuzun karakteristik özelliklerinden etkilenme tehlikesi de olabilir.

4- Keserken Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvan putperestlik işi olması, Allah'a ortak koşulması ve Allah'tan başkasına güvenmek anlamına gelmesi gibi sebeplerle

⁴⁷⁸ Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 2/259/270.

⁴⁷⁹ Vehbe ez-Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir* (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1991), 2/74.

⁴⁸⁰ Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, 2/75.

haram kılınmıştır. Allah'tan başkası adına kesilen hayvan, İslam'ın tevhid ilkesini korumak ve Allah'ı yüceltmek kastıyla haram kılınmıştır.⁴⁸¹ Ancak açlık dolayısıyla ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalan kişinin bu haram olanlardan yemesinde bir mahzur yoktur zira ölüm tehlikesi, domuzu, meyteyi veya kanı yemenin zararından daha büyüktür.⁴⁸²

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Kur'an Yolu isimli tefsirde içki ile ilgili olarak; İnsanların içki ve kumar alışkanlıklarının çok eski tarihlere kadar gittiği belirtilmekte ve mevcut bulunan Tevrat ve İncil'de içkinin yasaklandığına dair bilgi bulunmadığına değinilmektedir.⁴⁸³ İslam'ın tedrici metodu ile araplar arasındaki zararlı alışkanlıklar arasında en yaygını olan içki bağımlılığı, tarihte görülmemiş bir başarı ile sona erdirilmiştir. Mesela 1929 yılında Amerika'da devlet eliyle içki bağımlılığı kontrol altına alınmaya çalışılmış, yüksek meblağlar ödenmesine, ağır cezalar verilmesine rağmen başarı sağlanamamıştır.⁴⁸⁴ Bu durum Kur'an'ın insanları İslam'a davet metodunun başarısının bir delilidir.

Çağdaş dönem tefsirlerden incelediğimiz tefsir kaynaklarında genel olarak haram kılınan yiyecek ve içeceklerin zararlı olduğu veya zararının faydasına galip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca helal ve temiz olan, selim karakter sahibi olan insanlar tarafından iğrenç kabul edilmeyen faydalı yiyeceklerden beslenilmesi, helal ve haram çizgisine dikkat edilmesi vurgulanmaktadır. Maide suresinin *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez."*⁴⁸⁵ ayetinde de açıkça belirtildiği gibi Allah'ın helal kıldığına haram kılınması haddi aşmak olarak nitelenmektedir. Hatta Tahrim suresinde her ne kadar yiyeceklerle ilgili olmasa da Allah Rasulünün, Allah'ın helal kıldığı şeyi kendine haram kılması sebebiyle tenkid edilerek Allah'ın helal kıldığı şeyi eşleri için niçin haram kıldığı sorulmakta, Allah'ın rahmet ve merhameti hususunda kalbi tatmin edilmektedir.⁴⁸⁶ Allah'ın haram kılma yetkisi O'nun tek bir ilah olması meselesi ile ilgili bir meseledir. Bir ilah olarak Allah (c.c.) insanı yaratan, yaşatan ve ona rızık verendir. Verdiği rızık elbette ki dilediği

⁴⁸¹ Ez-Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, 2/78-79.

⁴⁸² Ez-Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, 2/80.

⁴⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/345.

⁴⁸⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/336-337.

⁴⁸⁵ el-Maide 5/87.

⁴⁸⁶ Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, 8/529.

kısmını helal, dilediği kısmını haram kılma hakkına sahip olan da yalnız Allah'tır. O halde O'nun helal kıldığını haram, haram kıldığını helal saymak haddi aşmaktır.⁴⁸⁷

Kur'an'da faydalı şeylerin helal kılındığına, zararlı veya zararı yararından daha baskın olan şeylerin ise haram kılınmış olduğuna dair ayetleri klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarında incelemeye gayret ettik. İncelememiz neticesinde, Kur'an'da helal ve haramın tesis edilmesinde fayda-zarar kriterinin etken olduğunu, ayrıca mükellef açısından nasslarda belirtilen hükümlerde helal ve haram sınırına riayet etmenin, fayda ve zarar kriterinin ötesinde, kulluk imtihanının bir parçasını oluşturduğunu tespit ettik.⁴⁸⁸

4.2. Helal ve Haramların Tespitinde Hadislere Göre Fayda-Zarar İlkeleri

Buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'an'da haramların sınırı çok dar tutularak meyte, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar ve sarhoşluk veren içkinin haram kılındığından bahsettik. Bunun dışında kalan yiyeceklerden hangilerinin helal, hangilerinin haram olduğunu nasıl anlayacağız?

İkinci bölümde de açıkladığımız gibi helal ve haram kılma yetkisi ayet⁴⁸⁹ ve hadisler⁴⁹⁰ ışığında Allah'a ait olduğunu anlıyoruz.⁴⁹¹ Ancak vahyin ilk muhatabı, dini bir meseleden bahsederken Allah'ın ayetlerine muhalif herhangi bir söz söylemesi mümkün olmayan⁴⁹², Allah'ın elçisi olan Hz. Peygamberin de özellikle Kur'an'da bahsedilmeyen şeyler ile ilgili helal ve haramı belirlemede yetkili olduğu yine bizzat Allah tarafından bildirilmektedir. “...(*O Peygamber*) Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar...”⁴⁹³

Hz. Peygamber, sağlığında dinin kurucusu olarak yasama, yürütme ve aynı zamanda yargı merciindeydi. Bu görevi esnasındaki temel prensibinin, Allah'tan kendisine gelen vahiyleri insanlara ulaştırmak ve insanların faydasını gözetken konularda hüküm vermek olduğunu anlıyoruz. O hükmünü açıklarken genellikle gerekçelerini de ortaya koyar ve gözetilen faydaları açıklardı. Bu üslup Hz. Peygamberin hüküm verirken fayda düşüncesini

⁴⁸⁷ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 7/969.

⁴⁸⁸ Okur, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram”, 9.

⁴⁸⁹ el-Maide 5/87; el-En'am 6/138; el-A'raf 7/32; Yunus 10/59; en-Nahl 16/116; İsrâ 17/22; el-Hacc 22/30.

⁴⁹⁰ Tirmizî, "Libas", 6; İbn-i Mace, "Etime", 60.

⁴⁹¹ İbnu'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/166.

⁴⁹² en-Necm 53/3.

⁴⁹³ el-A'raf 7/157.

gözettiğinin bir göstergesi, asıl amacının da faydayı elde edip ümmetini zarardan sakındırmak olduğunun bir işaretidir.⁴⁹⁴ Bu itibarla helal ve haram konusundaki hadisleri zikrederek fayda-zarar kriteri açısından değerlendirmeye çalışacağız.

İçki yukarıda da bahsedildiği üzere kademeli olarak Kur'an'da haram kılınmıştır. Ancak Kur'an'da içki, “*hamr*” kelimesi ile zikredilmektedir. Hz. Peygamber İçkinin zararlı olduğunu “İçki, bütün murdarlıkların, kötülüklerin anasıdır.”⁴⁹⁵ hadisi ile bildirerek haram kılınmasının hikmetini de anlatmıştır. “*Hamr*” kelimesinin tüm sarhoşluk veren içkileri mi kapsadığı yoksa sadece üzüm ve hurmanın mayalandırması ile elde edilen sarhoşluk veren şarabı mı kapsadığı konusunu Hz. Peygamber hadisi şeriflerde zikretmiştir. “Her sarhoşluk veren şey *hamr*dir ve her *hamr* da haramdır.” hadisi ile hamrın, sadece üzüm ve hurmadan ibaret olmadığını belirtmiştir ki o zaman hamr bu ikisinden elde edilen şaraba deniyordu.⁴⁹⁶ “Sarhoşluk veren her içecek haramdır.”⁴⁹⁷ diyerek bu konuda bir ölçü getirmiştir. İçeceğin nev’inden ziyade özelliğine vurgu yapmıştır. Bugün aynı şekilde üretilen çeşitli içeceklerden sarhoşluk veren her tür içecek bu kapsama girmektedir. Sarhoşluk veren her şey haramdır ve sarhoş olmayacak derecede içki tüketmenin de “Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır.”⁴⁹⁸ hadisi ile haram olduğunu belirtmiş ve miktar konusundaki kafalardaki şüpheleri gidermiştir. “Allah içkiye, onu dağıtana, içene, üzümünü sıkana, kendisi için sıkıtırana, taşıyana, kendisi için taşınana, satana, satın alana ve parasını yiyene lanet etsin.”⁴⁹⁹ hadisi ile de mâsiyete sebep olmak ve mâsiyette yardımlaşmak yasaklanmaktadır.

Hz. Peygamber, serbest bırakmada ve yasaklamada faydayı gözetirdi. Zararlı olan bir şeyi yasaklar, yasakladığı şeyde bir fayda hasıl olduğunda o yasağı kaldırırdı. Hz. Peygamber’in bu örnek tavrı, sahabe ve sonraki dönem Müslümanlarda, “İslâm’ın amacı faydanın, faydanın sonucunun da Allah’ın rızası olduğu genel kanaatini yerleştirmiştir. Bir nevi içtihat da nassın olmadığı yerde faydalıya ulaşma gayreti olarak kabul edilmiştir.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda*, 16.

⁴⁹⁵ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaud vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), “Eşribe”, 5/443 (h.no.4610).

⁴⁹⁶ Nejla Hacıoğlu, “Sahâbe Söz ve Uygulamalarının Hadislerin Anlaşılmasındaki Yerine Dair Hanefilerin Yaklaşımı Hakkında Bir Değerlendirme -Sarhoş Edici İçeceklerle İlgili Rivayetler Bağlamında Tahâvî Örneği-”, *Kalemname* 4/7 (2019), 20.

⁴⁹⁷ Buhârî, “Eşribe”, 4; Nesai, , “Eşribe”, 23; Tirmizî, “Eşribe”, 2,3; Ebu Dâvûd, , “Eşribe”, 5.

⁴⁹⁸ Ebu Dâvûd, “Eşribe”, 5; Tirmizî, “Eşribe”, 26.

⁴⁹⁹ Tirmizî, “Büyu”, 58.

⁵⁰⁰ Ünsal, *İslam Hukukunda Fayda*, 16.

H. Cabir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; "Mekke'nin fethedildiği yıl H. Peygamber'i (s.a.v.) Mekke'de işittim, şöyle buyuruyordu: "Allah içki, ölmüş hayvan, domuz ve putun alım-satımını yasakladı." Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Resulü "ölmüş hayvanların iç yağı hakkında ne buyurursunuz, zira onunla gemiler yağlanır, derilere sürülür, kandiller aydınlatılır" dendi. Cevaben: "O haramdır" buyurdu ve ilave etti: "Allah Yahudilerin canını alsın. Allah onlara ölmüş hayvanların iç yağını haram kıldığı vakit bu yağı erittiler, sonra satıp parasını yediler."⁵⁰¹ Bu hadis meytenin haram kılınmasına ilaveten onun yağının kullanılmasının da haram olduğunu belirtmektedir. Ancak H. Peygamber fayda unsurunu gözeterek, ölü ele geçirilmiş bir hayvanın yani meytenin, etinin ve yağının haram olmasına karşı derisinden faydalanılabileceğini ifade etmiştir.⁵⁰² H. Peygamberin, Kur'an'da haram kılınan şeyleri ayrıntılı olarak açıkladığını, haramlığı üzerine hüküm bulunmayan konularda ise fayda-zarar ilkelerini gözeterek hüküm verdiğini görüyoruz.

4.3. Kur'an'da Bahsedilmeyen Gıdalarda Fayda Zarar İlkeleri

Allah Kur'an'da "O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır."⁵⁰³ buyurmuş ve yarattıklarının; "Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir."⁵⁰⁴ ayetiyle bunların insanın emrine verildiğini zikretmiştir. Allah (c.c.) bu bağlamda yeryüzünde çeşitli hayvanları yaratmış, insanlar da hayatlarını idame ettirmelerine yardımcı olması için bu hayvanlardan gıda, giyim, binek ve süs eşyası gibi çeşitli şekillerde faydalanmıştır.⁵⁰⁵ Özellikle gıda olarak faydalanılan bu hayvanlardan hangilerinin helal, hangilerinin haram kılındığı da ana ilkeleri ile Kur'an'da açıklanmıştır. Ancak Kur'an'da helal dairesinin çok geniş, haram kılınan hayvanların ise çok sınırlı sayıda olduğunu görüyoruz. H. Peygamber (s.a.v.) de Kur'an'da bahsedilmeyen konularda helal ve haram ürünlerin çerçevesini söz ve uygulamalarıyla genişletmiştir. Örnek olarak, Ebu Sa'lebe el-Huseni (r.a.) (ö. 75/694-95) rivayetle: "Resulullah (a.s.) vahşi hayvanlardan kesici diş (köpek dişi) taşıyanların hepsini yasakladı." demiştir. İbn Abbas'tan (r.a.) (ö. 68/687-88) gelen rivayette de şu ilave yapılmıştır; "Her bir pençe sahibi kuşu da..."

⁵⁰¹ Buhârî, "Buyu", 111; Ebu Dâvûd, "Buyu", 66; Tirmizî, "Buyu", 93; İbn-i Mace, "Ticaret", 11; Müslim, "Musakat", 71.

⁵⁰² Buhârî, "Zekat", 61; Ebu Dâvûd, "Libas", 38.

⁵⁰³ el-Bakara 2/29.

⁵⁰⁴ el-Casiye 45/13.

⁵⁰⁵ Yolcu, "Kur'an'da Hayvanların Zikredilmesi, Hikmetleri ve Faydaları", 235.

⁵⁰⁶ buradan da anlıyoruz ki; bir önceki başlıkta da zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamber helal veya haram hükmünü açıklarken fayda ve zarar ilkelerine göre hareket etmiş, temiz ve faydalı olanı helal, necis, zararlı ve iğrenç olanları ise haram kılmıştır. Fıkhi mezhepler de genel olarak bu prensibe göre hareket etmişlerdir. Mesela Hanefi mezhebinde bir hayvanın helal olma ölçüsünde ilk kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple ayetlerde en'âm diye tabir edilen, içerisinde kurbanlık hayvanların (behime) da yer aldığı keçi, koyun, sığır, manda ve deve gibi ehil hayvanlar helâldir. Helâllik ölçüsünde en önemli husus "tayyibât"tır. Yani temiz, güzel, faydalı olan hayvanlar helâldir. Haramlık ölçüsü de "habâis"tir. Yani, pis, tiksindirici, iğrenç, kötü ve zararlı hayvanlar haramdır. İkinci kaynak ise sünnettir. Hadislerde Kur'an'da haram olduğuna dair hüküm bulunmayan yırtıcı hayvanların ve yırtıcı kuşların⁵⁰⁷ ehil eşek⁵⁰⁸ gibi hayvanların etlerinin yenmeyeceği belirtmiştir.⁵⁰⁹ Ayrıca at,⁵¹⁰ keler (semender),⁵¹¹ çekirge, kirpi, sırtlan, yabani eşek vb. bazı hayvanların etlerinin yenilip yenilemeyeceğine dair hüküm ihtiva eden hadisler de rivayet edilmiştir. Bu konu İslam hukuku alanına girdiği için ayrıntıya girmeyeceğiz.

Sahabe Kur'an'da hakkında hüküm bildirilmeyen şeylerde Hz. Peygamberin söz ve davranışlarına göre hareket ederdi. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre O şöyle demiştir: "Cahiliye halkı bazı şeyleri yer, bazı şeyleri ise iğrendikleri için yemezlerdi. Allah (c.c) Peygamberini gönderdi, kitabını indirdi ve helali, haramı açıkladı. Onun haram kıldıkları haram, helal kıldıkları helâldir. Hakkında bir açıklama yapmadıklarında ise bir sorumluluk yoktur" deyip En'âm suresinin 145. ayetini okumuştur.⁵¹²

Gerek ayetlere ve gerekse hadislerle baktığımız zaman helâl ve haramların tespitinin en önemli gayesinin insanı maddî, manevî her türlü zarardan korumak, buna mukabil faydalı şeylere ulaştırmak olduğunu görüyoruz. Helal ve haram hükümlerin zikredildiği hadislerde Hz. Peygamberin A'raf suresindeki "*Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar.*"⁵¹³ ayetini ölçü aldığı anlaşılmaktadır. Yani Hz. Peygamber ve sonrasında

⁵⁰⁶ Buhârî, "Zebâih", 29; Tirmizî, "Et'ime", 1; Ebu Dâvûd, "Etime", 33; Nesai, "Sayd", 30,31; İbn-i Mace, "Sayd", 13.

⁵⁰⁷ Buhârî, "Zebaih", 29.

⁵⁰⁸ Buhârî, "Zebaih", 28.

⁵⁰⁹ Boran, *Hanefi Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri*, 100.

⁵¹⁰ Buhârî, "Zebaih", 27.

⁵¹¹ Müslim, "Sayd", 7.

⁵¹² Ebu Dâvûd, "Et'ime", 31.

⁵¹³ el-A'raf 7/157.

gelen ulemanın bu konuda hüküm belirtirken en önemli ilkenin fayda-zarar kriteri olduğunu görüyoruz.

4.4. Tefsir Literatürü Bağlamında Helal Gıdanın Önemi

İslam'da helal kılınan gıdalar temiz ve faydalı olduğundan, helal gıda ile beslenmek insanın hem dünya huzurunu hem ahiret kurtuluşunu sağlayacağından helal ve haramın belirlenmesinde hassasiyet göstermek gereklidir. Çünkü kişinin beslenmesi bedenini etkilediği kadar kişiliğini, dini hayatını ve dolayısıyla ibadetlerini de etkilemektedir.⁵¹⁴

Ebu Temimi'den (r.a.) (ö.661) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber “İnsanda ilk (çürüyüp) kokacak olan yeri karnıdır. Öyleyse, kim, karnına temiz olandan başka bir şey girdirmeyebilirse mutlaka buna yapsın”⁵¹⁵ tavsiyesinde bulundu. Hadiste karnın çürüyüp kokması olarak tabir edilmesi, ölümden sonra cesedin bozulmaya ilk başlayacak yerin mide ve bağırsak dolayısıyla karın bölgesi olduğuna atıfla, helal beslenmeye dikkat etmenin ahiret hesabını da kolaylaştıracağına vurgu yapılmaktadır.

4.4.1. Gıdalardaki Haramlık Sebebi

Bir gıdanın haram olması, hakkındaki bir nass illeti sebebiyle (kan, domuz, alkol vs.), boğazlama şekinden (Allah'tan başkası adına kesilmesi), üretiminden veya üretim sürecinden, hatta yenilip içilirken niyetin durumundan kaynaklanabilmektedir. İslami usullere göre hazırlanmış her şey temizdir ve helaldir. Helal olan madde bazı yanlış işleme yöntemlerinden dolayı helal olmaktan çıkabilir, şüpheli duruma, daha ilerisi harama dönüşebilir.⁵¹⁶ Bir şeyin helal ya da haramlığı ile ilgili bir delil bulunmadığı sürece tüketilmesi “*Eşyada aslolan ibahadır*” prensibi gereği helal olmaya devam edecektir.⁵¹⁷

Önceki bölümlerde helal ve haramlarının tespitindeki etkenler ile haram kılmanın amacı ve hikmetlerine değindiğimiz için burada ayrıntıya girmeyeceğiz. Kısaca helal beslenme ve helal gıdanın önemine değinerek çalışmamızı tamamlayacağız.

⁵¹⁴ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 38.

⁵¹⁵ Buhârî, "Ahkam", 9.

⁵¹⁶ Süleyman Kaleli, “Fıtrat ve Helal Talep”, *Helal Yaşam Tıbbi Dergisi* 1/2 (2019), 27.

⁵¹⁷ Nur Uddin, “Eti Haram Olan Hayvanları Tespit Problemi: Kur'an ve Sünnet Açısından Bir Değerlendirme”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2021), 32.

4.4.2. Helal Beslenme

Bir insanın elbette beslenmeye ihtiyacı vardır. Ancak Müslüman bir kimse, manevi hayatını inşa edebilmesi için beslenme ihtiyacını giderirken helal ve haram çizgisine dikkat etmelidir. ⁵¹⁸ Allah (c.c.), bütün peygamberlerine⁵¹⁹ ve müminlere⁵²⁰ helal ve temiz şeylerle beslenmeyi ve peşinden sâlih amel yapmayı emretmiştir. *“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah’a şükredin.”*⁵²¹ Bu ayetler, bahsettiğimiz beslenme ile ibadet ilişkisini güzel bir biçimde izah etmektedir. İbadetlerin ve duaların Allah katında kabul edilmesinde dahi helâl lokma yeme ile alakası vardır. Hz. Peygamber başka bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Bir kimse (Hak yolunda) uzun sefere çıkar, saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir hâlde ellerini semâya uzatarak: Yâ Rabbî, yâ Rabbî! diye duâ eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram (hâsılı) kendisi haramla beslenmiş olursa, böyle bir kimsenin duası nasıl kabul edilir?”⁵²² Gazzâlî *“İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn”* adlı meşhur eserinde, yenecek gıdanın helal olanlardan olması ve bir kişi yemek hazırlamadan önce onun helal olup olmadığına, helalden kazanılıp kazanılmadığına dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵²³ Takvadan daha ileri bir derece olan vera’ sahibi olmak için haramdan ve haram beslenmekten kaçınılmalıdır.⁵²⁴

Bir Müslümanın helâl gıda ile beslenmesi önemli bir konu olunca, yiyip içtiklerinin helâl olup olmadığını araştırma sorumluluğu ve bilme hakkı vardır. Küresel bir köy haline gelen dünyada, gıda maddelerinin bir ülkeden başka bir ülkeye nakli ve ticareti kolaylaşmış ve çoğalmıştır. Dolayısıyla Müslüman ülkeler, birçok gayrimüslim ülkeyle çeşitli ticaretler ve gıda ihracatları yapmaktadır. Bu ticaret işlemlerinde helal gıda bilinci ekonomik kaygıların gölgesinde kalabilmektedir. Bu sebeple hayatın her alanında olduğu gibi, bir Müslüman özellikle gıda alanında da helal-haram sınırlarına riayet etmeli, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerine helal lokma yedirme derdi taşınmalıdır. Helal beslenme şahsiyetli bir Müslüman kimliğinin olmazsa olmaz şartıdır. Gıdalar hususundaki helal-haram çerçevesine riayet ederken, nasslar tarafından konulan sınırlar ile içtihadla ulaşılan yargılar

⁵¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/329.

⁵¹⁹ el-Mü’minun 23/51.

⁵²⁰ el-Bakara 2/172.

⁵²¹ el-Bakara 2/172.

⁵²² Müslim, "Zekat", 19; Tirmizî, "Tefsir", 3.

⁵²³ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/3.

⁵²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/124.

arasındaki önceliğe dikkat edilmelidir.⁵²⁵ Helali almalı, haram ve şüphesi olandan uzak durmalıdır. Bir hadisinde Hz. Peygamber; “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.”⁵²⁶ buyurmuştur. Peygamberimizin veciz ifadesinden, şüpheli şeyi terk etmenin evlâ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca başka bir hadiste haram ve helalin belli olduğu, ikisinin arasında şüpheli şeylerin bulunduğu bildirilmektedir.⁵²⁷ Allah Teâlâ, tüm peygamberlere,⁵²⁸ tüm insanlara,⁵²⁹ ve bütün müminlere⁵³⁰ helal ve tayyibâttan yemeyi emretmiştir. Kur’an-ı Kerim’in: “*Temiz toprağın ürünü Rabbinin izni ile bereketli çıkar, pis/kirli toprağın ürünü ise kirli olur.*”⁵³¹ ayetinin tefsirinde özellikle sufi gelenekte kazancın helal ya da haram oluşunun insan davranışları üzerinde etkili olduğu ve helalden elde edilen gıdanın insanı iyiliğe, haramdan elde edilen gıdanın ise kötülüğe yönlendirdiği üzerinde durulur. Bedenler, gıdaların nemâsı ile geliştiği için cesedin gıdası ancak temiz gıdalardır. Aynı şekilde ruhun gıdası da dünyevi duygulardan uzaklaşma halinde yapılan taat ve ibadetlerdir. Bir kabın saf ve temiz olmasına göre içindeki manâ cevherleri parlak yani nurani olurlar. İnsanın yiyip içtiği gıdalardan elde ettiği enerji helal ise organları üzerinde o derece olumlu etkileri olur ve iyi sonuç yani salih amel ortaya çıkar.⁵³² Dolayısıyla temiz ve güzel topraklardan bereketli ürünler çıktığı gibi, helal ve temiz gıdadan da insan için dünya ve ahirette huzur ortaya çıkar. İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137/1725), toprağın temiz ve pis olarak ayette iki kısma ayrıldığı gibi mükelleflerin de şeriatın saçtığı nurlardan istifade edenler ve mahrum olanlar olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemektedir.⁵³³

Helal beslenme Kur’an’da Allah’ın bir emridir. Bu konuda tespit ettiğimiz altı ayet⁵³⁴ incelediğimizde helal ve temiz olanlardan beslenme, Allah’a şükür, helali haram kılmama ve şeytanın adımlarına tabi olmama emredilmektedir. Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Öyle bir devir gelecek ki, insanoğlu aldığı şeyin, helalden mi, haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacak. Böylelerinin hiçbir duası

⁵²⁵ Hilal Özkan, *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 76.

⁵²⁶ Tirmizî, “Kıyâmet”, 60.

⁵²⁷ Buhârî, “İmân”, 39; “Büyü”, 2; Müslim, “Müsâkât”, 107-108.

⁵²⁸ el-Mü’min 23/51.

⁵²⁹ el-Bakara 2/168.

⁵³⁰ el-Bakara 2/172; el-Maide 5/87-88.

⁵³¹ el-A’raf, 7/58.

⁵³² İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, çev. Ömer Çelik – Cafer Durmuş (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 6/218.

⁵³³ Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, 6/110-111.

⁵³⁴ el-Bakara 2/168,172; el-Maide 5/4,87,88; Nahl 6/114.

kabul edilmez.”⁵³⁵ Kişi helal beslenmeye riayet etmeyince haramlar, kişinin maneviyatını da olumsuz yönde etkileyecek, dua ve ibadetlerinin makbuliyetini engelleyecektir. Bu sebeple bir Müslümanın helal beslenmesi elzemdir. Hz. Peygamber’in “Helali aramak cihattır.”⁵³⁶ buyurması da konunun önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Toplumda Müslüman kimliğinin oluşması ve toplumun ihyası üzerine yazılan Gazzali’nin ihya adlı eserini incelediğimizde helal beslenme konusuna geniş yer verildiğini gördük. Çünkü helal gıda toplumsal yapıyı birçok kötülüğe ve sosyal ârizalara karşı korumakta ve sağlıklı bir toplum oluşmasına vesile olmaktadır. Toplumunu, haramlara ve haram kaynaklı yaşantıya karşı dirençli hale getirmektedir.

Genel olarak tetkik ettiğimiz ayet ve hadislerden helal gıda ile beslenmenin sağlık açısından birçok faydası olmakla birlikte Allah’ın rızasını kazanmanın bir vesilesi, dünya ve ahiret mutluluğunun kaynağı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızla az da olsa helal beslenme bilincine katkı sağladığımızı düşünüyoruz.

⁵³⁵ Buhârî, "Büyu", 7,23; Nesai, "Büyu", 2.

⁵³⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 130.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de haram kılınan hayvan ve hayvansal ürün olarak sadece meyte (leş), domuz, akıtılmış kan ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanlar sayılmıştır. Suda yaşayan canlıların ise helal kılındığı vurgulanmış ve bunlarla ilgili herhangi bir yasaklamadan söz edilmemiştir. Sarhoş edici özelliği bulunan maddeler de İslâm'ın yasakları arasında yer almıştır. Ancak bununla birlikte birçok ayette Müslümanların faydalı, temiz ve helal olan rızıktan yemeleri istenmiş, zararlı, pis ve haram olan gıda maddelerinden uzak durmaları emredilmiştir. Çünkü yiyecek ve içecekler ile ilgili yasaklamaların temel amacı insanın hem beden hem de ruh sağlığının korunmasıdır. Bu sebeple insanın bedenine ve maneviyatına zararı dokunabilecek her türlü yiyecek ve içeceğin yenilip içilmesi dinen haram sayılmıştır. Haram kılınan yiyecek ve içecekleri incelediğimiz zaman selim tabiatlı fıtratı bozulmamış insanların, iğrenç bulduğu, necis gördüğü zararlı şeylerin İslâm'da da haram kılındığı anlaşılmaktadır. Fıtrat dini olan İslam helal ve haramların tespitinde fıtrata uygun davranmıştır. Dolayısıyla İslâm'ın gayesinin, faydalı olanı gözetmek ve zararlı olandan uzaklaştırmak olduğunu söylemek mümkündür.

Faydalı ve temiz olan şeyler Kur'an'da "*tayyibât*", zararlı ve necis olanlar ise "*habâis*" olarak adlandırılmıştır. Bu itibarla haramda zarar, helâlde ise fayda vardır. Allah bazı şeyleri helal bazılarını haram kılarken insanlara zararı olan veya zararı faydasına galip olan şeyleri haram, faydalı veya faydası zararına galip olan şeyleri ise helal kılmıştır. Bu da Allah'ın kullarına bir rahmetidir. İslam'da genel manada haram kılmanın amacı, korunması gerekli olan can, mal, akıl, din ve neslin korunmasıdır.

Diğer semavi dinlerde de helal ve haram olgusu bulunmaktadır. Semavi dinlerde helal ve haram olgusu veya helal gıda konusu ile ilgili kurallar en geniş biçimde Yahudilikte uygulanmaktadır. Yahudilikte helal ve haram gıdalar ile ilgili yasalar çok önemlidir. Kutsal kitaplarında yenilmesi haram olan veya yenilmesine müsaade edilen yiyecek ve içecekler tek tek sayılmıştır. Yenilmesi helal olan gıdalara koşer veya kaşrut, yasak yani haram gıdalara ise "*trefa*" denilmektedir. Etleri helâl olan hayvanlar Kur'an'ın bu konuda kullandığı tayyibât veya habâise benzer bir şekilde, helal olan hayvansal gıdalar; tahor (temiz), yasak olanlar ise tame (murdar) ve tovea (iğrenç) olarak nitelendirilmiştir. Yahudilikte helal-haram yasaları sadece haramı belirtmemiş, yiyeceklerin nasıl ve hangi koşullarda hazırlanması, pişirilmesi ve tüketilmesi gerektiğini de ayrıntılarıyla ifade etmiştir.

Hristiyanlıkta helâl gıda anlayışının ise Yahudilikteki koşerden tamamen farklı olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok konuda Hristiyanlık, Yahudiliğin ortaya koyduğu yasaların hükmünün sona erdiğini söylediği gibi, gıda yasalarının da pek azı istisna olmak üzere, yahudi hükümlerinin kalktığı inancı hakimdir. Bu düşünce Pavlus'un öğretilerine dayandırılmaktadır.⁵³⁷ Hz. İsa'nın (a.s.) vefatından sonra Hristiyanlıktaki helal gıda anlayışı, Hristiyan din adamlarının kendi yorumları ile tüm gıdaları tüketmenin serbest olduğu şeklinde telakki edilmiştir. İlk Hristiyanların helâl ve haram konusunda Yahudi şeriatındaki koşer yasasına göre hareket ettikleri söylene de günümüzde haram ve helâl konusunda Yahudiler kadar hassasiyet göstermedikleri tespit edilmiştir.

İslam'da helal kılınan gıdalar temiz ve faydalı olduğundan ve helal gıda ile beslenmek insanın hem dünya huzurunu hem ahiret kurtuluşunu sağlayacağından, helal gıda ile beslenmeye hassasiyet göstermek gereklidir. Çünkü kişinin beslenmesi bedenini etkilediği kadar kişiliğini, dini hayatını ve dolayısıyla ibadetlerini de etkilemektedir. Bu sebeple hayatın her alanında olduğu gibi, bir Müslüman özellikle gıda alanında da helal-haram sınırlarına riayet etmelidir. Helal beslenme Kur'an'da Allah'ın bir emridir. Bu konuda tespit ettiğimiz ayetleri incelediğimizde; helal ve temiz olanlardan beslenme, Allah'a şükür, helali haram kılmama, şeytanın adımlarına tabi olmama emredilmektedir. Helal gıda ile beslenmenin Allah'ın rızasını kazanmanın bir vesilesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da helal ve haramların tespitinde fayda ve zarar kriteri ile birlikte nass, taabbudilik, tayyib veya habis olma, boğazlama, israf ve kamu zararı, zaruret kriterleri değerlendirilmiş olup bu kriterlerin de temel dayanağının yine fayda-zarar kriteri olduğu tespit edilmiştir. Çünkü zarar sadece maddi değildir. Kişinin maneviyatını ve dolayısıyla ahiret hayatını olumlu veya olumsuz etkileyen şey de aslında kişi için faydalı veya zararlıdır. Tefsir literatürü kapsamında incelediğimiz tefsir kaynaklarında haramı ihlâl etmenin uhrevi cezaya müstehaklık teşkil edeceği vurgulanmaktadır.

Haram kılma yetkisi Allah'a ait olmakla birlikte, Kur'an'da ve hadislerde Hz. Peygamber'e haram kılma yetkisinin verildiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber de bu yetkiye dayanarak Kur'an'da haram kılınanları açıklamış, zararlı, necis ve iğrenç olan bazı hayvanları da haram kılmıştır.

⁵³⁷ Kavlak, *Felsefi Hermeneutik İle Dini Hermeneutiğin Karşılaştırılması*, 69.

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen helal ve haramların tespitinde fayda ve zarar ilkelerine göre sonuç olarak diyebiliriz ki; İslâm dininde temiz ve faydalı olan gıdalar helal, necis ve iğrenç olanlar haram kılınmış olup bununla birlikte haram kılınmasının çeşitli hikmet ve sebepleri de bulunmaktadır. Helal ve harama dikkat etmek, ubudiyyet, imtisal ve Allah'ın iradesine teslimiyettir. Bununla birlikte helal ve haramların gaye ve hikmetlerini araştırmak, konuyu daha iyi kavrama imkânı verdiği için yararlıdır. Çalışmamızla helal kılınanların faydalı, haram kılınanlar ise maddi ve manevi açıdan zararlı olduğu tespit edilerek Kur'an'da helal ve haram kılma mantığının anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Helal ve haramların tespitinde fayda ve zarar ilkelerinin fıkıhta illet, makasidü's-şeria bağlamında ise bir hikmet olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadis, 2007.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs*. Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Akdemir, Hikmet. “Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 7/1 (2001), 30–61.
- Akın, Nihat – Solak, Birsen Bulut (ed.). *Helal Gıda Kanunları ve Gıda Güvenliği Üzerindeki Potansiyel Etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu., 27-29 Mayıs 2009.
- Ali Haydar. *Düreru’l-hukkâm Şerhu Mecelleti’l-ahkâm (Şerhul-kavâ‘idi’lküllîye)*. İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tibaat, 1330r.
- Araz, Yunus. “İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Şubat 2016), 81–129.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*. 6 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları No:145, 1982.
- Ayaz, Naim Deniz vd. (ed.). *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Aybakan, Bilal, "Zarar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Akif – Bardakoğlu, Ali. *İslam İlmihali: İslam ve Toplum*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bardakoğlu, Ali, "Câiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali, "İstishâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/376-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali, "Kurban (İslâm’da Kurban)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bardakoğlu, Ali – Yücel, İrfan. *İslam İlmihali: İman ve İbadetler*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Barnabas İncili*. çev. Mehmet Yıldız. İstanbul: Elif Kitabevi, 6. Basım, 2005.

- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru't-taybe, 1997.
- Beşirli, Hayati. "Yemek, Kültür ve Kimlik". *Millî Folklor* 22/87 (2010).
- Beyzâvi, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. 3 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Boran, Mustafa. *Hanefî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahih*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Bulut Solak, Birsan. "Musevilikte Koşer Yiyecek ve İçecekler ve Koşer Beslenme Kanunlarının Koşer Gıda Üretimine Potansiyel Etkileri".
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*. çev. Ömer Çelik – Cafer Durmuş. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çağrı, Mustafa, "Meta'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Çalış, Halit, "Zaruret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çalışkan, Necmettin. *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarıyla İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çayıroğlu, Yüksel. *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Çayıroğlu, Yüksel. "Helâl ve Haramlarla İlgili Kaide ve İlkeler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (2018), 597–633.
- Çeker, Orhan. "Helal Gıda Anlayışımız". *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2021), 1–10. <https://doi.org/10.51973/head.1005218>
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Çelik, Hüseyin. “Ehli Kitabın Kestiğinin Yenilmesi ve Kadınları İle Evlenilmesi Meselesi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Ocak 2010), 55–85.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzi. *Ahkamu'l-Kur'an*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1996.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dar'ul Kütübi'l İlmiyye, 1983.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaud vd. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demirci, Kürşat, "Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Kürşat, "Helâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/173-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Kürşat, "Yiyecek (Diğer Dinlerde)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/557-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l-hadis*. 10 Cilt. Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l Arabi, h.1383.
- Dikmen, Mehmet. *İslam İlmihali*. İstanbul: Cihan Yayınları, 2005.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Mubah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/341-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Duman, M. Zeki, "Habis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/379. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dumlu, Emrullah. “Hukukî Serbest Alan: Mubah”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 157–186.
- Ebu Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût – M. Kâmil Karabelli. Beyrut: Dar'ur-Risaletu'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî. *el-Muvafakat*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 6 Cilt. Kahire: Dâr-u İbn Affân, 1997.
- Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsir-i Mücahid*. thk. M. Abdüsselâm Ebü'n-Nîl. Kahire: Dârü'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410/1989.
- Efe, Mehmet. *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007.

- el-İsfahanî, Rağıb. *Müfredât*. çev. Güneş, Abdulkaki - Yolcu, Mehmet. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- el-Kasimi, Muhammed Cemâlüddîn. *Meḥâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dar'ul Kütübî'l İlmiyye, ts.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1999.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1992.
- el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud vd. 4 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübî'l İlmiyye, 1994.
- el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Dammam: Dar'ul-Islâh, 1996.
- en-Nesai, ebu Abdurrahman b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu't-Tarihiyyetu'l-Kübra, 1986.
- er-Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefatihü'l-Ğayb*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999.
- es-Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-Ulum*. 3 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübî'l İlmiyye, ts.
- es-Serahsî, Ebü Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebsut*. çev. M.Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- eş-Şevkânî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhul ilâ tahkîki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dar'ul Fikr, 1998.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bil-me'sûr: Haded-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-mensûr*. çev. Zekeriya Yıldız. 16 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân*. thk. M.Mahmut Şakir. Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, ts.
- et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa (ö. 279/892). *Süneni't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garibi'l-İslami, 1996.

- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'ik-ı ğavâmızı't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-Arabi, 3. Basım, 1987.
- ez-Zuhayli, Vehbe. *Tefsiru'l-Munir*. 32 Cilt. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1991.
- Fayda, Mustafa, "Ammâr b. Yâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fazlur Rahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. İstanbul: Selçuk Yayınları, 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. Medine: Camiatü'l-İslamiyye, Ts.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *Helaller ve Haramlar*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. çev. Mustafa Çağrıcı. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Gezer, Süleyman. "Kur'an'da Geçen Bazı Yasakların [Haramlar] Mahiyeti Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Şubat 2007), 101–117.
- Güngör, Harunvd. *Dinler Tarihi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013.
- Güngör, Haydar. "Dört Mezhep İmamının Kur'an-Sünnet Münasebetine Yaklaşımları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 1018–1045.
- Gürhan, Nazife. "Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 1204–1223.
- Hacıoğlu, Nejla. "Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık /2018), 1191–1220.
- Hacıoğlu, Nejla. "Sahâbe Söz ve Uygulamalarının Hadislerin Anlaşılmasındaki Yeri Dair Hanefilerin Yaklaşımı Hakkında Bir Değerlendirme -Sarhoş Edici İçeceklerle İlgili Rivayetler Bağlamında Tahâvî Örneği-". *Kalemname* 4/7 (2019), 15–29.
- Hacıoğlu, Nejla. "Yenilmesi Mübah Görülen Hayvanlar ile İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi". *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (2019), 191–219.
- Hafif, Ali. *Buhûs ve makâlât fî't-teşrî'i'l-İslâmî*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010.
- Hallâf, Abdülvehhab. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2002.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir et-Tunusi. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Daru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-arab*. 2 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1994/1414.
- İbn-i Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 2 Cilt. Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l Arabi, 1952.
- İbnu'l Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dar'ul Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- İbnu'l-Cevzi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. thk. Abdurrezzak Mehdi. 4 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kitabu'l-Arabi, h.1422.
- Kahraman, Abdullah. “Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi”. *Günümüzde Helal Gıda*. ed. Diyanet İşleri Başkanlığı. 37–58. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kahraman, Abdullah. “İslam’da Helal ve Haram’ın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 43–69.
- Kaleli, Süleyman. “Fıtrat ve Helal Talep”. *Helal Yaşam Tıbbi Dergisi* 1/2 (2019), 23–30.
- Kalın, İbrahim. “Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet”. *Bilig* 80 (Şubat 2017), 1–15.
- Kallek, Cengiz, "İsraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Karaman, Hayreddin. *Helaller ve Haramlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Karazeybek, Fatih. *Kur'ân'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kavlak, Ahmet. *Felsefi Hermeneutik İle Dini Hermeneutiğin Karşılaştırılması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Koca, Ferhat, "Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/100-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Koçyiğit, Hikmet. “Çağdaş Dönemde Müfessirin Halka Ulaşma Çabalarının Tefsire Etkisi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 47–72.

- Köse, Saffet. “Fıkhi Açıdan Helal Gıdanın Temel İlkeleri”. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2020), 1–18.
- Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes, 2010.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilali'l-Kur'an*. 30 Cilt. Kahire: Daru's-Şuruk, 2003.
- Macit, Yüksel. “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2002), 265–271.
- Mammadli, Bahar. *Yahudilikte Beslenme Kuralları (Kaşerut)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Mevdûdi, Ebu'l-A'la. *Tefhimu'l-Kur'an*. çev. Ali Ünal vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Muhammed Abdülhâdi Ebû Serî'. *Ahkâmü'l-et'ime ve 'z-zebâih fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü't-türasi'l-İslâmî, 1986.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en- Nîsâbü'rî b. Haccâc (ö. 261/875). *el-Câmi 'u's-Sahih*. thk. M.Fuad Abdulkaki. 5 Cilt. Kahire: Matbaa İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzîl ve hakaiu't-te'vil*. Beyrut: Dar'ul-Kelimetu't-Tayyib, 1998.
- Okur, Kâşif Hamdi. “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler”. *Usul İslam Araştırmaları* 11/11 (2009), 7–40.
- Ömer Nasuhi Bilmen. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisî ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Özcan, Şevket. *Dinlerin insana Verdiği Değer (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, 2013.
- Özdemir, Oğuzhan. *Yiyecek ve İçeceklerde Helallik-Haramlık Kriterleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Özkan, Hilal. *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Reşid Rızâ, Muhammed. *Tefsirü'l-menar*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitab, 1990.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *Usûlü'l-Fikh: İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 1990.

- Sabûni, Muhammed Ali. *Revâi'ül-beyan fî tefsir-i âyâtil-âhkâm min-el- Kur'an*. çev. Mazhar Taşkesenlioğlu. 2 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, ts.
- Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risale*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bebî'l-Halebî, 1940.
- Sarıçoban, Cemalettin – Yetim, Hasan. “Helal ve Sağlıklı Et ve Et Ürünleri Üretimi”. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2020), 54–70.
- Şenol, Yahya. *Tevrat, İncil ve Kur'an'da Eti Haram Kılınan Hayvanlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur'an'da İsrâf Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 93–127.
- Tantâvî b. Cevherî el-Mısırî. *el-Cevâhir fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 25 Cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, h.1351.
- Türker, Selman. “Helal ve Güvenilir Gıda”. *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2020), 85–97.
- Uddın, Nur. “Eti Haram Olan Hayvanları Tespit Problemi: Kur'an ve Sünnet Açısından Bir Değerlendirme”. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2021), 23–37.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Fıkıh Usulünde Haram Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Ünsal, Ahmet. *İslam Hukukunda Fayda*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Yalçın, İsmail. *İslâm'da Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Yalçın, İsmail, "Yiyecek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/554-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yalçın, İsmail. “Hz. Peygamberin Yiyecekler Konusundaki Müsamahalı Yaklaşımının İzleri”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 2/2 (Aralık 2016), 188–195.
- Yazıcı, Lütfi – Şentürk, Seyfettin. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 29. Basım, 2019.
- Yetim, Hasan – Güneş, Zeynep. “Helâl Gıda Üretimi ve Tüketimi”. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle* 2/2 (Aralık 2020), 70–94.

- Yolcu, Mehmet. “Kur’ân’da Hayvanların Zikredilmesi, Hikmetleri ve Faydaları”. *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2 (2022), 220–242.
- Yüksel, Fatma. *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal Haram Kavramı Açısından Gıdalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed. *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, Thk. Abdulalîm et-Tahâvî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1987.

